T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP DİLİNDE MÜZEKKERLİK MÜENNESLİK UYUMU

AHMET ŞİMŞEK
2501121356

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. SULTAN ŞİMŞEK

İSTANBUL-2015

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN
Adı ve Soyadı : **AHMET ŞİMŞEK**
Anabilim/Bilim Dalı : **Temel İslam Bilimleri**
Danışman : **Yrd. Doç. Dr. Sultan ŞİMŞEK**

Numarası : **2501121356**
Tez Savunma Tarih : **26.08.2015**
Tez Savunma Saat : **10:00**

Tez Başlığı : **Arap Dilinde Müzekkerlik Müenneslik Uyumu**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
Prof. Dr. Ali BULUT		KABUL
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ŞABAN		KABUL
Yrd. Doç. Dr. Sultan ŞİMŞEK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
Doç. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ		
Yrd. Doç. Dr. Abdussamet BAKKALOĞLU		

ÖZ

ARAP DİLİNDE MÜZEKKERLİK MÜENNESLİK UYUMU

AHMET ŞİMŞEK

Müzekkerlik-müenneslik uyumu, Arap dilini çepeçevre sarmış bir uyum çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun kapsamlı ve birçok öğe arasında söz konusu oluşundan ötürü, klasik nahiv kitaplarımızda konu, ilgili öğeler ele alınırken incelenmiştir. Ancak özellikle ders kitapları olarak okutulan eserlerde konunun yeterince detaylandırılmadığını ve birçok yönünün ihmal edildiğini görmekteyiz. Bu hususa binaen çalışmamızda müzekkerlik-müenneslik uyumu konusu, bu uyumun gerçekleştiği bütün unsurlar arasında ele alınmış ve bütün yönleriyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma hakkında temel bilgiler verildikten sonra müzekkerlik-müenneslik konusu hakkında ön bilgiler verilmiş, daha sonra ise müzekkerlik-müenneslik uyumu konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda ilgili öğeler arasında gerçekleşen müzekkerlik-müenneslik uyumu ele alınmış, akabinde bazı kelime türleri ile aded-madûd açısından konu irdelenerek tablolar şeklinde özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzekker, Müennes, Müzekkerlik-müenneslik uyumu, Arap dilinde uyum, cemiler ve uyum

ABSTRACT

GENDER CONCORD İN THE ARABIC LANGUAGE

AHMET ŞİMŞEK

Concord in gender is a phenomenon encirles all the Arabic language. Because of comprehensiveness and commonness of the topic between many elements of the language it is mentioned in the classical arabic books when the related elements are handeled. However we observe that it is not mentioned and detailed as needed especially in the classical and modern textbooks. Therefore in our study the concord in gender is dealt with comprising all the related elements with all aspects of the concord.

First general information about gender is given and then the concord in gender is dealt with. In this context the concord between the related elements analysed and then the topic is examined in terms of some types of words and finally the topic is summarized using charts.

Key Words: Feminine, Masculine, Gender concord in the Arabic, Concord in the Arabic, Plural nouns and concord

ÖNSÖZ

Müzekkerlik-müenneslik uyumu, Arap dilinin en temel hususiyetlerinden biridir. Öyle ki Arapçada bu uyuma riayet edilmeyen bir cümle tasavvur etmek mümkün değildir. Fiil ile fâil, mübtedâ ile haber, sıfat ile mevsûf, zamîr ile merci'i ve daha birçok unsur arasında bu uyumu görmek mümkündür. Müzekkerlik-müenneslik uyumunun bu şümulü, onu Arap dilinde önemli bir mevzusu haline getirmektedir. Nitekim ulemâ da bu ehemmiyete binaen, müzekker-müennes mevzusunu ele alan birçok eser vermiştir.

Müzekkerlik-müenneslik uyumu, özellikle anadilinde böyle bir husus söz konusu olmayan kişiler için anlaşılması güç bir mevzu, bunun da ötesinde, tatbik edilmesi güç bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda üzerinde durulmayı, detaylandırılmayı hak eden bir husus halini almaktadır. Nitekim bu uyumu bihakkın anlamak ve bu uyumun alabileceği formları tespit etmek için, kelimeleri belirli bir tasnife tabi tutup her biri için olması muhtemel uyum çeşitlerini belirlemek gerekmektedir. Bu hususun ise ileri, kapsamlı nahiv kitaplarında zikredilmiş olsa bile arzu edilen ehemmiyete mazhar ve yeterli tasnife tabi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda müzekkerlik-müenneslik uyumu konusunu derli toplu bir şekilde ele almanın oldukça faydalı olacağı kanaatine vardık. Bir giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmanın giriş kısmında araştırmaya dair genel bilgiler verilmektedir. Birinci bölümde ise Arap dilinde müzekkerlik-müenneslik olgusu genel olarak ele alınmakta ve araştırmamıza temel olacak oldukça detaylı bir kelime tasnifi yapılmaktadır.

İkinci bölümde, yapmış olduğumuz kelime tasnifine binaen müzekkerlik-müenneslik uyumu, sıfat-mevsûf, fiil-fâil, mübtedâ-haber ve hâl-sâhibu'l-hâl açısından ele alınarak her bir kelime türü açısından muhtemel uyum formları çoğu zaman Kur'ân-ı Kerîm'den olmak üzere örneklendirilerek serdedilmektedir. Üçüncü bölümde ise müzekkerlik-müenneslik uyumu zamîr, ism-i işâret, ism-i mevsûl ve aded açısından ele alınmış ve çalışmanın sonuna eklenen tablolar ile her bir bölümde varılan sonuçlar özetlenmiştir.

Çalışma boyunca katkılarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sultan ŞİMŞEK'e, Moritanyalı kıymetli dostum Abdurrahman OSMAN'a, katkı ve teşvikleriyle her zaman yanımda olan Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALICI ve Arş. Gör. Bilal TOPRAK'a, dua ve destekleriyle yanımda olan herkese ve hassaten her başım sıkıştığında kendisine müracaat ettiğim kıymetli abim Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKBAŞ'a teşekkür ederim. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

ÖNSÖZ ..... **V**

KISALTMALAR ..... **X**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK VE NİCELİK

1.1. ARAP DİLİNDE MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK 9

1.1.1. Müzekker 9

1.1.2. Müennes 11

1.1.2.1. Müennes ve Türleri 11

1.1.2.2. Müenneslik Alâmetleri 13

1.1.2.3. Sıfatlarda Müenneslik 18

1.2. ARAP DİLİNDE NİCELİK 22

1.2.1. Müfred-Vâhid 23

1.2.2. Müsennâ 24

1.2.3. Cemi 24

1.2.4. İsm-i Cem‘ 26

1.2.5. İsm-i-Cins-i-Cem‘î 27

İKİNCİ BÖLÜM

CÜMLE VE TAMLAMALARDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

2.1. SIFAT-MEVSÛF İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 33

2.1.1. Hakiki Sıfat-Sebebi Sıfat Ayrımı 34

2.1.2. Hakiki Sıfatlar ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu 34

1. Mevsûfun Müfred Olma Durumu 34

2. Mevsûfun Müsennâ Olma Durumu 35

3. Mevsûfun Cemi Olma Durumu 35

4. Mevsûfun İsm-i Cem‘ Olma Durumu 39
5. Mevsûfun İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu 42
2.1.3. Sebebî Sıfatlar ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu 46
2.2. FİİL-FÂİL İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 47
2.2.1. Fiilin Müzekker Kılınmasının Zorunlu Olduğu Durumlar 47
2.2.2. Fiilin Müennes Kılınmasının Zorunlu Olduğu Durumlar 49
2.2.3. Fiilin Müzekker veya Müennes Gelebileceği Durumlar 51
2.3. MÜBTEDÂ-HABER İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 57
2.3.1. Haber Alan Mübtedâ ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu 57
1. Mübtedânın Müfred Olma Durumu 58
2. Mübtedânın Müsennâ Olma Durumu 58
3. Mübtedânın Cemi Olma Durumu 59
4. Mübtedânın İsm-i Cem‘ Olma Durumu 61
5. Mübtedânın İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu 63
2.3.2. Haber Almayan Mübtedâ ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu 64
2.4. HÂL-SAHİBU’L-HÂL İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 65
1. Sâhibu’l-hâlin Müfred Olma Durumu 65
2. Sâhibu’l-hâlin Müsennâ Olma Durumu 66
3. Sâhibu’l-hâlin Cemi Olma Durumu 66
4. Sâhibu’l-hâlin İsm-i Cem‘ Olma Durumu 68
5. Sâhibu’l-hâlin İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu 70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAMÎR, İSM-İ İŞÂRET, İSM-İ MEVSÛL VE ADEDLERDE MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

3.1. ZAMÎR VE MERCİİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 72
3.1.1. Zamîr ve Çeşitleri 72
3.1.2. Zamir ve Uyum 74
1. Merci‘in Müfred Olma Durumu 75
2. Merci‘in Müsennâ Olma Durumu 75

3. Merci‘in Cemi Olma Durumu 76
4. Merci‘in İsm-i Cem‘ Olma Durumu 78
5. Merci‘in İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu 81
3.2. İSM-İ İŞARET VE MÜŞARUN İLEYH ARASINDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 82
3.2.1. İsm-i İşaret 82
3.2.2. İsm-i İşaret ve Uyum 84
1. Müşârün ileyhin Müfred Olma Durumu 84
2. Müşârün ileyhin Müsennâ Olma Durumu 85
3. Müşârün ileyhin Cemi Olma Durumu 85
4. Müşârün ileyhin İsm-i Cem‘ Olma Durumu 87
5. Müşârün ileyhin İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu 89
3.3. İSM-İ MEVSÛL VE MEVSÛFU ARASINDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 90
3.3.1. İsm-i Mevsûl 90
3.3.2. İsm-i Mevsûl ve Uyum 92
1. Mevsûfun Müfred Olma Durumu 92
2. Mevsûfun Müsennâ Olma Durumu 93
3. Mevsûfun Cemi Olma Durumu 93
4. Mevsûfun İsm-i Cem‘ Olma Durumu 95
5. Mevsûfun İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu 98
3.4. ADED-MADÛD ARASINDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU 99
SONUÇ 103
EKLER 105
KAYNAKÇA 112

KISALTMALAR

bkz.: Bakınız

c.: Cilt

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h.: Hicrî

MÜİF: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı

thk.: Tahkik eden

mhş.: Haşiye yazan

s.: Sayfa

t.y.: Tarih yok

vd.: Ve diğerleri

Yay.: Yayınları

y.e.y.: Yayın evi belirtilmemiş

y.y.: Yayın yeri belirtilmemiş

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Müzekkerlik-müenneslik olgusu, Arap dilinin temel konularından biridir. Bu olgu başlı başına incelenmeye değmekle beraber, bu dili öğrenen ve anlamaya çalışanlar açısından dilin tamamına olan yansımalarının öğrenilmesi de ayrı bir öneme haizdir. Nitekim müzekkerlik-müenneslik olgusunun yansımalarının Arap dilini bir ağ gibi kuşattığını söylemek kanaatimizce yanlış olmaz. Zira fiil-fail, mübtedâ-haber gibi temel unsurlar, sıfat-mevsûf gibi kelime öbekleri ve zamîr-merci‘ gibi münferît kelimeler arasında bu olgunun yansımalarını görmek mümkündür. Müzekkerlik-müenneslik olgusunun yansımaları olarak nitelediğimiz hususta kastımız uyum/mutâbakât meselesidir. Arap dilinin tamamına yayılmış müzekkerlik-müenneslik uyumu araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde sarf ilminin konusu olan kelime tek başına alınarak keyfiyet ve kemiyet açısından karekteristik yapısı incelenmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise nahiv ilminin mevzuunu teşkil eden kelimenin cümleyi inşada keyfiyet ve kemiyetinin tesirleri ele alınmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmamızın amacı, geniş bir etki alanı olan müzekkerlik-müenneslik uyumu konusunu ele alarak birbirleri arasında bu uyumun gerçekleştiği öğeleri ve uyum formları olarak kavramsallaştırdığımız, uyumun gerçekleşme şekillerini tespit etmektir. Dilin hemen tamamına yayılmış olan bu olgunun tezahür ettiği şekilleri tespit etmek\ bu dili öğrenenler için önemli bir basitleştirme olacağı gibi, özellikle fazlaca zikredilmeyen birçok uyum formunun olduğunu göstermek zannımızca mütevazi bir akademik katkı olacaktır.

Hassaten ana dilinde bu tarz bir uyumun olmadığı öğrenciler için zaman zaman karmaşık bir hal alan müzekkerlik-müenneslik uyumunun, çalışmamızın verilerinden yararlanılarak basitleştirilmesiyle kolay ve anlaşılır bir mevzu haline

geleceği kanaatini taşımaktayız. Bu konuda özellikle çalışmamızın sonuna eklediğimiz uyum tabloları oldukça faydalı olabilir.

Çalışmamızın Arapça çalışmaları ve öğretimine en temel katkısının ism-i cem‘, ism-i cins-i cem‘î gibi kavramların gündeme getirilmesi ve cemi ile alakalı ihmal edilen çeşitli uyum formalarına dair bir farkındalık oluşturması olacağı kanaatini taşımaktayız. Uyum konusu, çalışmamıza esas teşkil eden kelime tasnifi bağlamında ele alındığında Arap dilinin bir resmini görmemizi ve bu dilin mantığını kavramamızı kolaylaştıracaktır.

Tespit edilen uyum formları örneklendirilirken Kur’ân-ı Kerîm merkezli bir yaklaşım sergilenmiş olması, İslam dünyasında çoğu zaman Arapçanın öğrenilmesinin temel gayesi olan Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasına küçük bir katkı olabilir.

Kaynaklar başlığı altında zikredeceğimiz üzere Türkiye’de yapılan tezler müzekkerlik-müenneslik olgusunun daha çok sarf ve lügat boyutuna yönelmiş, nahiv boyutuna çok fazla yönelmemiştir. Müzekkerlik-müenneslik konusunun nahvî boyutunu ele almanın zorluğu bu konunun nahiv konuların hemen birçoğunu ilgilendirmesinden ötürü nahiv konuların hemen tamamına yayılmış bir şekilde ele alınmasındadır.

III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmamız süresince tümevarım yöntemi izlenmiş ve sorun teşkil eden hususlar araştırılarak bu hususlar vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise, elde edilen neticeler belirli bir tasnif yapılarak tümdengelimsel olarak serdedilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Arap dilinde kelimelerin sayısal anlamda bulunabileceği muhtemel durumlar ve her bir durumun alt kategorileri tespit edilmiş, daha sonra ise müzekkerlik-müenneslik uyumunun gerçekleştiği her bir durum için bu kelimelerin alabileceği uyum formları belirlenerek bu durumlar, özet tablolar halinde ek olarak çalışmanın sonuna ilave edilmiştir.

Çalışmamızdaki temel yaklaşım, müzekkerlik-müenneslik uyumunun gerçekleştiği yapıların alabileceği bütün formları tespit etmektir. Bu formların günümüz veya geçmiş dönem nazım ya da nesrinde yaygın bir şekilde kullanılıp kullanılmıyor olması dikkate alınmamış, dilin bütün imkânları tespit edilmeye

çalışılmıştır. Ancak bu formların bir kısmının yaygınlık kazanması, bir kısmının ise kullanılmıyor olması dilin tabiatıyla alakalı bir durumdur.

Genel ve özel nahiv kitapları ve sözlükler çalışmamıza esas teşkil eden temel kaynaklar olmuştur. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'den ve Arap şiirinden istişhatta da bulunulmuştur. Bazı konular nahiv kitaplarında olduğu üzere nakledilmiş, bazı konular ise istişhad kaynaklarına istinaden ele alınmıştır. Belirli bir konu ele alındıktan sonra özellikle Kur'ân-ı Kerîm'den örnek verilmeye çalışılmış, Kur'ân-ı Kerîm'de örnek bulunamadığı takdirde nahiv kitaplarındaki örnekler nakledilmiştir. Nahiv kitaplarında da örnek zikredilmemiş olması halinde ise örnekler tarafımızdan oluşturulmuştur.

Çalışmamızda yararlandığımız bazı kaynakları ve konuya yaklaşımlarını belirtmek faydalı olacaktır. Esterâbâdî'nin *Şerhu'r-Radî 'ale'l-kâfiye* adlı eseri çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynakların başında gelmektedir. İbn-i Hâcib *Kâfiye*'sinde, selefi olan Zamehşerî'yi takip ederek nahiv ilmini isim-fiil-harf bölümlerine ayırarak incelemiş ve uyum konusunu isim bâbının "el-müzekker ve'l müennes" adlı kısmında ele almıştır. Esterâbâdî ise eserinde İbn-i Hâcib'in veciz ifadelerini oldukça faydalı bir şekilde şerh etmiştir. Esterâbâdî, uyum konusunu asıl olarak fiil-fâil uyumu bağlamında ele almıştır. Ancak özellikle sıfat-mevsûf gibi, ilgili iki öğenin birinden diğerine râci bir zamirin takdir edildiği durumlarda uyumun, fâilin zamîr olması halinde fiil-fâil arasındaki uyum ile benzerlik içerisinde olduğunu ihsas eden ifadeleriyle, uyum konusunu genel olarak ele aldığı söylenebilir.[1]

Çalışmamızda yararlandığımız temel kaynaklardan biri de Es'ırdî'nin *el-Kamûsu's-sânî* adlı eseridir. Es'ırdî bu eserinde kendi yazdığı *Kâfiye*'sini uzunca şerh etmiştir. Esterâbâdî'nin *Kâfiye* şerhinden çokça istifade ettiği açık olmakla beraber bütün bütün nâkillerle yetinmeyip eklemelerde de bulunmuştur. Konumuz olan müzekkerlik-müenneslik uyumunu Esterâbâdî'nin eserinde ele aldığı minval üzere incelemiştir.

[1] Bkz.: Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radi 'ale'l kâfiye**, tsh, Yûsuf Hasan 'Umar, Bingâzî, Menşûrâtu Câmi'atu Kân Yûnus, 1996, 3/339, 3/345.

Çalışmamızda yararlandığımız diğer bir önemli kaynak, Edmâ Tarabay'ın *Mu'cemu'l-cumû'* adlı eseridir. Eserin ismi, çalışmanın klasik anlamda yazılmış bir sözlük olduğunu ihsas etse de yazar, eserinde cemileri hemen bütün yönleriyle ele almıştır. Müellif, cemileri belirli bir tasnife tabi tutarak her bir kısmı detaylı bir şekilde ele almış ve yeri geldikçe konumuz olan müzekkerlik-müenneslik uyumuna dair önemli bilgiler vermiştir. Tarabay eserinde cem' kavramını lugavî anlamıyla ele almış olmalı ki, ism-i cem' ve ism-i cins-i cem'îyi ceminin bir alt kategorisi olarak incelemiştir. Biz çalışmamızda bunları ayrı birer kelime formu olarak ele almayı yeğledik. Yazar, mukaddimesinde yararlandığı eserleri zikretmesine rağmen eser boyunca araştırmacı bir okuyucunun ihtiyaç hissettiği birçok yerde ilgili eserlere atıfta bulunmamıştır.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz bir diğer önemli kaynak Abbâs Hasan'ın *en-Nahvu'l-vâfî* adlı eseridir. Müellif eserinde nahiv konularını oldukça detaylı ve faydalı bir şekilde ele almıştır. Konumuz olan uyum mevzusu, uyumun gerçekleştiği konulara dağılmış bir şekilde ele alınmıştır. Bu kaynağı, Tarabay'ın Mu'cemu'l cumû' adlı eseri ile beraber konumuz açısından kıymetli kılan, ism-i cem' ve ism-i cins-i cem'î kavramlarına gerekli ehemmiyeti vermiş olmasıdır. Bir farkla ki, Abbâs Hasan, eserinde ihtiyaç hissedilmesi durumunda kaynaklara da atıfta bulunmuştur.

Çalışmamızda çokça istifade ettiğimiz diğer iki kaynak da Mustafa Galâyînî'nin *Câmiu'd-durûs el-'Arabiyye* ve Fahreddin Kabâve'nin *Tasrîfu'l esmâ ve'l-ef'âl* adlı eserleri olup bunun yanında İmîl Bedî' Ya'kûb'un *el- Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes* ve *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l cumu'* adlı eserlerinden de yararlanılmıştır.

Yararlandığımız mezkûr temel kaynakların yanında farklı birçok kaynaktan da istifade edilmiştir. Bu kaynakların başında İbn Mâlik ve İbn Hişâm'ın eserleri gelmektedir. İbn Mâlik ve İbn Hişâm'ın eserlerinde "el-Muzekker ve'l-muennes" şeklinde bir bahisle karşılaşmamaktayız. Bu bahsi zikrettiğimiz üzere İbn Hâcib, Çarperdî, Es'irdî gibi Zemahşerî'nin *el-Mufassal fi sina'ati'l-i'râb* adlı eserini temel almış âlimlerin eserlerinde görebilmekteyiz. Uyum konusu mezkûr âlimlerin eserlerinde ise ilgili konulara yayılmış bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sine yapılan şerhlerden ve İbn Hişâm'ın eserlerinden de istifade

edilmiştir. Bu şerhler arasında İbn ‘Akîl’in, *Şerhu İbn-i ‘Akîl*’ini, İbn Hişâm’ın *Evdâhu’l mesâlik*’ini ve Eşmûnî’nin *Şerhu’l Eşmûnî* olarak şüyu bulmuş *Menhecu’s-sâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik* adlı şerhini ve Sabbân’ın Eşmûnî şerhine yaptığı *Hâşiyetu’s-Sabbân*’ını zikredebiliriz.

Ayrıca İbn Mâlik’in *Teshîlu’l-fevâid* adlı eserine yapılan şerhler de çalışmamıza kaynaklık teşkil etmiştir. Bu meyanda kendisinin yazdığı *Şerhu’t-teshîl*, İbn ‘Akîl’in yazdığı *el-Musâid ‘alâ teshîli’l-fevâid* ve Nâziru’l-ceyş olarak meşhur olmuş Muhibbiddin Yusuf b. Ahmed’in yazmış olduğu *Temhîdu’l-kavâ‘id bi şerhi teshîlu’l fevâid* adlı eserler zikredilebilir. İbn Mâlik’in kendi yazdığı *el-Kâfiyetu’ş-şâfiye* adlı manzum eserine yaptığı şerhi de yararlandığımız kaynaklar arasındadır. İbn Mâlik’in meşhur Elfiyye’si *el-Kâfiyetu’ş-şâfiye*’nin bir “hülasâ”sıdır.

Bunun yanında istifade edilen kaynaklar arasında İbn Hişâm’ın *Şerhu Katri’n-nedâ*’sı ve *Şerhu Şüzuri’z-zeheb*’i de zikredilebilir. Bu iki eserin ve çalışmamızda istifade ettiğimiz başka bazı eserlerin muhakkiki Muhammed Muhyiddin Abdülhamid’in bu eserleri tahkik ederken eklemiş olduğu notlardan da oldukça istifade edilmiştir. Bu notlar dipnotlarda eserler zikredildikten sonra “(thk. notu)” şeklinde kısaltılarak ifade edilmiştir. Ezherî’nin İbn Hişâm’ın *Evdahu’l mesalik*’ini şerhettiği *Tasrîh*’i ve Şeyh Yâsin’in bu şerh üzerine yaptığı haşiye ve Cemîl Ahmed Mîr Zufer’in *en-Nahvu’l Kur’ânî, kavâ‘id ve şevâhid*’i ile Muhammed Süleymân Yâkût’un *en-Nahvu’l ta‘lîmî ve’t-tatbîk fi’l Kur’âni’l-Kerîm*’i de yararlandığımız eserler arasındadır.

Zikrettiğimiz genel nahiv kitaplarının yanında müstakil olarak müzekkerlik-müenneslik olgusunu ele alan klasik eserlere de müracaat edilmiştir. Ferrâ’nın *el-Muzekker ve’l-muennes*’i, Muberred’in *el-Muzekker ve’l-muennes*’i, Mufaddal b. Seleme’nin *Muhtasaru’l-muzekker ve’l-muennes*’i, İbn Tusterî’nin *el-Muzekker ve’l-muennes*’i ve Ebû Bekr İbn Enbârî’nin *el-Muzekker ve’l-muennes*’i bu eserler arasında zikredilebilir.

Müzekkerlik-müenneslik olgusunu ele alan ilk kitap Ferrâ’nın *el-Muzekker ve’l-muennes* adlı eseridir. Eserine müenneslik alâmetlerini zikretmekle başlayan Ferrâ daha sonra müenneslere has sıfatların tâ-ı te’nîs almayacağını belirtir. Fe‘îl, fe‘ûl

ve mif‘âl vezinlerini müzekkerlik-müenneslik açısından ele alır. İsm-i cins kavramından bahseder. Daha sonra eserin ana konusu olan semâî müennesleri inceler ve müennes olan kelime gruplarını ele alır. Özellikle semâî müennesler ve aylar, yer isimleri, alfabe harfleri vb. kelime grupları hakkında verdiği bilgiler oldukça faydalıdır. Ancak bu tarz müstakil eserlerin genel bir özelliği Ferrâ'nın eserinde kendini göstermiş ve sonraki eserlerde de bu özellik devam etmiştir. O da bu tür eserlerin daha çok münferît olarak kelimeleri ele alarak onların müzekkerlik-müenneslik durumunu inceliyor olması ve bu kelimelerin cümlede yol açtığı değişimleri ele almamasıdır. Yani bu tür eserler daha çok konuyu sarf ve lügat boyutuyla ele almış olup nahvî boyutuna çok fazla değinmemiştir. Çalışmamızın daha çok nahiv ağırlıklı olması, bu eserlerden çok nahiv kitaplarına yönelmemize sebep olmuştur.

Muberred de Ferrâ gibi eserinde müenneslik alâmetlerini ele almış, tâ-ı te'nîs'in isim ve sıfatlarda bulunuş gayesini açıklamıştır. İsm-i cinsin müzekkerlik-müenneslik durumundan bahsetmiş, hakîkî ve mecâzî müennes kavramlarını ve bunlara haber isnat edilmesi halinde fiilin durumunu, müenneslik ve gayr-i munsarıflık ilişkisini incelemiştir. Semâî müennesleri, müzekker ve müennes kılınan kelimeleri ele almış, ism-i cem‘lerden gayr-i âkil varlıklar için kullanılanların müennes kılındıklarını, akîl olanların ise asıl olarak müzekker olmakla beraber cemaât tevili ile müennes kılınabileceğini belirtmiş, yer, kabile vb. isimleri ele alarak müzekkerlik-müenneslik durumlarını incelemiştir. Muberred'in eserini diğer eserlerden ayıran en önemli özellik ise eserin muhakkiklerinin de belirttiği üzere meseleyi sadece lugavî açıdan değil, aynı zamanda sarf ve nahiv boyutuyla da incelemiş olmasıdır.[2]

Mufaddal b. Seleme'nin *Muhtasaru'l-muzekker ve'l-muennes* adlı eseri, adından da anlaşılacağı üzere bir ihtisâr çalışmasıdır. Ferrâ'nın eserinin faydalı bir özeti şeklinde olup benzer konuları ele almıştır.[3]

Tusterî ise *el-Muzekker ve'l-muennes* adlı eserinde daha önce yapılmış çalışmaların elde ettiği verileri sıraladıktan sonra kelimelerin müzekkerlik-müenneslik

---

[2] Ebû'l Abbâs Muhammed b. Yezîd Muberrid, **el-Muzekker ve'l-muennes**, thk. Ramazân Abduttevvâb, Salâhaddîn el-Hâdî, y.y., Matha‘atu Dâri'l-Kutub, 1970, (Thk. mukaddimesi), s.64.

[3] Mufaddal İbn Seleme, "Muhtasaru'l muzekker ve'l muennes, thk. Ramazân Abduttevvâb", **Mecelletu Ma‘hed Mahtûtât el-‘Arabiyye**, Sayı: 17, 1997, (Thk. mukaddimesi) s. 298.

durumunun kıyasî olarak tespit edilemeyeceğini, bu hususun rivâyet ile bilinebileceğini ve eserini bu sebepten ötürü yazdığını belirtir.[4] İbn Tusterî, eserinde müzekkerlik-müenneslik durumunun zihinde problem oluşturabileceğini düşündüğü kelimeleri alfabetik olarak sıralamıştır.

Müzekkerlik-müenneslik konusunu en geniş şekilde alan eser, İbn Enbârî'nin yazmış olduğu *el-Muzekker ve'l-muennes* adlı kitabıdır. Ele aldığı konular itibariyle kendisinden önceki eserlere benzemekle beraber İbn Enbârî, daha önceki müelliflerin yaptığı gibi kelimeleri ve müzekkerlik-müenneslik durumunu zikretmekle yetinmemiş, şiirden ve Kur'ân-ı Kerîm'den bolca örnekler vermiştir. Nitekim İbn Enbârî mahfuzatı ile meşhur Kûfe ekolüne mensûp bir nahiv bilginidir. Ancak bu konudaki müstakil eserlerin genel bir özelliği olan nahiv konularına pek fazla değinmemek durumu, onun eserinde de rastladığımız bir husustur.

Arap dünyasında "et-Tezkîr ve't-te'nîs fi'l-luğati'l-'Arabiyye" veya "el-Muzekker ve'l-muennes fi'l-luğati'l-'Arabiyye" vb. başlıklarla konuyla ilgili yapılmış birçok akademik çalışma olmakla beraber özellikle iki tanesinden bahsetmek istiyoruz. Bunlardan ilki Firâs 'İsâm Şihâb es-Samurrâî'nin yapmış oduğu "el-Mutâbakâtu fi'n-nahvî'l-'arabî ve tatbîkâtuhâ fi'l-Kur'âni'l-kerîm" adlı yüksek lisans, ikincisi Muhammed Abdunnâsir'ın "et-Tezkîr ve't-te'nîs fi'l-Kur'âni'l-kerîm" adlı doktora çalışmasıdır. İlk çalışma uyum konusunu belirli bir tasnif çerçevesinde ele almış, tefsirlerden yararlanarak daha çok âyet-i kerîmelerin farklı yorumlarının uyuma tesiri üzerinde durmuştur. İkinci çalışma ise ilk bölümünde kelimelerin müzekkerlik-müenneslik durumunu ele almış, ikinci bölümde ise terkiplerde müzekkerlik-müenneslik başlığı altında uyum konusunu ele almıştır. Çalışmanın konumuz açısından en temel özelliği, uyum konusunu genel olarak dilde var olduğu formlar açısından değil de daha çok Kur'ân-ı Kerîm'de varit olduğu haliyle ele almasıdır. Yazar, eserinde Kur'ân-ı Kerîm'de varit olmuş uyum formlarını tespit etmiş ve ilgili form ile ilgili hemen bütün âyetleri serdetmiştir. Tezimizde ele aldığımız hususları örneklemede Kur'ân-ı Kerîm'e öncelik verdiğimizden, çalışmanın bu özelliğinden çokça istifade ettik.

---

[4] İbn Tusterî, **el-Muzekker ve'l muennes**, thk. Ahmed Abdulmecîd Herîdî, Kâhire, Mektebetu'l-Hâncî, 1983, s. 56.

Türkiye'de müzekkerlik-müenneslik konusuyla alakalı iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bunlardan ilki Sait Uylaş tarafından 1995 yılında yapılan "Arap Dilinde Te'nîs", ikincisi ise Abdurrahim Şenocak tarafından 2002 yılında yapılan "Arap Dilinde Müzekker ve Müennes" adlı çalışmadır. Ancak iki çalışma da zaman zaman değinmiş olsada temel olarak müzekkerlik-müenneslik uyumu konusunu ele alan çalışmalar değildir.

Uylaş, kendisinin de belirttiği üzere[5] eserinde müzekkerlik-müenneslik olgusunu daha çok sarf açısından ele almıştır. Bu bağlamda müenneslik alâmetleri, cemiler ve müenneslik, tasğîr ve müenneslik, gayr-ı munsarıflık ve müenneslik konularını, müennes kabul edilen çeşitli kelime gruplarını ele alarak incelemiş ve netice itibariyle konunun sarf boyutuyla alakalı faydalı bir çalışma ortaya koymuştur.

Şenocak ise çalışmasında müzekkerlik-müenneslik olgusunu kısaca ele aldıktan sonra özellikle müzekkerlik-müenneslik konusuna dair yazılmış klasik eserler hakkında detaylı bilgi vermiştir. Daha sonra ise müzekker ve müennes çeşitlerini, müzekker/müennes kabul edilen çeşitli kelime gruplarını ve son olarak da müenneslik alâmetlerini ele almıştır. Çalışma genel olarak klasik eserlere dayandırılmıştır. Bu husus çalışmayı kıymetli kılmakla beraber, sistematik bir eser olma özelliğini zedelemektedir.

[5] Sait Uylaş, "Arap Dilinde Te'nîs", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1995, (Önsöz), s. V.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK VE NİCELİK

Arap dilinde müzekkerlik-müenneslik uyumu konusunu ele almaya başlamadan önce, biri keyfiyet biri de kemiyet olmak üzere uyum konusunda kelimenin alacağı hükmün temelini teşkil eden iki başlığı ele alarak uyum konusu boyunca kullanılacak kavramları tanıtmak, uyum konusunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlk başlık altında incelenecek olan keyfiyetten kasıt kelimenin müzekker mi yoksa müennes mi olduğudur. Kemiyet ile ise kelimenin müfred, müsennâ ya da cemi ve benzerlerinden hangisine dâhil olduğu hususu kastedilmektedir. Nitekim bir kelime için bu iki husus belirlenmeden kelimenin uyum açısından alacağı durumun netleşmesi mümkün değildir. Bu bağlamda birinci bölümde Arap dilinde müzekkerlik-müenneslik ve nicelik konuları ele alınacaktır.

1.1. ARAP DİLİNDE MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK

Arap dilinde kelimeler cinsiyet açısından müzekker ve müennes olmak üzere iki kısma ayrılır:

1.1.1. Müzekker

Cürcâni, müzekkeri, müennesin zıddı yani müenneslik alametleri olan tâ, elif ve yâ'yı taşımayan kelime, Tahânevî lafzen, takdiren ya da hükmen müenneslik alameti taşımayan kelime, Galâyînî ve Ya'kûb ise kendisine هذا ile işaret edilebilen kelime olarak tanımlamıştır.[6] Kimi araştırmacılar ise direkt bir müzekker tanımı vermeden müzekker türlerinin tanımını yaparak bu kavramı açıklamaya

[6] 'Alî b. Muhammed es-Seyyid Şerîf Curcânî, **et-Ta'rîfât**, Kâhire, thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî, Dâru'l-Fadîle, t.y., s. 174; Muhammed 'Alî Tahânevi, **Keşşâfu istilâhati'l-funûni ve'l-'ulûm**, thk. 'Alî Dahrûc, Beyrût, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996, 2/1504; İmîl Bedî' Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994, s. 61; Mustafa Galâyînî, **Câmiu'd-durûs el-'Arabiyye**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006, 1/77.

çalışmışlardır.[7] Netice itibariyle müzekkeri insan ya da hayvanlardan erkek olan veya onlardan olmadığı halde dil açısından öyleymiş gibi muamele gören kelime türü olarak tanımlamak mümkündür.

Müzekker iki kısma ayrılmaktadır: İnsan veya hayvanlardan erkeğe delâlet eden müzekker türüne hakikî müzekker, böyle bir delâleti olmadığı halde müzekker muamelesi gören müzekker türüne ise mecazî müzekker[8] denmektedir.[9] Böylelikle الرجل, الأسد gibi kelimeler hakikî müzekker, الكتاب , الباب gibi kelimeler ise mecazî müzekker olmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz asli ayrımın yanında müzekkerliğin zatî yahut haricî bir sebepten oluşuna göre zâtî, hükmî ve müevvel müzekker ayrımı da yapılmıştır[10] Zâtî müzekker; izâfet, tevil vb. itibarlarla müzekker olmayıp müzekkerliği direkt olarak kendisinden kaynaklanan müzekker türüdür. الرجل, الباب gibi kelimeler buna örnek verilebilir. Hükmî ya da müktesep müzekker, müzekker oluşu müzekker bir kelimeye izâfetinden kaynaklanan müzekker türüdür. Şu âyet-i kerîme müktesep müzekkerliğe misal verilebilir: "اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ", *"Şüphe yok ki, Allah Teâlâ'nın rahmeti iyilik edenlere pek yakındır."*[11] Bu âyet-i kerîmede "رَحْمَتَ" kelimesi "اللّٰهِ" lafzına izâfetinden dolayı müzekkerlik kazanmıştır.[12] Böylelikle haber olan "قَرِيبٌ" kelimesi müzekker gelmiştir. Müevvel müzekker ise asıl olarak müennes olmakla beraber müzekker bir kelime ile tevil edildiği için müzekker kabul edilen müzekker türüdür. Örneğin ثلاثة أنفس denildiğinde نفس kelimesi شخص kelimesi ile tevil edildiğinden aded müennes kılınmıştır.

---

7 Saîd Afgânî, **el-Mûcez fi kavâidi'l luğati'l 'Arabiyye**, y.y., Dâru'l Fikr, t.y, s. 119; Ahmed Muhtâr 'Umer, Mustafâ en-Nehhâs Zehrân, Muhammed Hammâse Abdullatîf, **en-Nahvu'l-esâsî**, Kuveyt, Dâru'l-selâsil, 1994, s. 163.

8 Mecâz, benzetme vb. belirli bir alakadan dolayı bir şeyin farklı bir anlam kazanmasıdır (bkz.: Ali Cârim, Mustafâ Emîn, **el-Belağatu'l-vâdiha**, Karaçi, Mektebetu'l-Büşrâ, 2010, s. 66). Buradaki alaka kanaatimizce dil bilgisi açısından aynı muamelenin görülüyor olmasıdır. Başvurduğumuz kitaplar bu ayrıntıdan bahsetmemektedir. Bizce böyle bir alaka kurulmadıkça mecazî müzekker kavramının kullanılması isabetli görünmemektedir. Nitekim bazı alimler gayr-i hakiki-lafzi müennes kavramını kullanmıştır (bkz.: Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye,** 3/338; es-Seyyid Alîhân el-Medenî, **el-Hadâiku'n-nediyye fi şerhi'l-fevâid es-Samediyye**, thk. Seyyid Ebu'l Fadl Seccadî, Kum, Menşûrâtu Zevî'l-Kurbâ, 2011, s. 92).

9 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/77.

10 Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 61-62.

11 el-A'râf 7/56.

12 İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl**, 2/49.

Arap dilinde asıl olan kelimenin müzekker oluşudur, müenneslik ise ferî bir olgudur.[13] Bu duruma lafza-ı celâlin ve kendisinde dişilik ve erkeklik özelliği olmayan meleklerin müzekker gibi muamele görmeleri örnek verilebilir. Nitekim âyet-i kerîmelerde الله lafza-i celâli müfred müzekker ve الملائكة kelimesi de cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim gibi muamele görmüştür.[14] Kanaatimizce buradaki asillikten kasıt müzekker unsurun dile baskın gelmesinden çok, bu unsurun kendisinde müzekker-müennes ayrımının olmadığı dillerde var olan tek formun yerini tutmasıdır.

1.1.2. Müennes

1.1.2.1. Müennes ve Türleri

Müennes, kendisinde lafzen ya da takdiren müenneslik alameti bulunan kelime[15], kendisine هذه ile işaret edilebilen kelime şekillerinde tanımlanmıştır.[16] Yine türlerinden yola çıkarak hakikî, mecazî, lafzî ya da manevî müennese delâlet eden kelime şeklinde de tanımlama yapılmıştır.[17] Biz bu tanımların yerine yukarıda müzekker için yapmış olduğumuz tanıma benzer bir tanımın daha açıklayıcı olacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda müennes, insan ya da hayvanlardan dişi olan veya onlardan olmadığı halde dil açısından öyleymiş gibi muamele gören kelime türü şeklinde tanımlanabilir.

Müennesin temel olarak hakikî, mecazî, lafzî ve manevî müennes olmak üzere dört kısma ayrıldığını söyleyebiliriz.[18] Hakikî müennes insan veya hayvanlardan dişi olana delâlet eden müennes türüdür. زينب, عمة, ناقة gibi kelimeler bu türe örnek verilebilir. Mecazî müennes ise insan veya hayvanların dişisine delâlet etmediği halde dil açısından onlardanmış gibi muamele gören müennes türüdür. ورقة, ملعقة, شمس, عين gibi kelimeler mecazî müennes örnek verilebilir.

Hakikî ve mecazî müennesten her biri, müenneslik alâmeti alıp almadığına bağlı olarak lafzî ve manevî müennes olmak üzere ikiye ayrılır. Lafzî müennes

---

13 Bahâuddîn Abdullah İbn ‘Akîl, **Şerhu İbn-i ‘Akîl**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, el-Mektebetu’l Asriyye, 2011, 2/393; Medenî, **el-Hadâiku’n-Nediyye**, s. 90.

14 el-Bakara 2/34, Âli-İmrân 3/39.

15 Tahânevi, **Keşşâfu istilâhati’l-funûni ve’l-‘ulûm**, 2/1419.

16 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 1/77; Ya‘kûb, **el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’l-muzekker ve’l-muennes**, s. 62.

17 Fahreddin Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, Beyrut, Mektebetu’l Meârif, 1988, s. 178.

18 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 1/77; Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 178.

müennes alâmeti almış kelimedir. Bu kelime müennese delâlet edebileceği gibi müzekker bir varlığa da delâlet edebilir. Bu tanımlamada asıl olan kelimenin müenneslik alâmeti alıp almadığıdır. فاطمة, شجرة, ورقة, ذكرى, صحراء, طلحة, زكرياء, بُهمَة(atılgan süvari) gibi kelimeler bu türe örnek verilebilir. Manevî müennes ise hakikî veya mecazî bir müennese delâlet etmekle beraber müenneslik alâmeti taşımayan müennes türüdür. مريم, أذن, قدم, أتان (dişi merkep), أرض gibi kelimeler bu türe örnek verilebilir.

Bu tanımlara göre müennes bir kelime hakikî lafzî, hakikî manevî, mecazî lafzî veya mecazî manevî müennes olabilir. Bunun yanında müzekker olduğu halde lafzen müennes olan müzekker kelimeler de vardır ki bunlar da lafzî müennes olarak kabul edilmiştir.

Yukarıda yapılan tanımlamaları tercih eden âlimler olmakla beraber benzer kavramların kullanılarak farklı manaların kastedildiği de olabilmektedir. Örneğin lafzî müennes kavramıyla sadece müenneslik alâmeti almış müzekker kelimeyi kastedip müenneslik alâmeti almış müennes kelimelere ise lafzî manevî müennes tabirini kullananlar bulunmaktadır.[19] Bunun yanında sadece hakikî ve lafzî-gayr-i hakikî müennes ayrımı yaparak lafzî müennes kavramını mecazî müennesler için kullananlar da bulunmaktadır.[20] Öte taraftan أرض, شمس gibi kendisinde lafzî bir müenneslik alâmeti bulunmayan mecazî manevî müenneslere semâa dayalı olarak öğrenilebildiğinden mecazî semâî müennes de denilmiştir.[21]

Burada bahsettiğimiz temel dört müennes türünün yanında müennesliğin bizatihi kelimeden kaynaklanıp kaynaklanmaması esas alınarak zâtî, tevîlî ve hükmî müennes ayrımı da yapılmıştır. Zâtî müennes; izâfet, tevil vb. itibarlarla müennes olmayıp müennesliği direkt olarak kendisinden kaynaklanan müennes türüdür. مريم ,

---

19 Eş-Şeyh Ahmed el-Hamlavî, **Şeze'l 'arf fi fenni'salim-sarf**, haz. Mustafa Ahmed Abdulhalîm, Riyad, Mektebetu'l Meârif, 2001, s.78-79; Abbâs Hasan, **en-Nahvu'l vâfî**, y.y., Dâru'l Me'ârif bi'l-Misr, t.y, 4/587-588.

20 Muvaffaka'd-dîn Yâ'iş b. 'Alî b. Yâ'iş, **Serhu'l-mufassal**, Mısır, İdâretu't-Tibâ'ah el-Munirîyye, t.y, 5/91; Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/338; Molla Halil b. Molla Hüseyin el- Es'irdî, **el-Kamûsu'-sânî fî'n-nahvi ve's-sarfi ve'l-me'ânî**, Diyârbekir, Mektebetu Diyârbekir, 2012, 2/35; Muhammed b. Abdurrahîm el-'Umer el-Meylânî, **Şerhu'l Muğnî**, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi, t.y, s. 55.

21 İsmail Durmuş, "Müzekker ve Müennes", **DİA**, c. XXXII, s.243; Hasan Akdağ, **Arap Dili Dilbilgisi**, Konya, Tekin Dağıtım, 1997, s. 186.

هرة gibi kelimeler örnek verilebilir. Hükmî ya da müktesep müennes, müzekker olduğu halde müennes bir kelimeye izâfetinden dolayı müennes kabul edilen müennes türüdür. Mecnûn'a atfedilen şu beyit buna örnek gösterilebilir[22]:

وما حُبّ الدِيارِ شَغَفْنَ قَلْبي ولكنْ حُبُّ مَنْ سَكَنَ الدِيارا

"*Değildir yurtların sevdası aklımı başımdan alan;*

Lâkin sevdasıdır sakinlerinin, beni bu hale sokan…"

Bu beyitte حُبّ kelimesi müzekker olduğu halde mecazî müennes olan cem'-i teksîre muzâf olduğundan müenneslik kazanmış ve böylelikle haber olan fiil, cem'-i müennes şeklinde gelmiştir.

Müevvel müennes ise asıl olarak müzekker olmakla beraber müennes bir kelime ile tevil edildiği için müennes kabul edilen müennes türüdür. Arapların كتاب kelimesinden رسالة yi kastederek كتاب kelimesini müennes kılması, bu türe örnek verilebilir. Nitekim Arapların "أتتني كتاب سررت بها", " Bana, beni mutlu eden bir kitap (risale) geldi" dedikleri söylenir.[23] Müevvel müennese cem'-i teksîr de eklenmelidir. Nitekim cem'-i teksîr mecazî müennes olup جماعة (cemaat) tevili ile müfred müennes kabul edilmiştir[24]: رجال derken جماعة من الرجال ın kastedilmesi gibi. Ancak bu tevil neredeyse aslın yerini almış bir durumda olduğundan bu durum fark edilmemektedir.

1.1.2.2. Müenneslik Alâmetleri

Müenneslik alâmeti aldığı için lafzî müennes olarak tarif ettiğimiz müennes türüne dâhil olan müennesler üçtür alâmet alabilirler. Bunlar tâ-ı marbûta, maksûr elif-i te'nîs ve memdûd elif-i te'nîstir.[25]

---

22 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 4/589; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 63.

23 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 4/588; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 63.

24 Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/18.

25 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd el- Ferrâ, **el-Muzekker ve'l-muennes**, thk. Ramazân Abduttevvâb, Kâhire, Dâru't-Turâs, 1989, s. 51-52; İbn Seleme, **Muhtasaru'l muzekker ve'l muennes**, s. 319. İbn Enbâri daha birçok müenneslik alâmeti sayar. Bkz.: Ebû Bekr İbn Enbârî, **el-Muzekker ve'l-muennes**, thk. Muhammed Abdulhâlik Adîme, Kâhire, Vizâretu'l-Evkâf, 1981, 1/189-212. Yakup bunları özetlemiştir. Bkz.: Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 64.

1. Tâ-ı marbûta (Tâ-ı te'nîs)

Tâ-ı marbûta isim ve sıfatların sonuna eklenen bir yuvarlak tâdır. ورقة, عالمة kelimelerinin sonuna eklenen tâlar gibi. Tâ yerine hâ diyenler de olmuştur.[26] Tâ-ı marbûta çoğunlukla müennesliğe delâlet ettiği için genellikle tâ-ı te'nîs (müenneslik tâsı) olarak adlandırılmıştır; ancak bunun dışında delâlet ettiği birçok mana bulunmaktadır. Tâ'nın delâlet ettiği manalar şunlardır:

1. Sıfatların müennesleri için kıyasî olarak kullanılır. قائمة, منصورة gibi. Ancak bunun bazı istisnaları mevcuttur. Bunlar sıfatlarda müenneslik bahsinde ele alınacaktır. İsimlerde müzekker ile müennesi ayırmak için kullanılması ise nadirdir. امرء, امرأة; رجل, رجلة; إنسان, إنسانة; شيخ, شيخة örneklerinde olduğu gibi.[27]

2. Mahlûk vâhidleri ve masdarların vâhidlerini cinslerinden ayırmak için kullanılmıştır. نمل, نملة; شجر, شجرة; نصر, نصرة; إكرام, إكرامة gibi. Masnû vâhidler ile cinslerini birbirinden ayırmak için kullanılması ise azdır. سفين, سفينة; لبن, لبنة gibi. Bazen vâhid yerine cinsin tâ aldığı görülmekle beraber az rastlanılan bir kullanımdır. كمأة, كمء; قفع, قفعة kelimelerinde olduğu gibi.[28]

3. Ceme delâlet için kullanılır. Bu durum mevsûfları zikredilmeyen فاعل, فعول, فعّال veznindeki veya yâ-ı nisbet almış sıfatlar için söz konusudur. خارجة, جمّالة (deve sahipleri), خيّالة (süvariler), البصرية, ركوبة (binek hayvanları) örneklerinde olduğu gibi. Ancak ركوبة deki tânın fonksiyonu üzerine farklı görüşler de söz konusu olmuştur. Birçok âlimin de belirttiği üzere sıfatlıktan isimliğe aktarma için olması daha isabetli gözükmektedir.[29]

4. فعّال, فاعل, مفعال ve فعول vezinlerindeki sıfatların manasını tekid için kullanılmıştır. علامة, راوية, مطرابة ve فروقة misallerinde olduğu gibi.

---

26 Ferrâ, **el-Muzekker ve'l-muennes**, s. 51.
27 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/324; Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/21, 24.
28 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/325; Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/25; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 182
29 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/326, 329, 332; Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/24

5. Müntehâ'l cümû' siğasındaki yabancı kelimelerin sonuna dâhil olarak o kelimelerin müfredlerinin muarreb olduğuna delâlet eder. جواربة, موازجة kelimelerinde olduğu gibi. Ancak bu tâlar zaruri olmayıp bu kelimeler tâsız da söylenebilmektedir.[30]

6. Müntehâ'l cümû'a dâhil olarak müfredinin nisbet yâsı almış mensûp bir kelime olduğuna delâlet eder: أشاعرة, مغاربة gibi. Nitekim bunların müfredleri أشعري ve مغربي dir.[31]

7. Müntehâ'l cümû'a dâhil olarak kelimenin sonundan önce gelen med yâsına bedel olur: جحاجحة (itaat edilen efendiler), زنادقة kelimerinde olduğu gibi. زنادقة deki tâ kelimenin muarreb olduğuna da delâlet edebilir.[32]

8. Ceminin müennesliğini tekide delâlet edebilir: صياقلة, ملائكة, بعولة, حجارة,جِمالة kelimelerinde olduğu gibi.[33]

9. Müennesliği pekiştirmek için kullanılmıştır: ناقة ve نعجة kelimelerinde olduğu gibi. عجوزة kelimesinde olduğu gibi sıfatlarda da müennesliği pekiştirmek için geldiği söylenmiştir.[34]

10. Lafzî müennesliğe delâlet eder: غرفة, ظلمة kelimelerinde olduğu gibi.[35]

11. Hazfedilen "fâu'l fiil" veya "lâmu'l fiil"e bedel olarak kullanılır: عدة, زنة; كرَة, سنة kelimelerinde olduğu gibi.[36]

12. Yâ-ı mütekellimden bedel olur. Bu da sadece يا أبت ve يا أُمَّت kelimelerinde gerçekleşen bir durumdur.[37]

---

30 Ebû'l Abbâs Muhammed b. Yezîd Muberrid, **el-Muzekker ve'l-muennes**, thk. Ramazân Abduttevvâb, Salâhaddîn el-Hâdî, y.y., Matha'atu Dâri'l-Kutub, 1970, s. 89; Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/327; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 81.

31 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/27; Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/24; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 182.

32 Muberrid, **el-Muzekker ve'l muennes**, s. 88; Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/328.

33 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/328; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 80.

34 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/328; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 183.

35 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/328.

36 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/328; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 182.

37 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/329; Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/26.

13. Sıfatlıktan isme geçişe delâlet eder: نطيحة (boynuzlanarak öldürülmüş koyun), ذبيحة (kesilmiş hayvan); ركوبة, حلوبة kelimelerinde olduğu gibi.[38] Molla Halil مقدِّمة kelimesinindeki tâyı da buna misal verir.[39]

Kelime yukarıda saydığımız durumlardan hangisine delâlet için tâ-ı marbûta almış olursa olsun lafzen müennes sayılır.[40] Ancak mana itibariyle farklı kategorilere dâhil edilebilir.

2. Maksûr Müenneslik Elifi

Sonunda zâit veya başka bir harften dönüşmüş bir elif bulunan murab isme maksûr isim denir. Konumuz olan müenneslik elifi de kelimenin sonunda bulunduğundan bu elifi almış isimler de maksûr isim sayılır. Ancak her maksûr isim müennes değildir. Nitekim maksûr elif-i te'nîs asli harflerden dönüşmüş bir elif olmayıp müenneslik için ziyade edilmiş bir eliftir.[41] Bu hususa dikkat edilmelidir. Bu bağlamda الفتى kelimesindeki elif "yâ" dan dönüşmüş bir elif olduğundan müenneslik elifi değildir.[42]

Elif, ilhâk[43] veya te'nîs için ziyade edilebilir. Dolayısıyla kelimenin müennes olabilmesi için müenneslik için ziyade edilmiş olması gerekmektedir: ذكرى, حبلى, عطشى kelimelrinde olduğu gibi.

Maksûr müenneslik elifi câmid veya müştâk kelimelere dâhil olabilir; ancak bu eklenme semâîdir. Kaynaklarda maksûr müenneslik elifinin dâhil olduğu birçoğu sadece kitap sayfalarında kalan birçok vezin sayılmaktadır.[44] Ancak biz burada sadece meşhur bazı vezinleri zikredeceğiz:[45]

---

38 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/229; Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, **Şerhu Şâfiyeti İbni'l Hâcib**, thk, Heyet, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982, 2/144-145.

39 Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/24.

40 Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/21.

41 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/79.

42 Elif üçüncü harf olup "yâ"dan dönüşmüş ise yâ şeklinde, "vâv"dan dönümüş ise elif şeklinde yazılır. Dördüncü sırada ve ötesinde olur ise her halükarda yâ şeklinde yazılır.

43 İlhak, bir kelimeyi belirli bir vezindeki kelimeye benzetmek için o kelimeye harf eklemektir.

44 Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/27-30; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 66-68.

45 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 183-184.

1. فُعْلى: İsimler için gelebilir: طوبى, بشرى, رجعى gibi. Sıfatlar için gelebilir: حسنى, أنثى, صغرى, ضيزى[46] gibi.

2. فَعْلى: İsimler için gelebilir: سلمى, دعوي; قتلى, أسرى gibi. Sıfatlar için gelebilir: عطشى, تترى gibi.

3. فِعْلى: İsimler için gelebilir: ذكرى, شعرى; حجلى, ظربى gibi.

4. فَعالَى: İsimler için gelebilir: صحارى, هراوى gibi. Sıfatlar için gelebilir: حبالى, عذارى gibi.

5. فُعالَى: İsimler için gelebilir: حبارى, سمانى gibi. Sıfatlar için gelebilir: سكارى, عطاشى gibi.

3. Memdûd Müenneslik Elifi

Sonunda hemze ve öncesinde zâit bir elif bulunan murab isme memdûd isim denir. Konumuz olan müennes elifi de müenneslik için ziyade edilmiş bir elif olup sonrasında da hemze gelmektedir. Bu itibarla mezkûr elifi almış isimler de memdûd bir isim sayılır. Ancak her memdûd isim müennes değildir. Memdûd isimlerdeki müenneslik alâmetinin elif mi yoksa hemze mi olduğu tartışmalı olmakla beraber hemzenin müenneslik alâmeti olması kuvvetli görüştür.[47]

Hemze müenneslik için ziyade edilebileceği gibi ilhâk için de ziyade edilmiş olabilir. Kelimenin müennes olabilmesi için hemzenin müenneslik için ziyade edildiğine dikkat edilmelidir: حمراء, حسناء kelimelerinde olduğu gibi.

Memdûd müenneslik elifi de maksûr müenneslik elifi gibi semâî olarak müştâk veya câmid murab kelimelere dâhil olabilmektedir. Memdûd müenneslik elifinin dâhil olduğu birçok vezinden bahsedilmekle beraber[48] çoğu, çok az kullanılmaktadır. Bu vezinlerden yaygın olanlarını zikredilecektir[49]:

1. فَعْلاءُ: İsimler için gelebilir: ضرّاء, سرّاء, هيجاء, صحراء gibi. Sıfatlar için gelebilir: زهراء, حسناء, سوداء, بيضاء gibi. أشياء kelimesi de bu vezinde olup aslı شَيْئَاء dır. İlk hemze başa alınınca أشياء yâ dönüşmüştür.[50]

---

46 Aynu'l fiil yâ olduğundan önceki harfin zammesi kesraya dönüşmüştür.

47 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/81; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 184.

48 Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/30-33; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 74-75.

49 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 184-185.

50 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 184.

2. فُعَلاءُ: İsimler için gelebilir. خيلاء, قوباء gibi. Sıfatlar için gelebilir: عثراء, نفساء; فقهاء, علماء gibi.

3. أَفْعِلاءُ: İsimler için gelebilir: أربعاء, أرمداء gibi. Sıfatlar için gelebilir: أصدقاء, أقوياء gibi.

4. فِعْلِيَاءُ: İsimler için gelebilir. كبرياء gibi. Sıfatlar için gelebilir: جربياء gibi.

Buraya kadar saydığımız üç alâmet aslında sadece müenneslere has alâmetler değildir. Nitekim aynı alâmetlere sahip müzekker kelimeler de vardır: رجل ربعة، راوية veya رجل بَراكاء denilebilmektedir.[51] Misaller de de görüldüğü üzere müzekker bir isim üç alâmeti de alabilmektedir. Dolayısıyla özü itibariyle bir kesinlikten bahsedemeyiz. İbn Tusterî de eserini, böyle bir kaidenin kesin bir geçerliliğinin olmamasına binaen yazdığını belirtir.[52]

Lafzî müenneslerin dışında hiçbir alâmet almayan mecazî müennesler de söz konusudur ki, bu müenneslere mecazî manevî müennes dendiğini belirtmiştik. Bu müennesler özü itibariyle rivâyet yoluyla bilinebildiğinden müzekker-müennes üzerine yazılmış kitap veya sözlüklerden ya da genel sözlüklerden öğrenilebilir. Ancak yine de bazı âlimler bu türden müenneslere dair çeşitli kriterler belirlemeye çalışmıştır.[53]

1.1.2.3. Sıfatlarda Müenneslik

Müştâk sıfatlarda asıl olan tâ-ı marbûta ile müennes kılınmasıdır.[54] Dolayısıyla ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve mensûb kelimelerin müennesleri sonlarına tâ eklenerek kıyasî bir şekilde gerçekleşir.[55] ضارب, ضاربة;

---

51 İbn Tusterî, **el-Muzekker ve'l muennes**, s. 48; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 9.

52 İbn Tusterî, **el-Muzekker ve'l muennes**, s. 56.

53 Bkz.: İbn Tusterî, **el-Muzekker ve'l muennes**, s. 49-56; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 10-11. Ancak bu kriterleri tahkik ettikten sonra tatbik etmek yararlı olacaktır. Söz gelimi Ya'kûb'un 17. Maddede vermiş olduğu mecazî müennesin fiilinden önce gelmesi halinde de müzekker veya müennes kılınabileceği bilgisi hatalı gibi gözükmektedir. Nitekim mecazî müennesler fiillerinden önce gelmeleri halinde fiilleri sadece müennes kılınabilir. Bkz.: Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/342; Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, **Evdahu'l-mesâlik**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, el-Mektebetu'l Asriyye, t.y, 2/108.

54 Muberrid, **el-Muzekker ve'l muennes**, s. 83; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 179.

55 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/324-325; Mehmed Zihni Efendi, **el-Muntehâb ve'l-muktedâb fi kavâidi's-sarfi ve'n-nahv**, İstanbul, Marifet Yayınları, Ofset Baskı, 2014, s. 404-405.

منصور ,منصورة ;حسن ,حسنة ;مكي ,مكية kelimeleri bu hususa misal verilebilir. Ancak sıfatın tâ ile müennes kılınmasının bazı istisnaları söz konusudur. Bunları sırayla ele alacağız:

1. فَعْلانُ veznindeki sıfatların müennesi فَعْلى şeklindedir: سكران ;عطشى ,عطشان سكرى misallerinde olduğu gibi.[56] Ancak bütün فَعْلانُ veznindeki sıfatların müennesleri فَعْلى şeklinde değildir. Nitekim bu vezindeki bazı sıfatlar tâ alarak müennes kılınmaktadır: عريان ,عريانة misalinde olduğu gibi. Mısır Arap Dil Kurumu, Araplardan Beni Esed kabilesinin kıyasî olarak bütün فَعْلانُ vezinlerindeki sıfatları فَعْلانَة şeklinde müennes kılmasına binaen bu sıfatların tâ ile müennes kılınabileceğine ve dolayısıyla cem'-i teksîrin yanında cem'-i sâlim ile de cem edilebileceğine hükmetmiştir.[57]

2. أَفْعَلُ veznindeki sıfatların müennesi فَعْلاءُ şeklindedir: أحمر ,حمراء ;أعور ,عوراء misallerinde olduğu gibi. Bu vezinde gelip sadece müzekkeri veya sadece müennesi olan sıfatlar da mevcuttur: أمرد ve حسناء gibi.[58]

3. İsm-i tafdil أَفْعَلُ veznide olup müennesi فُعْلى veznindedir: أكبر ,كبرى ;أصغر ,صغرى örneklerinde olduğu gibi.[59]

4. Bir oluş (hudûs) bildirmeyen kadınlara has sıfatlar da tâ almazlar: حامل, عاقر ,طالق ,مطفِل ,مرضِع gibi. Ancak bir oluş bildirmesi halinde fiile benzeyeceğinden tâ alır: طلّقت فهي طالقة örneğinde olduğu gibi. Bununla beraber hudus bildirmediği halde tâ eklenen kadına has sıfatlar da söz konusudur: مرضعة ,حاملة ,طالقة gibi.[60] Kabâve, kıyasî sıfatlardan olmak kaydıyla bu tür sıfatların tâ alarak veya almayarak kullanılabileceğini belirtir.[61]

5. Daha çok müzekkerler için kullanılan sıfatların müennes için kullanılsa bile müennes kılınmamasının daha güzel olacağı belirtilmiştir: هذه كفيلي ,هذه شاهدي veya هذه ضامني denilmesi gibi.[62]

Yukarıda saydığımız sıfatların dışında farklı bazı vezinlerde gelerek tâ almadan hem müzekker hem de müennes için kullanılan müşterek sıfatlar mevcuttur.

---

56 Zihni Efendi, **el-Muntehâb**, s. 290; Hamlâvî, **Şeze'l 'arf**, s. 68; Akdağ, **Arap Dili Dilbilgisi**, s. 191.

57 Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes**, s. 417.

58 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 162; Akdağ, **Arap Dili Dilbilgisi**, s. 191.

59 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 167; Akdağ, **Arap Dili Dilbilgisi**, s. 191.

60 Cevherî, **es-Sihâh,** 646; Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/329.

61 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 179. Bu konudaki farklı görüşler için bkz.: Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/330-332.

62 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 179.

Bu müşterek sıfatlar çeşitli vezinler ve bazı durumlar için kıyasî olmakla beraber sayacağımız vezinlerin dışında da müşterek sıfatların varlığı unutulmamalıdır. Yani müşterek olma durumu sadece bu vezinlere has bir durum değildir. Müşterek sıfatların kıyasî olduğu vezinler şunlardır:

1. فعيل vezninde olup mefûl (مفعول) manasında olan sıfatlar mevsûf bilindiği zaman tâ almaz: رجل جريح ve امرأة جريح misalinde olduğu gibi. Mevsûf zikredilmediği zaman karışıklık olmasın diye sıfat tâ alır: رأيت جريحة örneğinde olduğu gibi. Bu vezindeki bir sıfat bazen فاعل manasında olduğu halde tâ hazfedilebilmektedir. " إِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ", *"Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır."*[63] ve "مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ", *"Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?"*[64] âyetlerinin bu kabilden olduğu söylenmiştir. Aynı şekilde مفعول manasında olduğu halde tâ aldığı da olmaktadır: امرأة قتيلة örneğinde olduğu gibi.[65]

2. فَعول vezninde olup ism-i fâilin mübalağası manasında olan sıfatlar mevsûf zikredildiği zaman tâ almaz: رجل صبور, امرأة صبور , örneğinde olduğu gibi. "وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا", *"Üstelik ben iffetsiz bir kadın da değilim."*[66] âyetindeki "بَغِيًّا" kelimesi de bu kabildendir. Aslı بَغُوياً olan bu kelime ilâl kaidelerince بغيّا olmuştur.[67] İsm-i mefûl manasına gelen فَعول veznindeki sıfatlardan da müzekker-müennes için ortak olanlar vardır: رسول, ركوب, حلوب gibi. Ancak bu vezindeki sıfatlar çoğu zaman müennesliğe değil de isimliğe geçişe delâlet eden bir tâ alır ve yine müzekker-müennes için kullanılmaya devam eder.[68]

3. مِفْعَالٌ vezninde olup mevsûfu bilinen sıfatlar tâ almazlar: زوج مهذار, زوجة مهذار; طالب ممراح, طالبة ممراح örneklerinde olduğu gibi. ميقانة ve معطارة kural dışı olarak tâ almıştır.[69]

---

63 el-A'râf 7/56.
64 Yâsîn 36/78.
65 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/333; Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/21-22.
66 Meryem 19/20.
67 Meylânî, **Şerhu'l-muğnî**, s. 56; Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/22; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 180.
68 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/332; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 180.
69 Es'ırdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/23; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 181.

4. مِفْعيلٌ vezninde olup mevsûfu bilinen sıfatlar tâ almazlar: فتاة منطيق ,فتى منطيق; خيل محضير misallerinde olduğu gibi. Kadınlar için de مسكين sıfatı kullanılmış olmakla beraber kural dışı olarak مسكينة olarak geldiği de olmuştur.[70]

5. مِفْعَلٌ vezninde olup mevsûfu bilinen sıfatlar tâ almazlar: امرأة مغشم ,رجل مغشم; كتيبة مِكَرّ örneklerinde olduğu gibi.[71]

6. فَعالٌ veznindeki sıfatlar bazen müzekker-müennes için ortak olur ve tâ almaz: رجل حصان ,امرأة حصان; رأي صواب ,مشورة صواب ve مال حلال ,غنيمة حلال kelimelerinde olduğu gibi. Bazen de رجل جبان ,امرأة جبانة örneğinde olduğu gibi tâ alır.[72]

7. فِعالٌ veznindeki sıfatlar müzekker-müennes için ortak olur: ناقة دلاث misalinde olduğu gibi.[73]

8. فِعْلٌ veznindeki sıfatlar ism-i mef'ûl manasında gelerek müzekker ve müennes için ortak olur: ناقة ذبح ,بعير ذبح; رأي مسخ ,فكرة مسخ örneklerinde olduğu gibi. Aynı şekilde ism-i fâil manasında da ortak olabilir: فتاة بكر ,شاب بكر; ماء ملح ,مياه ملح örneklerinde olduğu gibi.[74]

9. فَعَلٌ veznindeki sıfatlar ism-i mef'ûl manasında gelerek müzekker ve müennes için ortak olur: بقرة قنص ,ثور قنص; ثوب سلب ,درع سلب misallerinde olduğu gibi.[75]

10. فُعَلَةٌ veznindeki sıfatlar ism-i fâil anlamında gelerek müzekker ve müennes için ortak olur: رجل همزة ,امرأة همزة; طفل لعبة ,طفلة لعبة örneklerinde olduğu gibi.[76]

11. فُعْلَة veznindeki sıfatlar ism-i mef'ûl manasında gelerek müzekker-müennes için ortak olur: صديق ضحكة ,صديقة ضحكة misallerinde olduğu gibi.[77]

12. فَعّالَةٌ veznindeki sıfatlar ism-i fâilin mübalağası için gelerek müzekker ve müennes için ortak olur: رجل علامة ,امرأة علامة; طفل فهامة ,طفلة فهامة örneklerinde olduğu gibi.[78]

---

70 Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/23; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 181.
71 Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/23; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 181.
72 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/332; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 180.
73 Esterâbâdî, **Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib**, 3/332.
74 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/78; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 181.
75 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/78; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 181.
76 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 179-180.
77 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 180.
78 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 180.

13. فُعُلٌ veznindeki sıfatlar müzekker ve müennes için ortak olur: حصان سرح, ناقة سرح ;رجل جنب ,امرأة جنب ;جرح رغب ,طعنة رغب örneklerinde olduğu gibi.[79]

14. Mastarlar sıfat olduğunda müzekker, müennes müfred, müsennâ ve cem‘i niteleyebilirler: رجل عدل ,امرأة عدل ;امرأتان عدل ,رجلان عدل ;رجال عدل ,نساء عدل örneklerinde olduğu gibi.[80] Kur’ân-ı Kerîmde birçok âyet-i kerîmede mastarlar sıfat olarak varit olmuştur.[81]

Bu saydığımız müzekker ve müennes için kıyasî olarak ortak olan sıfat vezinlerinin dışında da müzekker ve müennes için ortak sıfatların olduğu ve bunların semâî olduğu unutulmamalıdır: داء عُضال ,حلفة عضال ;رجل رَبْعَة ,امرأة ربعة örneklerinde olduğu gibi.[82] Yine Arapçada طِفْل ,وَلَد gibi hem müfred ve cem‘e hem de müzekker ve müennese delâlet eden sıfat, isim veya isimleşmiş sıfatlar söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda صديق gibi hem müfred ve cem‘ hem de müzekker ve müennes için[83], رسول ,ضيف ve عدوّ gibi müfred, müsennâ, cem‘, müzekker ve müennes için ortak kullanılan çeşitli kelimeler söz konusudur.[84] Dolayısıyla söz gelimi “هؤلاء ضيفي” şeklinde bir cümle ile karşılaşıldığında haberin mübtedâya uymadığı gibi bir zanna kapılmadan önce şüpheye mahal veren kelimenin duruma göre müfred, müsennâ, cemi, müzekker veya müennes kategorilerinde ortak olup olmadığı araştırılmalıdır. Nitekim bahsettiğimiz üzere ضيف kelimesi müfred, müennes ve diğer kategoriler için ortak bir kelimedir. Zira asıl itibariyle mastar bir kelimedir.[85] Diğer muhtemel durumlar da bu misale kıyas edilmelidir.

1.2. ARAP DİLİNDE NİCELİK

Arap dilinde müzekkerlik-müenneslik uyumu, direkt olarak kelimenin sayısal durumuyla ilintili bir konudur. Kelimenin müfred, müsennâ, cemi, ism-i cem‘ veya ism-i cins-i cem‘î oluşu, kelimenin uyum açısından göreceği muameleyi

---

79 Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 180.
80 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 3/172.
81 Bkz.: el-Bakara 2/58, Tâhâ 20/124, el-Cin 72/17.
82 Bkz.: Muhammed b. Mukrim b. Manzûr, el-İfrîkî el-Mısrî, **Lisânu’l-’Arab**, Beyrut, Dâru Sâdir, 1994, 8/107; 11/452.
83 İbn Enbârî, **el-Muzekker ve’l muennes**, 1/294; Muhammed b. Ya‘kûb el- Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l muhît**, Beyrut, Daru’l-Ma‘rife, 2011, s. 1419.
84 İbn Enbârî, **el-Muzekker ve’l muennes**, 1/288, 1/292, 1/317.
85 Komisyon, **el-Mu‘cemu’l-Vasît**, Mısır, Mektebetü’ş-Şurûki’d-Düveliyye, 2011, s. 567.

değiştirecektir. Bu yönüyle metbûun, yani uyumun gerçekleştiği herhangi bir durumda kendisine uyulan kelimenin karekteristik yapısını teşhis etmek, bizim için önem kazanmaktadır. Sayısal anlamda kelime, müfred, müsennâ, cemi, ism-i cem‘, veya ism-i cins-i cem‘î olabilmektedir. Çalışmamızın her aşamasında bu ayrım önemli bir yer tuttuğundan bu kavramları ele almamız kaçınılmaz bir hal almaktadır. Bu nedenle mezkûr kategorileri sırasıyla ele alacağız.

1.2.1. Müfred-Vâhid

Müfred, nahiv ilminde birçok manaya delâlet etmektedir.[86] Çalışmamızda müfred kelimesinden kastımız, tek bir varlığa delâlet edip kendi lafzından cem‘i olan kelimedir.[87] Bazı âlimler vâhid-müfred ayrımı yapmamış, her iki kavramı da tek bir varlığa delâlet eden kelime için kullanmıştır;[88] ancak bazıları ise bu iki kavramı belirli bir nüans ile kullanmışlardır. Buna göre müfred, cemi bir kelimenin tekiline delâlet etmekte iken, vâhid kavramı ise ism-i cem‘ veya ism-i cins-i cem‘înin tekiline delâlet etmektedir.[89] Fîrûzâbâdî de Kâmûsunda “vâhidetuhâ” kelimesini daha çok ism-i cins-i cem‘î türündeki kelimelerin tekili için kullanmış ancak cem‘ karşıtı olarak da kullandığı olmuştur.[90] Dolayısıyla kesin bir ayrımdan bahsetmek mümkün değildir. Ancak cemi ve benzerleri arasında farkların var olduğu, bunların ayrı birer kategori olduğuna işaret etmesi ve bu farklı kategoriler açısından bir farkındalık oluşturması hasebiyle biz ikinci yaklaşımı tercih ediyoruz. Zamahşerî bu ayrımı, “müfred, cinse delâlet edebilir ve sonra kendisi ile vâhidi tâ ile ayrılır”[91] diyerek izah etmiştir. Yani müfred, cemi bir kelimenin karşıtını ifade etmekte ve farklı delâletleri de olabilmekte, vâhid ise direkt olarak tek bir varlığa delâlet eden kelimeyi ifade etmektedir.

---

86 Bkz.: Medenî, **el-Hadâiku’n-Nediyye**, s. 57.
87 Hamlâvî, **Şeze’l ‘arf**, s. 86.
88 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/366.
89 Abdurrahmân b. Ebî Bekr Cemâlüddîn es- Suyûtî, **el-Behcetu’l-Mardiyye me‘a hâşiyeti et-tahkîkâtu’l-vefiyye**, mhş. Molla Muhammed Salih b. Ahmed el-Ğursî, Diyârbekir, Mektebetu seydâ, 2012, (Mhş. notu), s.21.
90 Fîrûzâbâdî, **el-Kâmus**, s. 69-70.
91 İbn Ya‘iş, **Şerhu’l-mufassal**, 5/71.

1.2.2. Müsennâ

Rafʿ halinde elif ve nûn ve nasb ve cer halinde ise yâ ve nûn ziyadesi sonucu belirli bir varlığın iki tanesine delâlet eden kelimedir.[92]

1.2.3. Cemi

Cemi sözlükte cemaat, topluluk, toplananlar, ordu gibi anlamlara gelmektedir.[93] Ancak nahiv ilminde ise özel bir forma, siğaya girerek cemʿe yani topluluğa delâlet eden kelime türü kastedilmektedir. Nitekim cemi, belirli bir topluluğa, müfredindeki belirli bir değişim sonucu delâlet eden kelime türü olarak tanımlanmıştır.[94] Tanımdan da anlaşılacağı üzere, kelimenin müfredinde belirli bir değişim sonucu kelime bir gruba yani ikiden fazla olan bir topluluğa delâlet etmiş olacaktır.

Cemi, özellikle lugatçılar tarafından lugavî manası kastedilerek, nahvî açıdan cemi olarak nitelenen kelimelerle beraber, cemʿe delâlet eden diğer kelimeleri de kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Yani bu anlamıyla ism-i cemʿ ve ism-i cins-i cemʿî de cemi sayılmış olmaktadır.[95] Ancak cemi kavramını nahvî açıdan vezinleri belirlenmiş bir siğa olarak kabul etmek daha isabetli görünmektedir.

Arapçada cemi iki kısımdır: cemʿ-i sâlim ve cemʿ-i teksîr. Cemʿ-i sâlim adından da anlaşılacağı üzere müfredin sabit kalıp bir kırılmaya uğramamış olduğu cemi türünü ifade etmektedir.[96] Cemʿ-i sâlim siğasına dönüştürülen kelimedeki değişim kelimenin sonuna belirli bir ekleme şeklinde gerçekleştiğinden müfred siğasında bir değişim olmamaktadır.

Cemʿ-i sâlim, cemʿ-i müzekker-i sâlim ve cemʿ-i müennes-i sâlim olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Cemʿ-i müzekker-i sâlim müfredinin sonuna rafʿ halinde vâv-nûn, nasb ve cer halinde de yâ-nûn eklenen cemi türünü ifade etmekte,

---

92 Meylânî, **Şerhu'l-muğnî**, s. 49; Hamlâvî, **Şeze'l 'arf**, s. 86.
93 Cevherî, **es-Sihâh,** 187; Komisyon, **Mu'cemu'l-Vasît**, s. 140.
94 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/367; Câmî, **el-Fevâidu'd- Diyâiyye**, s. 301-302; Esʿirdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 55-56.
95 Edmâ Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû' fi'l-luğati'l-'Arabiyye**, Beyrut, Mektebetu Lubnân, 2003, s. 587.
96 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 190.

cem‘-i müennes-i sâlim ise müfredinin sonuna elif-tâ eklenerek elde edilen cemi türünü ifade etmektedir.[97]

Cem‘-i teksîr ise müfredin çeşitli kırılmalara uğraması sonucu asıl yapısının sabit kalmadığı, bir değişime uğradığı cemi türünü ifade etmektedir. Bu değişim açık bir değişim olabileceği gibi mukadder bir değişim de olabilir.[98]

Cem‘-i teksîr cem‘-i kıllet ve cem‘-i kesret olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Cem‘-i kıllet üç ile on arasına delâlet eden cem‘-i teksîr çeşididir. Cem‘-i kesret ise üç ve daha fazlasına delâlet eden cem‘-i teksîr türü olarak tanımlanmıştır.[99] Ancak cem‘-i kıllet ve cem‘-i kesretin delâleti konusunda çeşitli ihtilaflar söz konusu olmuştur ve bu iki cem‘-i teksîr türünün birbirinin yerine kullanıldığı belirtilmiştir.[100] Cem‘-i sâlimin de kıllet için olduğu ifade edilmiştir.[101] Cem‘-i kılletin kesret için kullanıldığı vaki olduğu gibi cem‘-i sâlim de kesret için kullanılmaktadır. Bu durum bazılarına kıllet-kesret ayrımının nahivciler tarafından ortaya atılan bir iddia olduğu izlenimini vermiştir.[102] Cem‘-i kesret kendi vezninden müfred bir kelimenin mevcut olup olmamasına göre iki kısma ayrılmış, cem‘-i kesretin kendi vezninden müfred bir kelimenin olmadığı türü, müntehâ’l cümû‘ olarak isimlendirilmiştir.[103]

Direkt olarak cem‘-i teksîr türleri başlığı altında ele alınmasa da uygulamada ihtiyaç duyulan ve kullanılan iki kavram bulunmaktadır. Bunlar “cem‘-i teksîr li’l müzekker” ve “ cem‘-i teksîr li’l müennes” kavramlarıdır.[104] Bu kavramları cem‘-i müzekker-i mükesser ve cem‘-i müennes-i mükesser şeklinde kullanmak mümkün olmakla beraber bu kullanımlar Türkçe literatürde çok yaygın olmadıklarından bunların yerine cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim ve cem‘-i müennes-i gayr-i sâlim kavramlarını kullandık. Bu ayrımın şu pratik faydası olmaktadır: Sözgelimi sıfatın كرام

97 Meylânî, **Şerhu’l-muğnî**, s. 51; Hamlâvî, **Şeze’l ‘arf**, s. 87-88.
98 Hamlâvî, **Şeze’l ‘arf**, s. 92; Zihni Efendi, **el-Muntehâb**, s. 456; Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 203; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, **el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’l-cumû‘**, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2004, s. 19.
99 Hamlâvî, **Şeze’l ‘arf**, s. 93.
100 Hamlâvî, **Şeze’l ‘arf**, s. 93; Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 211.
101 Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/75; Meylânî, **Şerhu’l-muğnî**, s. 52.
102 Ya‘kûb, **el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’l-cumû‘**, s. 20.
103 Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 217.
104 İbn ‘Akîl, **Şerhu İbn-i ‘Akîl**, 1/438; Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 3/447.

gibi müzekkerler için kullanılan bir cem‘-i teksîr olmasının veya كرماء gibi müennesler için kullanılan bir cem‘-i teksîr olmasının gerekli olduğu durumlarda bunu belirtmek için cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim veya cem‘-i müennes-i gayr-i sâlim kavramları kullanılabilmektedir.

1.2.4. İsm-i Cem‘

İsm-i cem‘, Türçe’deki adıyla topluluk ismi, genel olarak belirli bir topluluğa delâlet eden müfred isim olarak tanımlanabilir. Ancak ulemâ arasında bu konuda farklı görüşler ileri sürenler olmuştur. Radiyüddin Esterâbâdî gibi bir kısım âlim, ism-i cem‘ için belirli bir topluluğa delâlet etmekle beraber, bilinen cem‘-i teksîr vezinlerden birinde olmayan kelime tanımını yapar. Bu bağlamda نسوة ve نساء gibi kendi lafzından vâhidi olmayan kelimeleri cemi kabul eder.[105] Zira her ne kadar bu kelimelerin kendi lafzından müfredi olmasa da cemi veznindedir. Nitekim نسوة cem‘-i kıllet vezinlerinden فعلة vezninde ve نساء da cem‘-i kesret vezinlerinden فعال veznindedir. Bu kelimelerin kendi lafızlarından vâhidleri yoktur şeklindeki bir itiraza ise, bu kelimeler cemi vezinlerinde olduklarından kendi lafızlarından vâhidleri takdir olunur cevabı verileceğini ifade edilir.[106]

İbn-i Hişâm gibi bazı dil âlimleri ise ism-i cem‘ tabirini kendi lafzından vâhidi olmayan veya vâhidi olsa bile cemi vezninde olmayıp cemi manası içeren kelimeler için kullanmışlardır.[107] Bu bağlamda نسوة ve نساء gibi kendi lafzından vâhidi olmayan kelimeleri ism-i cem‘ kabul ederler. Nitekim bu kelimelerin kendi lafızlarından müfredleri yoktur.

İki bakış açısından farklı şekillerde nitelenen bu kelime türünün hangi bakış açısına göre tasnif edilirse edilsin uyum açısından tabi olacağı ahkâm değişmemektedir. Dolayısıyla bu ihtilafın uyum açısından bir karşılığı söz konusu olmamaktadır. Bizim için ise asıl olan budur. Yaptığımız bütün tasniflerde veya tercih

---

105 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/367; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/57; Hamlâvî, **Şeze’l ‘arf**, s. 106-107.

106 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/367.

107 Bkz.: Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, **Şerhu şuzuri’z- zeheb**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, el-Mektebetu’l Asriyye, 2011, s. 199; İbn Hişâm, **Evdâhu’l mesâlik**, 4/246; Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 222. Ya‘kûb, **el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’l-cumû‘**, s. 31.

ettiğimiz görüşlerde dikkate aldığımız temel yaklaşım budur. Yani her hangi bir kelime başka bir kelimeden farklı bazı nahvî ahkâma tabi oluyorsa onu ayrı bir cins veya belirli bir cinsin altında farklı bir nevi olarak kabul etmeye ve tabi olduğu kuralları belirlemeye çalıştık.

Yaptığımız bu tanımlamalar bağlamında ism-i cem'e birkaç örnek vererek bu bahsi sonlandırmış olalım: القوم, الرهط, النفر gibi kelimeler her iki gruba göre de ism-i cem'dir; çünkü kendi lafızlarından bir vâhidleri olmadığı halde bir topluluğa delâlet etmektedir. الصحب, الركب gibi kendi manalarına delâlet eden ve kendi lafızlarından tekile sahip olan kelimeler -nitekim bunlar الصاحب ve الراكب kelimeleridir- her iki grup tarafından ism-i cem' olarak kabul edilmekle beraber bu kelimelerin müfred olup olmadığı hususu tartışmalıdır.[108] الفلك, الهجان, الدلاص gibi müfred ve cemi için ortak kullanılıp cemi vezninde olan kelimeler bazı âlimler tarafından cemi kabul edilmiş[109], bazıları tarafından ise ism-i cem' kabul edilmiştir.[110] العدو, الضد gibi cemi vezninde olmayıp hem müfrede hem de cem'e delâlet eden kelimelerde de aynı ihtilaf söz konusu olup bir kısım âlim tarafından müfred,[111] bir kısım tarafından ise ism-i cem' olarak kabul edilmiştir.[112] النسوة ve النساء gibi kelimeler ise kendi lafızlarından müfredleri olmadığı halde cemi vezinlerinde olduklarından ilk gruptaki âlimler tarafından cemi kabul edilmiş[113]; ancak ikinci gruptaki âlimler ise bu tür kelimeleri kendi lafızlarından müfredleri olmadığından dolayı ism-i cem' kabul etmişlerdir.[114]

1.2.5. İsm-i-Cins-i-Cem'î

Radiyüddin Esterâbâdî gibi bazı âlimler ism-i cins kavramını iki manayı ifade etmek için kullanmıştır. Bunlardan ilki belirli bir türün tamamına isim olarak kullanılan kelime anlamındadır.[115] Bu anlamıyla ism-i cins, nahiv kitaplarında ismin türleri bahsinde işlenmiştir. İkinci anlamıyla ism-i cins kavramı, الكلم, التمر gibi

---

108 Bkz.: Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/366; Câmî, **el-Fevaidu'z- diyâiyye**, s. 302.
109 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/368; Câmî, **el-Fevaidu'z- diyâiyye**, s. 303.
110 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 222; Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 456.
111 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/369; Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/53
112 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 222; Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-cumû'**, s. 31; Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 456.
113 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/367; Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/57; Hamlâvî, **Şeze'l 'arf**, s. 107.
114 İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, s. 199, Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/45.
115 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 2/249; Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 1/42; Meylânî, **Şerhu'l-muğnî**, s. 7.

kendisiyle vâhidinin tâ ile ayrıldığı veya الترك, الكرد, البهود, الروم gibi kendisiyle vâhidinin yâ ile ayrıldığı kelimeler için kullanılmıştır.[116] Nitekim الكلم, التمر kelimelerinin vâhidleri الكلمة ve التمرة, ve diğer kelimelerin ise التركي, الكردي, اليهودي, ve الرومي şeklindedir. Ancak ikinci anlamıyla -ki bizim çalışmamız açısından önem teşkil eden anlamı budur- bu kavram hakkında farklı tanımlamalar yapılmıştır.

Birçok âlim bu anlamda ism-i cinsi, belirli bir türün azına da çoğuna da ıtlak olunan kelime olarak tanımlamıştır.[117] Yani onlara göre bu kelime hem az hem de çok için kullanılabilecek bir niteliğe sahiptir. Radiyüddin Esterâbâdî bu tanımlamayı yapanlar arasında öne çıkmaktadır. Ona göre bir veya iki tane hurma yenildiğinde de أكلت التمر denilebilir; çünkü buradaki kasıt sayıdan çok, yediğiniz şeyin türünü belirtmektir.[118] Şu halde ism-i cins aza da çoğa da delâlet etmektedir.

Ayrıca Esterâbâdî, bu kelime türünün mahza cemi ifade etmediğini belirtmek ve bu tür kelimelerin cemi olduklarına dair mülahazaları reddetmek sadedinde bu kelimelerin, cemi olmuş olsalardı tasğirlerinin ve nisbetlerinin müfredlerine irca olunarak gerçekleşmesi gerektiğini; ancak bu kelimelerde ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirtir.[119] Zira bu kelimelerin tasğiri, كُلَيْمٌ, تُمَيرٌ şeklinde gerçekleşmektedir. Şu halde ona göre bu kelimeler cemi de değildir.

İsm-i cinslerden sadece cem‘e delâlet eden kelimeler de bulunmaktadır. Esterâbâdî gibi bir kısım ulemâ, الكلم gibi sadece üç ve daha fazlasına delâlet eden ism-i cins türleri için bu kelimelerin cem‘e delâletlerinin kullanım itibariyle olduğunu; ancak vaz‘ itibariyle ise böyle bir delâletlerinin olmadığını belirtir.[120] Yani, ism-i cinslerden bazılarının kullanım itibariyle üç ve daha fazlasına delâlet etmesi, bu tür kelimelerin tamamının böyle bir delâletinin olduğu anlamına gelmemektedir. Molla Câmî’nin de belirttiği üzere bu tür kelimeleri ism-i cem‘ kabul etmekte bir beis yoktur.[121] Bu yaklaşım, sadece cem‘e delâlet eden ism-i cinsler ile aza ve çoğa delâlet

116 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/366; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/25.
117 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/366; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/25 Câmî, **el-Fevaidu’z- diyâiyye**, s. 302; Meylânî, **Şerhu’l-muğnî**, s. 57.
118 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/367; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/56.
119 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/366-367.
120 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/367; Câmî, **el-Fevaidu’z- diyâiyye**, s. 303
121 Mollâ Câmî, **el-Fevâidu’d-diyâiyye**, İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, t.y, s. 303.

eden ism-i cinsleri birbirinden ayırmak açısından da oldukça faydalı bir yaklaşım olabilir.

İkinci bir grup âlim ise aynı tür kelimeler için ism-i cins yerine ism-i cins-i cem‘î kavramını kullanarak ism-i cins-i cem‘îyi, cemi manası ifade edip müfredi tâ veya yâ alan kelime olarak tanımlamışlardır.[122] Dolayısıyla onlara göre bu kelimeler mutlak olarak cem‘e delâlet etmektedir.

Literatürdeki genel yaklaşımın ism-i cins-i cem‘î ve ismi cinsi ifrâdî şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. İsm-i cins-i cem‘îyi yukarıda tanımlamıştık. Bu yaklaşıma göre ism-i cins-i ifradî ise belirli bir türün azına da çoğuna da delâlet eden isim olarak tanımlanmıştır.[123] Bu tanım Radiyüddin Esterâbâdî'nin ism-i cins için yaptığı tanımlamayla aynı olsa da Radiyüddin Esterâbâdî, ism-i cins kavramıyla ikinci grubun ism-i cins-i cem‘î diye tanımladığı kelime türünü kastederek bizâtîhi ism-i cins-i cem‘îlerin aza ve çoğa delâlet eden bir karekteristiğe sahip olduğunu vurgulamıştır. Oysa ism-i cins-i ifradî için aynı tanımlamayı yapanlar bu tanımdan su, bal gibi azının da çoğunun da aynı kelimeyle ifade edildiği türleri kastetmişlerdir. Nitekim suyun ve balın azına da çoğuna da su ve bal denilmektedir. Sabbân bazı araştırmacılar tarafından, ism-i cins-i cem‘î-ifrâdî ayrımının yeterli görülmeyerek bunların dışında الأسد gibi sadece bir varlığa delâlet eden ism-i cins türüne isim olmak üzere ism-i cins-i âhâdî kavramının kullanıldığını söyler.[124]Hasan Abbas da bu üçlü tasnifi kullanır.[125] Bu kullanımın doğru bir tasnif yapmak açısından oldukça yararlı olacağını kanaatindeyiz.

İsm-i cins-i cem‘î-ifrâdî-âhâdî kavramsallaştırması asıl olarak bütün ism-i cinsleri kapsadığı için oldukça faydalı bir tasnif olmaktadır. Ancak bu kavramların içerik açısından yukarıda Esterâbâdî tarafından yapılan bazı eleştrileri de göz önüne

---

122 Eşmûni, **Şerhu'l Eşmûnî**, 1/10; İbn ‘Akîl, **Şerhu İbn-i ‘Akîl**, (Thk. notu), 1/20-21; İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 1/12; Galâyînî, **Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyye**, 2/45; Ya‘kûb, **el-Mu‘cemu'l-mufassal fi'l-cumû‘**, s. 31; Tarabay, **Mu‘cemu'l-cumû‘**, s. 443.

123 Muhammed b. ‘Alî es-Sabbân,, **Hâşiyetu Sabbân**, y.y., el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, t.y., 1/63; Hâlid b. Abdullâh el- Ezherî, **et-Tasrîh bi madmûni't tavdîh fi'n-nahv**, thk. Muhammed Basil ‘Uyûnu's-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000, 1/17; İbn ‘Akîl, **Şerhu İbn-i ‘Akîl**, (Thk. notu), 1/20-21; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef‘âl**, s. 223; Galâyînî, **Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyye**, 2/45; Ya‘kûb, **el-Mu‘cemu'l-mufassal fi'l-cumû‘**, s. 31.

124 Sabbân, **Hâşiyetu Sabbân**, 1/63.

125 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/23-24.

alarak yeniden tanımlanmasının iki yaklaşımın farklı isimlendirme ve tanımlamalarının yol açtığı kavramsal bulanıklığı çözebileceğini düşünmekteyiz. Bu bağlamda ism-i cins-i cem‘î kavramı الكلم, الوَرِق gibi sadece cem‘e delâlet eden ism-i cinsler, ism-i cins-i ifrâdî kavramı hem التمر hem de التراب gibi aza ve çoğa delâlet eden ism-i cinsler ve ism-i cins-i âhâdî kavramı da الأسد gibi sadece tek bir varlığa delâlet eden ism-i cinsler için kullanılabilir. Bizim yaptığımız bu tanımlama literatürde cari olan bir tanımlama olmadığından çalışmamız boyunca kullanmayacağız. Ancak mevcut bu kavramsal farklılığa bir istikrar kazandırabileceği kanaatindeyiz.

Çalışmamız boyunca ism-i cins-i cem‘î kavramı, Radiyüddin Esterâbâdînin yaptığı ism-i cins tanımı kasdedilerek kullanılacaktır. Zira Radiyüddin Esterâbâdî’nin belirttiği üzere ism-i cins-i cem‘îlerin sadece üç ve daha fazlasına delâlet etmeyip ilgili türün azına ve çoğuna delâlet ettiği görüşünü tercih etmekteyiz. Bu manayı kastetmek üzere ism-i cins kavramını kullanmamamızın sebebi ise-ki Esterâbâdî ism-i cins kavramını kullanmıştır- ism-i cins tabirinden الكتاب, القلم gibi kelimelerin de anlaşılabilecek olmasıdır. Böylece iki bakış açısı bir yönüyle mezcedilmiş olmaktadır. Bize böyle bir yaklaşım sergileme kolaylığını veren husus, ikinci bölümde inceleyeceğimiz üzere, asıl konumuz olan uyum mevzusu açısından bu yaklaşımların farklı sonuçlara yol açmamasıdır. Yani vâhidi ile kendisi tâ veya yâ ile ayrılan bu kelimeler için hangi tanımı esas alırsak alalım, hangi kavramı kullanırsak kullanalım uyum açısından tabi olacakları nahvî ahkâm değişmeyecektir.

Son olarak bazı araştırmacıların ism-i cins-i cem‘î için şibh-i cem‘ tabirini kullandığını belirtelim.[126] Ancak çalışmamızda bu tabir ism-i cem‘ ve ism-i cins-i cem‘îyi içine alan bir kavram olarak kullanılmıştır. Nitekim sadece ism-i cins-i cem‘î cem‘e benzememekte aynı zamanda ism-i cem‘ de cemi ile ortak bazı özellikler taşımaktadır.

[126] Zihni Efendi, **el-Muntehâb**, s. 479; Komisyon, **el-Mu‘cemu’l-‘Arabîyyu’l-esâsî**, y.y., Lârûs, 2003, 34.

İKİNCİ BÖLÜM

CÜMLE VE TAMLAMALARDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

Klasik nahiv kitaplarımız uyum/mutâbakat (المطابقة) konusunu müstakil olarak işlememiştir. Bunun sebebi uyumun birçok öğe arasında meydana gelmiş olmasıdır. Müellifler ilgili yerlerde ilgili öğeler ele alındığında bir mutâbakat söz konusu ise bu mutâbakattan bahsetmiştir. Nitekim örneğin sıfat-mevsûf uyumu söz konusu olduğunda "Sıfat; raf', nasb ve cer halinde, müzekkerlik ve müenneslikte, marifelik ve nekrelikte ve müfret, müesenna ve cemi olmada mevsûfuna uyar." şeklindeki ifadelerle karşılaşırız.[127] Bu ve buna benzer ifadelerden[128] Arap dilinde uyum denildiğinde karşılaşılabilecek uyum çeşitlerinin i'rab uyumu, müzekkerlik-müenneslik uyumu, belirlilik uyumu ve sayısal uyum olarak niteleyebileceğimiz dört uyumdan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu uyumları kısaca ele alalım:

1. İ'rab uyumu: İ'rab, kelimenin merfû, mansûb veya mecrûr olma durumudur. İ'rab açısından uyum ise, uyan kelimenin i'rabının kendisine uyulan kelimenin i'rabıyla mutâbakat içerisinde olmasını ifade eder.

2. Müzekkerlik-müenneslik uyumu: Uyan kelime ile uyulan kelimenin müzekkerlik-müenneslik durumunun mutâbakat içerisinde olmasını ifade eder. Bu uyuma cinsiyet uyumu da denilebilir,[129] ancak ilk kullanım daha yaygın olduğundan tercih edilmiştir.

3. Belirlilik uyumu: Arap dilinde kelime belirlilik açısından marife ve nekre olarak tasnif edilir. Bu bağlamda belirlilik uyumu, uyan kelimenin marifelik-nekrelik durumunun kendisine uyulan kelimeye mutabık olmasını ifade eder.

4. Sayısal uyum: Arap dilinde kelime sayısal açıdan asıl olarak müfred (tekil), müsennâ (ikil) ve cemi (çoğul) olmak üzere üç farklı özellik göstermektedir.

---

127 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/171; 'Umer vd., **en-Nahvu'l-esâsî**, s. 497

128 Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sedâ**, thk. Îmîl Bedî' Ya'kûb, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007, s. 267-269.

129 W. Wright, **A Grammar of the Arabic Language**, Beirut, Librarie du Luban, 1996.

Sayısal uyum, uyan kelime ile uyulan kelimenin müfredlik, müsennâlık ve cemilik açısından uyum içerisinde olmalarını ifade eder.

Söz konusu bu uyum çeşitleri bütün ilgili öğeler arasında aynı şekilde ortaya çıkmamaktadır. Bazı öğeler veya tamlamalarda bütün uyum çeşitlerini görmek mümkün iken, bazı öğeler arasında ise bu uyum çeşitlerinden bir kaçı söz konusu olmaktadır. İlgili uyumların gerçekleştiği bazı durumlarda ise, bu uyum çeşitleri kendi içerisinde farklı formlar alabilmektedir. Dolayısıyla zikredilen uyum çeşitlerinin gerçekleştiği öğe ve tamlamalar tespit edilip bu öğe ve tamlamalardaki uyum çeşitleri ve aldığı formlar ayrı ayrı incelenmelidir. Bu bağlamda belirli bir sınıflandırmaya tabi tutularak bu uyum çeşitlerinin gerçekleştiği öğe ve tamlamalar ele alınacaktır. Çalışmamız müzekkerlik-müenneslik uyumu ile alakalı olduğundan daha çok bu husus üzerinde durulacak; fakat uyumlar bir bütün olarak gerçekleştiğinden müzekkerlik-müenneslik uyumunu ele almak, dolaylı olarak diğer uyum çeşitlerini de ele almak anlamına gelecektir.

Her bir kategoriyi ayrı ayrı ele almadan önce uyuma dair yaptığımız araştırmalar süresince çokça rastladığımız iki temel ve uyum açısından önemli hususlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki lafız-mana ayrımı, ikincisi ise cemaat-cemi tevilidir.

Lafız-mana ayrımından kelimenin lafzının itibara alınması durumunda farklı, manasının itibara alınması durumunda ise farklı uyum formları alması kastedilmektedir. Örneğin bir ism-i cem‘ olan قوم kelimesin sıfatının“قوم كريم” veya “قوم كرام” şeklinde söylenebilmesi lafız-mana ayrımı bağlamında yorumlanmıştır. Buna göre ilk kullanımda lafız, ikinci kullanımda ise manası itibara alınmıştır.[130]

Bu mezkûr ayrımın yanında zaman zaman kelimelerin الجماعة (cemaat) kelimesi ile tevilinin yapılmasına bağlı olarak farklı uyum formları alması söz konusu olmuştur. Söz gelimi hem lafız hem de mana itibariyle cem‘-i müzekker olan رجال kelimesi cemaat manasında olduğu, bu itibarla cemaat ile tevil edilebileceği düşünülerek müfred müennes kabul edilmiştir. Bütün cem‘-i teksîrlerin ve cem‘ benzerlerinin müfred müennes kabul edilebilmesinin arkasındaki nedensellik asıl

130 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 3/172

itibariyle cemaat ile tevildir. Ancak bunlardan bir kısmı sadece müfred müennes muamelesi görebilirken, bazıları hem müfred müennes hem de cem‘-i müennes muamelesi görmüştür. Bu durumlar çalışmamızda yeri geldikçe detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Cemaat kelimesi ile tevil argümanı ile açıklanması mümkün olmayan yerlerde ise الجمع kelimesi kullanılarak tevil yoluna gidilmiştir. Cemi ile tevil, tespit edebildiğimiz kadarıyla, sadece fâil cem‘ veya cem‘ benzeri olduğu zaman normal şartlarda “kullu cem‘in muennesun” kaidesiyle genellleştirilen hususa muhalif bir durum söz konusu olduğu için bir yönüyle kaideye bir ilave ö taşımaktadır. Şöyle ki normal şartlarda cemaat ile tevilin bir neticesi olarak bu tür fâillerin fiillerinin sadece müennes gelmesi gerekirken hem müzekker hem de müennes gelmesi söz konusu olduğundan cemi ve cemi benzeri kelimeler cemaat kelimesine delâlet eden ve müzekker bir kelime olan cemi kelimesi ile tevil edilmiştir.[131] Böylelikle bu durum da anlamlandırılmış olmakta ve kaide geçerliliğine devam etmektedir.[132]

Bu temel hususlar çerçevesinde uyumun gerçekleştiği her bir durum sırasıyla ele alınacaktır:

2.1. SIFAT-MEVSÛF İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

Sıfat ile mevsûf arasında tabi metbû ilişkisi söz konusu olup sıfat mevsûfuna yukarıda saymış olduğumuz dört uyum açısından da tabi olur. Çeşitli nahiv kitaplarında sıfatlar ele alınırken hakikî sıfat-sebebî sıfat ayrımına gidilmektedir. Bu ayrım sıfatlarda müzekkerlik-müenneslik uyumu konusunu ele almak açısından da faydalı bir ayrımdır. Biz de bu yüzden kısaca hakikî-sebebî sıfat ayrımına değinecek daha sonra ise müzekkerlik-müenneslik uyumu açısından sıfat-mevsûf ilişkisini ele alacağız.

---

131 İbn ‘Akîl, **Şerhu İbn-i ‘Akîl**, (Thk. notu), 1/437; İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri’z- zeheb**, (Thk. notu), 200.

132 Biz talil usulü olarak nitelendirdiğimiz nahiv âlimlerinin karşılaştıkları olguları gerekçelendirerek anlamlandırma çabasını, aşırıya kaçılmamak kaydıyla oldukça faydalı buluyoruz. Nitekim hem ilmin metodu olması hasebiyle sorgulamanın ehemmiyete haiz oluşu hem de bu ilmi usul ile yetişmiş bireyler olarak sorgulamaya oldukça meyyal zihinlere sahip oluşumuz, talili bir yönüyle, bu tür zihinlere dil öğretmenin pedagojik bir metedolojisi haline getirmektedir.

2.1.1. Hakiki Sıfat-Sebebi Sıfat Ayrımı

Metbûunu niteleyen sıfatlara hakikî sıfat, metbûuyla alakalı bir şeyi niteleyen sıfatlara ise sebebî sıfat denir.[133] Örneğin "رَجُلٌ مُؤَدَّبٌ" denildiğinde "edepli adam" denilmiş olur ve sıfat doğrudan metbûunu nitelemiş olur ve bu sıfat tamlamasındaki مُؤَدَّبٌ sıfatı hakikî bir sıfat olmuş olur. Ancak "رَجُلٌ مُؤَدَّبٌ غُلاَمُهُ" yani "çocuğu edepli olan adam" denildiğinde ise sıfat direk olarak metbûunu nitelemiş olmaz, metbûuyla alakalı başka bir varlığı nitelemiş olur. Nitekim burada مُؤَدَّبٌ sıfatı aslında adamın değil çocuğun sıfatıdır. Bu yüzden bu tamlamadaki مُؤَدَّبٌ sıfatı sebebî sıfat olmuş olur.

Hakikî-sebebî sıfat ayrımının yanında, farklı tasnifler de yapılmıştır; ancak bu farklı tanımlamalar bahsi geçen uyum şekillerine bir tesir etmemektedir.[134] Bu itibarla sıfat-mevsûf açısından uyum bahsini tanımlamalardan en sade ve anlaşılır olan hakikî-sebebî sıfat ayrımı üzerine bina etmek yerinde olacaktır.

2.1.2. Hakiki Sıfatlar ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

Mevsûfun müfred, müsennâ veya cemi ve benzerlerinden biri, bunlardan herbirinin de müzekker veya müennes olmasına bağlı olarak sıfatın durumu değişiklik arz eder.

1. Mevsûfun Müfred Olma Durumu

Müfred bir mevsûf, müzekker veya müennes olabilir.

a) Mevsûf, müzekker ise sıfat da müzekker olur.

Örnekler:

"اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ", *"(Rabbimiz) Bizi doğru yola ilet!"*[135], "بَلَدًا اٰمِنًا" *"...güvenli bir belde..."*[136]

"وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا", *"Evet biz, onlardan sapa sağlam bir söz almıştık."*[137]

b) Mevsûf müennes ise sıfat da müennes olur.

Örnekler:

---

133 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/171; Afgânî, **el-Mûcez**, s. 310; Zihni Efendi, **el-Muktedâb**, s. 135.

134 Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, 269; Bahâuddîn Abdullah İbn 'Akîl, **el-Musâid 'alâ teshîli'l-fevâid**, y.y., Ümmül Kura Üniversitesi, t.y, 2/219; Ezherî, **et-Tasrîh**, 2/110-211.

135 el-Fâtiha 1/6.

136 el-Bakara 2/ 126.

137 el-Ahzâb 33/7.

"قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ", *"De ki: 'En üstün delil yalnızca Allah'ındır.'"*[138]

"يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ", *"Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin"*[139]

2. Mevsûfun Müsennâ Olma Durumu

Müsennâ mevsûfun müzekker veya müennes olma durumuna göre değişiklik arz eder.

a) Mevsûf, müsennâ müzekker ise sıfat da müsennâ müzekker olur.

Örnekler:

"وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ", *"Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[140]

"وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى الْمَدِينَةِ", *"Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi."*[141]

b) Müsennâ müennes ise sıfat da müsennâ müennes olur.

Örnekler:

"ذَوَاتَا اَفْنَانٍ", *"(Öyle iki cennet ki) çeşit çeşit ağaçlarla doludur."*[142]

"مُدْهَامَّتَانِ", *"Koyu yeşildir (o iki cennet)."*[143]

3. Mevsûfun Cemi Olma Durumu

a) Mevsûfun âkil olma durumu

(1) Mevsûf, cem'-i müzekker-i sâlim ise, sıfat cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olabilir.[144]

Örnekler:

"وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ", *"İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya…"*[145]

"إن المصلحين العظماء هم اللذين يرفعون شأن بلادهم، ويبتغون بالإصلاح رضا الله.", *"Yüce ıslahatçılar, ülkelerini ilerletenler ve ıslahtaki gayeleri Allah rızası olanlardır."*[146]

---

138 el-En'âm 6/149.
139 el-Mâide 5/21.
140 el-Bakara 2/ 233.
141 el-Kehf 18/82.
142 er-Rahmân 55/48.
143 er-Rahmân 55/64.
144 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/447.
145 et-Tevbe 9/100.
146 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/447.

(2) Mevsûf, cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim ise sıfat müfred müennes, cem‘-i müzekker-i sâlim veya cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim olabilir.[147] Mevsûf طلحات gibi cem‘-i müennes-i sâlim şeklinde cem‘ olunmuş müzekker bir kelime olduğunda da sıfat aynı şekilde müfred müennes, cem‘-i müzekker-i sâlim veya cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak gelebilir. Nitekim fâil, bu tür bir kelimeye râcî olan bir zamîr olduğunda fiil, tâ ile müennes kılınabileceği gibi cem‘-i müzekker vâvı ile müzekker de kılınabilmektedir.[148] Bundan sonra bu türden manen cem‘-i müzekker kelimeler için benzer bir uyumun gerçekleştiği yerlerde bu vb. çıkarsamalardan bahsedilmeden direkt olarak ilgili hüküm belirtilecektir.

Örnekler:

“وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ”, *“Eğer mümin erkekler olmasaydı…”*[149],

“يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ”, *“Çevrelerinde, (hizmet için) ölümsüz gençler dolaşır”*[150],

“لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ”, *“Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler.”*[151]

“ما أعظمَ الرجال المكافحة في الميادين الإصلاح.” *“Islah meydanlarındaki mücadeleci erler ne yücedir.”*[152]

ما زال رجال كرام يضحون بالنفس والنفيس في سبيل إنقاذ المظلومين. (*Hala mazlumların kurtuluşu için canını ve malını feda eden değerli insanlar vardır.*)

(3) Mevsûf, cem‘-i müennes-i sâlim ise, sıfat müfred müennes, cem‘-i müennes -i sâlim veya cem‘-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir.[153]

147 Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 3/447.
148 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/344.
149 el-Fetih 48/25.
150 el-Vâkı‘a 56/17.
151 en-Nisâ 4/172.
152 Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 3/447.
153 Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 1/343-344, 3/447-448.

Örnekler:

,"وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ"

"Sizden kimin hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın."[154],

(*Onlar* هن مسلمات عظيمة أو عظائم تواجه مشاكل مستعصية لتنشئة جيل جديد طيب الأخلاق.
güzel ahlaklı yeni bir nesil yetiştirmek için pek güç sorunlarla mücadele eden yüce müslüman kadınlardır.)

(4) Mevsûf, cem'-i müennes-i gayr-i sâlim ise, sıfat müfred müennes, cem'-i müennes -i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir.[155]

Örnekler:

"وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ", *"Ve onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[156] Beydâvî bu âyetin "مُطَهَّرَاتٌ" şeklinde de okunduğunu nakleder. Böylelikle bu âyet, gayr-i sâlim müennes bir ceminin sıfatının müfred müennes ve cem'-i müennes şeklinde gelebileceğine birden delâlet etmektedir.[157]

(*Onlar fazilet sahibi kadınlardır.*) هن نساء فواضل.

b) Mevsûfun gayr-i âkil olma durumu

Mevsûf, cem'-i gayr-i âkil ise, sıfat müfred müennes, cem'-i müennes-i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir.[158] Kabâve, bu durumda sıfatın müfred müennesinin فَعْلاء vezninde olması halinde sıfatın sadece bu veznin cem'i şeklinde gelebileceğini, müfred müennes gelemeyeceğini belirtmiştir. Ancak bu kullanım daha fasih olsa da bu sıfatların müfred müennes gelemeyeceği anlamına gelmemektedir.[159] Şeyh Yasin de Tasrîh üzerine yazmış olduğu haşiyede İbni Hacib'in, müfredi,

---

154 en-Nisâ 4/25.
155 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/348.
156 el-Bakara 2/25.
157 Nâsiruddîn Ebû Saîd el-Beydâvî, **Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl**, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arâbî, 1998, 1/61.
158 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/347; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 197; Abduh Râcihî, **et-Tatbîku'n-nahvî**, Beyrut, Dâru'n-nahda el-'Arabiyye, 2010, s. 430.
159 Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 197; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/447.

müzekker olan bu türden cemilerin sıfatlarının cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim de gelebileceğini belirtir.[160] Ancak bu husus da çokça zikredilen bir şey değildir.

Örnekler:

“وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ”, *“Bir de sayılı günlerde Allahı zikredin.”*[161],

“مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ”, *“Onun (Kur’ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir…”*[162],

“وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِىَ شَامِخَاتٍ”, *“Ve orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı?…”*[163]

“وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّامًا مَعْدُودَةً”, *“Bir de ‘Ateş bize sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır’ dediler.”*[164],

“وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ”, *“Onu kıymetsiz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar”*[165],

“وَلَوْ كُنْتُمْ فِى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ”, *“Sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile…”*[166]

“وَقَالَ الْمَلِكُ اِنِّى اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَاْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ”, *“Kral, ‘Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum’ dedi.”*[167]

Zu’r-rumme’nin şu beyti de örnek verilebilir:

مَشَيْنَ كَما اهتَزَّت رِماحٌ تَسَفَّهَت أَعالِيَها مَرُّ الرِياحِ النَواسِمِ

“*Yürüdüler kadınlar… Sallanışı misali okların;*

Eğince uçlarını esen latif rüzgarlar…”[168]

---

160 Hâlid b. Abdullâh el- Ezherî, **Şerhu’t-tasrîh ‘ala’t-tavdîh ve hâşiyetuhu li’ş-Şeyh Yâsîn**, y.y., el-Matba‘atu’l-Ezheriyye, 1325h., s. 109-110; Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 3/446.

161 el-Bakara 2/203.

162 Âl-i İmrân 3/7.

163 el-Mürselât 77/27.

164 el-Bakara 2/ 80.

165 Yûsuf 12/20.

166 en-Nisâ 4/78.

167 Yûsuf 12/43.

168 İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri’z- zeheb**, s. 113.

4. Mevsûfun İsm-i Cem‘ Olma Durumu

Başvurduğumuz kaynaklar genel olarak sıfat-mevsûf uyumu açısından aşağıda yaptığımız tarzda detaylı bir tasnif yapmamıştır. Bunun yerine ism-i cem‘lerin lafız ve manalarına göre muamele görebileceği şeklinde genel ifadeler kullanılmıştır.[169] Birçok kaynakta ise ism-i cem‘ler özel olarak incelenmeyerek sadece sıfat ile mevsûf arasında belirli açılardan uyumun söz konusu olduğu belirtilmiştir.[170] Biz ise bu ism-i cem‘ türlerinin uyum açısından bazı farklılıklar göstermesine binaen detaylı bir tasnif yaparak başvuru kaynaklarımızdaki genel ifadeleri her bir ism-i cem‘ türü için ayrı ayrı ele aldık. Bu farklı uyum formlarını belirlerken dikkat ettiğimiz ikinci bir husus ise zamîr ve merci‘i arasındaki uyum ile sıfat-mevsûf arasındaki uyumun aynı olduğuna ve zamîrin alabileceği formların da fâilin zamîr olması halinde fiilinin alabileceği formlarla aynı olduğuna dair ifadeler olmuştur.[171] Bu hususları dikkate alarak her bir ism-i cem‘in alabileceği uyum formlarını belirledik.

a) Mevsûfun âkil olma durumu

(1) Mevsûf ism-i cem‘, müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yoksa sıfat, mevsûfun lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cem‘-i müzekker ya da müfred müennes muamelesi görebilir. Eğer bu tür bir ism-i cem‘ lafız itibariyle müennes ise lafzen müzekker olarak muamele görmek yerine müennes olarak muamele görür. Sıfat, cem‘-i müzekker-i sâlim veya cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak cem‘ edilebilir. Fakat lafzen müzekker olan bu tür ism-i cem‘lerin sıfatlarının müfred müennes gelmesi çok sık rastlanılan bir durum değildir. Es-Sihâh adlı meşhur sözlüğün müellifi Cevherî, “القوم” kelimesini açıklarken, insanlara ait kendi lafzından müfredi olmayan "الرهط, النفر” gibi ism-i cem‘lerin müzekker veya müennes kılınabileceğini söyler.[172] Zebîdî ve İbni Manzûr da Sihâhda geçen bu ifadeyi aynen nakleder.[173] Muberred de insanlara ait ism-i cem‘lerin asıl olarak müzekker kılınmakla beraber bazı durumlarda cemaat tevili ile müennes

---

169 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 222; Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 456.

170 İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri’z- zeheb**, 435; ‘Umer vd., **en-Nahvu’l-esâsî**, s. 497; Râcihî, **et-Tatbîku’n-nahvî**, s. 430.

171 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/345; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/39.

172 İsmail b. Hammad el-Cevherî, **es-Sihâh**, Beyrut, Daru’l-Ma‘rife, 2012, s. 893.

173 Zebîdî, **Tâcu’l ‘arûs**, 33/306**;** İbn Manzûr, **Lisanu’l-‘Arab**, 42/3786.

kılınabileceğini belirtir.[174] Biz de bu itibarla bu tür kelimelerin sıfatının müfred müennes gelebileceğini belirttik. Ancak çeşitli âyet-i kerîmelerde[175] "القوم" kelimesi fâil iken fiilinin müenneslik alâmeti almasından başka bir kullanıma da şahit olmadık. Her şeye rağmen bu kullanımın caiz olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Örnekler:

"مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ", *"Onlardan orta yolu tutan bir zümre vardır."*[176],

"لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَاءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ", *"Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır."*[177],

"كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ", *"Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır"*[178],

"اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ", *"Esasen bunlar çok küçük, sefil bir gruptur."*[179]

"وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ", *"...ve himayeye muhtaç çocukları var iken..."*[180],

"وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ", *"...ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın."*[181]

(2) Mevsûf ism-i cem', müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi varsa sıfat, mevsûfun lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cemi muamelesi görebilir. Bu bağlamda sıfat, müfred müennes olarak gelebileceği gibi cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak da gelebilir.

Örnekler:

ألا أيُّها الرَّكْبُ المُخِبُّونَ هل لكُمْ بسَيِّدِ أهْلِ الشَّامِ تُحْبَوْا وَتَرْجِعُوْا

174 Ebû'l Abbâs Muhammed b. Yezîd Muberrid, **el-Kâmil**, tah. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut, Muessesetu'r Risâle Nâşirûn, 2013, s. 110, 124.
175 Bkz.: el-Hac 22/42, Sâd 38/12, el-Kamer 54/33.
176 el-Mâide 5/66.
177 Âl-i İmrân 3/113.
178 el-Bakara 2/249.
179 eş-Şu'arâ 26/54.
180 el-Bakara 2/266.
181 et-Tevbe 9/14.

"Var mısınız ey süratli atlılar?

Şam'ın efendisiyle şereflenip geri dönmeye…"[182],

عانى سلفنا الكرام كثيرا في نشر الإسلام جميع أقطار العالم. (*Pek kıymetli geçmişlerimiz İslamı bütün dünyaya yaymak için çok sıkıntılar çekti.*)

جاء وفد كبير أو كبيرة من مصر لمفاوضة القضية. (*Sorunu görüşmek üzere Mısırdan büyük bir heyet geldi.*)

(3) Mevsûf ism-i cem', müennes bir topluluğa delâlet ederse mevsûfun kendi lafzından müfredinin olup olmadığına bakılmaksızın sıfat, müfred müennes veya cem'-i müennes olarak gelebilir. Nitekim müennes bir topluluğa delâlet eden ism-i cem', lafız itibariyle müfred müennes kabul edilir. Dolayısıyla lafzına riayet edilmesi durumunda da sıfat, müfred müennes olacaktır.

Örnekler:

"وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ", *"Ve onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[183]

هن نساء فاضلات أو فواضل. (*Onlar faziletli hanımlardır.*)

b) Mevsûfun gayr-i âkil olma durumu

(1) Mevsûf ism-i cem', gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yok ise, sıfat, müfred müennes veya cem'-i müennes olarak gelebilir. Nitekim insanların dışındaki ism-i cem'ler müennes kabul edilir.[184] Binaenaleyh, bu tür ism-i cem'ler lafızlarına itibar edilince müfred müennes, manalarına itibar edilince ise cem'-i müennes muamelesi görecektir.[185]

Örnekler:

وجدت في الواحات إبلا سائمة أو سوائم أو سائمات. (*Çöldeki vahalarda salı verilmiş bir halde otlayan develer buldum.*)

كان له خيل عادية أو عواد أو عاديات. (*Soluk soluğa koşan atları vardı.*)

---

182 Amr b. Bahr b. Mahbûb, Ebû Usmân Câhiz, **el-Beyân ve't-tebyîn**, Beyrut, Dâru ve Mektebetu Hilâl, 2002, 1/313; Muberrid, **el-Kâmil**, 1/325.

183 el-Bakara 2/25.

184 Bkz.: Muberred, **el-Muzekker ve'l-muennes**, s. 110; Cevherî, **es-Sihâh**, s. 24

185 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/226; Kabâve, **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, s. 222.

(2) Mevsûf ism-i cem‘, gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi var ise, sıfat, lafza riayet edilerek müfred müzekker veya müennes gelebileceği gibi, manaya riayet edilerek de müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir.

Örnekler:

كانت لنا طير سريع العدو أو سريعة العدو أو سراع العدو أو سريعات العدو. (*Atılgan ve hızlı kuşlarımız vardı.*)

5. Mevsûfun İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu

İsm-i cins-i cem‘î daha önce bahsedildiği üzere kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılanlar ve kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. ism-i cins-i cem‘îlerde sıfat-mevsûf uyumu, bu ayrım esas alarak incelenecektir.

a) Kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılan ism-i cins-i cem‘î mevsûf olduğunda sıfatın, ism-i cins-i cem‘înin lafzına riayet edilerek,[186] müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müennes gelmesi de mümkündür. Cem‘-i müennes gelmesi, cem‘-i sâlim şeklinde olabileceği gibi cem‘-i teksîr şeklinde de olabilir.[187]

İsm-i cins-i cem‘î kavramı ve kullanımı ihmal edilen bir mevzu olduğundan şevâhid olarak vermiş olduğumuz âyetleri kelimeler bağlamında tasnif ederek detaylıca açıkladık.

الَّنخْلُ kelimesi:

“وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ” *“Ve birbirine girmiş, küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları (yetiştirdik.)”*[188]

Bu âyet-i kerîmede “بَاسِقَاتٍ” kelimesi aslında “النَّخْلَ” kelimesinin halidir. Ancak ileride zikredeceğimiz üzere hâl, sıfat gibidir.[189] Dolayısıyla “بَاسِقَاتٍ” kelimesi “النَّخْلَ” kelimesinin sıfatı kabul edilebilir. Buna göre âyet-i kerîmede bir ism-i cins-i

---

186 Müzekker veya müennes ism-i cins ayrımı yapılmamasının sebebi karşılaştığımız bütün ism-i cinslerin müzekker olmasıdır. Nahiv kitaplarında da farklı örnekler göremediğimizden böyle bir vurgu yapmadık. Ancak teorik olarak böyle bir ihtimal söz konusu olabilir.

187 Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 1/22, 3/449; Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 448.

188 Kâf 50/10.

189 İbn Ya‘iş, **Şerhu’l-mufassal**, 5/71; Ezherî, **et-Tasrîh**, (Mhş. notu), 2/109-110; Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 3/447-448.

cem‘î olan “النَّخْلَ” kelimesinin sıfatı, cem‘-i müennes gelmiştir. Dolayısıyla ism-i cins-i cem‘îlerin sıfatları cem‘-i müennes gelebilir sonucuna varılabilir.

“تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ”, “ *İnsanları kökten sökülmüş hurma ağaçlarının kökleriymişçesine savuran (bir rüzgar)*”[190]

Bu âyet-i kerîmede “مُنْقَعِرٍ” kelimesi “نَخْلٍ” kelimesinin sıfatı durumundadır. Görüldüğü üzere “نَخْلٍ” kelimesinin sıfatı, âyet-i kerîmede müfred müzekker olarak gelmiştir. Burada gözden kaçmış olması muhtemel bazı hususları dile getirmekte fayda mülahaza etmekteyiz. Birçok mealde “مُنْقَعِرٍ” kelimesi, “أَعْجَازُ” kelimesinin sıfatıymış gibi düşünülerek, tercüme, “köklerinden sökülmüş hurma kütükleri” şeklinde yapılmıştır.[191] Oysa “مُنْقَعِرٍ”, “أَعْجَازُ” kelimesinin değil “نَخْلٍ” kelimesinin sıfatı durumundadır. Zira “أَعْجَازُ” kelimesi cemi olduğundan sıfatı, müfred müzekker olarak gelmez. İkinci bir husus “أَعْجَازُ” kelimesinin, meallerin hemen hepsinde “kütükler” olarak tercüme edilmiş olmasıdır. Ancak العَجُز kelimesi, bir şeyin sonu anlamına gelmektedir.[192] Dolayısıyla bir ağaç söz konusu olduğunda kökünün kastedildiği anlaşılmaktadır. Türk Dil Kurumu, kütüğü, “kesimden sonra ağaç gövdesinin toprakta kalan bölümü” olarak tanımlamaktadır.[193] Bu âyet-i kerîmedeki tasvirde ise ağaç, kökten sökülmüş olduğundan geriye bir şey kalmamaktadır. Nitekim âyet-i kerîmedeki انقعار kelimesi kökten sökülmeyi ifade etmektedir.[194] Bu itibarla kütük kelimesinin“أَعْجَازُ” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmasını eksik bir kullanım olarak görmekteyiz. Ancak kütük kelimesi, ağacın alt kısmı manasında kullanılırsa o takdirde bizce “أَعْجَازُ” kelimesinin bir karşılığı olarak kullanılabilir. Nitekim “أَعْجَازُ” kelimesi, tefsirlerde “أصول” kelimesi ile açıklanmıştır.[195] Kütük kelimesi ise bu anlamda “أصول”den kabul edilebilir.

---

190 Kamer 54/20.

191 Hasenat-4.0, **Kur’ân Araştırma Sistemi** (İnteraktif), Tasarım: Bahadır Çolak, 2007-2009, el-Kamer 54/20.

192 Cevherî, **es-Sihâh,** s. 673; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmus**, s. 842; Rağib el- İsfehânî, **Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân**, Beyrut, el-Mektebetu’l Asriyye, 2009, s. 340.

193 Komisyon, **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1288.

194 Cevherî, **es-Sihâh,** s. 873; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmus**, s. 1074; İsfehânî, İsfehânî, **Müfredât**, s. 426.

195 Muhammed b. Cerîr Ebû Ca‘fer et- Taberî, **Câmi‘u’l-beyân fi te’vîli’l- Kur’ân**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y., Muessesetu’r-Risâle, 2000, 23/575; Ebû’l Kâsim Mahmûd b. ‘Amr b. Ahmed ez- Zemahşerî, **Tefsiru’l-keşşâf ‘an hakakaiki ğavâmidi’t-tenzîl**, Beyrut, Dâru’l-Kitâb el-‘Arâbî, 2002, 4/436.

"سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ"

"Allah, onu (o rüzgarı) kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki o kavmi, içi boş hurma ağaçlarının kökleri gibi oracıkta yere serilmiş hâlde görürsün."[196]

Âyet-i kerîmedeki "خَاوِيَةٍ" kelimesi "نَخْلٍ" kelimesinin sıfatıdır. Görüldüğü üzere ism-i cins-i cem'înin sıfatı bu âyet-i kerîmede müfred müennes gelmiştir. Burada mana itibara alındığı için sıfat müfred müennes gelmiştir denilebilir.[197]

السحاب kelimesi:

"وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ" , *"... ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."*[198]

"الْمُسَخَّرِ" kelimesi, "السَّحَابِ" kelimesinin sıfatıdır. Âyet-i kerîmede bir ism-i cins-i cem'î olan "السَّحَابِ", müfred müzekker bir sıfat olan "الْمُسَخَّرِ" kelimesi ile nitelenmiştir.

"هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ", *"O, size şimşeği korku ve umut olarak gösteren, (yağmur yüklü) ağırlaşmış bulutları (inşa edip) ortaya çıkarandır."*[199]

Görüldüğü üzere "السَّحَابَ" kelimesinin sıfatı olan "الثِّقَالَ" kelimesinin cemi olarak gelmesi de ism-i cins-i cem'î türündeki kelimelerin sıfatlarının cem'-i müennes gelebileceğinin bir delilidir. Zira "الثِّقَالَ" ثقيل ve ثقيلة nin cem'idir.

"وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ", *" Eğer gökten bir parçanın düşmekte olduğunu görseler 'Üst üste yığılmış bulutlardır' derler."*[200]

Bu âyet-i kerîmede de ilk âyet-i kerîmede olduğu gibi السحاب kelimesinin sıfatı müfred müzekker gelmiştir.

الكلم kelimesi:

196 Hâkka 69/7.
197 Zemahşerî, **Keşşâf**, 4/436.
198 el-Bakara, 2/164.
199 er-Ra'd 13/12.
200 et-Tûr 52/44.

"إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ", *"...hoş kelimeler O'na yükselir."*[201]

"الطَّيِّبُ", "الْكَلِمُ"in sıfatıdır ve görüldüğü üzere âyet-i kerîmede müfred müzekker olarak gelmiştir.

Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'in şu beyti de ism-i cins-i cem'îlerin sıfatlarının cemi olarak gelebileceğine güzel bir şâhiddir:

وَأَسْلَمْت وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمَتْ لَهُ الْأَرْضُ تَحْمِلُ صَخْرًا ثِقالا

"Ve teslim ettim kendimi teslim ettiğine;

Ağır kayalar taşıyan yerin kendini..."[202]

Görüldüğü üzere bir ism-i cins-i cem'î olan الصخر kelimesinin sıfatı olan ثقال cem'-i teksîr olarak gelmiştir.

Her ne kadar lügat âlimlerininin sözlerinin istişhad kaynağı olabileceğine dair bir şey duymamış olsak da sözlerinin bir örneklik değerinin olabileceğinde bir şüphe olmamalıdır. Bu bağlamda Fîrûzâbâdî'nin t-n-b maddesinde kullanmış olduğu şu terkip de bir örnek olarak verilebilir. O, bir ağaç türü olan "التنوب" kelimesini açıklarken "شَجَرٌ عِظامٌ بالرُّومِ، منه القَطِرانُ" ibaresini kullanır.[203] "الشجر" kelimesini ise bir ism-i cins yani bir ism-i cins-i cem'î kabul eder.[204] Görüldüğü üzere onun ifadesinde de bir ism-i cins-i cem'î olan الشجر in sıfatı cemi olarak gelmiştir.

b) Kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılan ism-i cins-i cem'î mevsûf olduğunda sıfatın, ism-i cins-i cem'înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem'-i müzekker gelmesi mümkündür. Bu tür ism-i cins-i cem'îler görebildiğimiz kadarıyla her zaman için âkil ve müzekker veya müzekker ve müennesleri içerisine alan kelimeler olduğu için müzekker muamelesi gördüğünden, mana itibariyle cem'-i müzekker muamelesi görmektedir.

---

201 el-Fâtır 35/10.

202 Cemâluddîn Abdulmelik İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye li'bni Hişâm**, thk. Mustafâ es-Sekâ, İbrâhîm Ebyârî, Abdulhafîz eş-Şilbî, Misr, Mektebetu Mustafâ el-Bâbî, 1955, 1/231; Ebû'l-Kâsim 'Alî b. Hasn b. Hibetullâh, İbn 'Asâkir, **Târihu Dimaşk**, thk. 'Amr b. Ğurâme el- 'Amravî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1995, 19/516; Ebû'l-berekât eş-Şeyh Muhammed Bedruddîn, **Ebde'u'l-beyân li cem''i âyi'l-Kur'ân**, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2010, s. 61.

203 Fîrûzâbâdî, **Kâmus**, s. 161

204 Fîrûzâbâdî, **Kâmus**, s. 667.

Örnekler:

صاحبت بعض العرب الكريم أو الكريمة أو الكرام طوال سفري. (*Yolculuğum boyunca değerli bazı Araplara arkadaşlık ettim.*)

2.1.3. Sebebî Sıfatlar ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

1. Sebebi sıfattan sonra mevsûfa dönen bir zamîr yoksa sıfat-mevsûf arasındaki müzekkerlik-müenneslik uyumu hakikî sıfatlardaki müzekkerlik-müenneslik uyumuyla aynıdır.[205]

Örnekler:

إنما الميتُ من يعيشُ كئيباً كاسفاً بالُهُ، قليلَ الرّجاء

"Şüphesiz ölü, yaşayandır üzgün;

Umudu pek az hali pek süzgün…"[206],

الصقور طيور سريعة العدو (*Şahinler hızlıca saldıran hayvanlardır.*)

2. Sebebi sıfattan sonra mevsûfa dönen bir zamîr varsa sıfat, i'râb ve marifelik-nekrelik açısından metbûuna, sayısal açıdan (müfred-tesniye-cemilik) ve müzekkerlik-müenneslik açısından ise kendisinden sonra gelen asıl nitelenen kelimeye uyar.[207] Sıfat ile kendinden sonra gelen kelimenin birbiriyle olan mutâbakatı, fiil ile fâilin birbiriyle olan mutâbakatı gibidir. Nitekim bu kelime sıfatın fâili veya naib-i fâili olmuş olur.[208] Fiil, fâil cemi olsa bile her zaman müfred geleceği gibi sebebî sıfat da her zaman müfred olarak gelir. Ancak bu durumun bir istisnası vardır. İbn Hişâm sıfattan sonra gelen merfû isim cemi olduğunda, sıfatın cem'-i teksîr olabileceği hususuna herkesin kani olduğunu söyler.[209] Aynı şekilde fiil müzekkerlik-müenneslik açısından fâiline uyduğu gibi sebebî sıfat da asıl olarak nitelemiş olduğu kelimeye uyar.[210]

---

205 İbn 'Akîl, **el-Musaid**, 2/219; Ezherî, **et-Tasrîh**, 2/210; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/171.

206 İbn Hişâm, **Şerhu katri'n-nedâ**, s. 220; Eşmûni, **Şerhu'l Eşmûnî**, 3/5; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/58.

207 İbn 'Akîl, **el-Musaid**, 2/219; Ezherî, **et-Tasrîh**, 2/211; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/171.

208 Mustafa Meral Çörtü, **Arapça Dilbilgisi Nahiv**, İstanbul, MÜİF Vakfı Yay., 2014, s. 351.

209 İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, 270.

210 İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, 269-270.

Örnekler:

"رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا", *"Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar…"*[211],

"يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ", *"Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar..."*[212]

2.2. FİİL-FÂİL İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

Fiil, müzekkerlik-müenneslik açısından fâiline uyar. Fâilin müzekkerlik-müenneslik durumuna göre fiil, müzekker veya müennes kılınır. Fiilin müennes kılınması, fiil mazi ise fâilin durumuna göre sonuna açık bir tâ (ت) veya cem'-i müennes nûnu eklenerek, müzârî ise muzâraât harfi tâ (ت) ya dönüştürülerek veya fiilin sonuna cem'-i müennes nûnu eklenerek gerçekleşir. Fiilin çeşitli durumlarda müzekker kılınması, yani bu müenneslik alâmetlerini almaması gerekirken, bazı durumlarda ise müennes kılınması, bu alâmetleri alması gerekir. Bazen ise müzekker veya müennes kılma seçeneklerinin her ikisi de mümkün olabilir. Bu üç ayrı ihtimal ve bu ihtimallerin gerçekleştiği durumlar sırasıyla ele alınacaktır.

2.2.1. Fiilin Müzekker Kılınmasının Zorunlu Olduğu Durumlar

1. Fâil müfred müzekker, müsennâ müzekker veya cem'-i müzekker-i sâlim veya bunlara râcî olan bir zamîr ise fiilin müzekker kılınması gerekir.[213] Ancak Kûfe ekolüne mensûp âlimlerin geneli fâil cem'-i müzekker-i sâlim olduğunda fiilin müennes de kılınabileceği düşüncesindedir.[214]

Örnekler:

"فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ", *"İsa, onların inkârlarını sezince…"*[215],

"ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ", *"Karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır."*[216],

---

211 en-Nisâ 4/75.
212 en-Nahl 16/69.
213 İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** 1/437; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/170.
214 İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, (Thk. notu), s. 200; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** (Thk. notu), 1/437.
215 Âl-i İmrân 3/52.
216 er-Rûm 30/41.

"وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى", *"Ve şehrin tâ ucundan bir adam geldi koşarak…"*[217],

"قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا", *"Kendilerine Allah Teâlâ'nın lütufta bulunmuş olduğu korkanlardan iki er dedi ki…"*[218],

"وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ", *"Ve O'nunla beraber iki genç de zindana girdi."*[219],

"فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا"; *"(Onlar)iki denizin birleştiği yere varınca…"*[220],

"قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ", *"Muhakkak ki, mü'minler felâha ermişlerdir."*[221],

"يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ", *"İşte o gün batıla sapanlar hüsrana uğrayacaklardır."*[222],

"فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ", *"(Onlar) kendilerine hatırlatılanı unutunca…"*[223]

2. Fiil ile zâhir müennes fâilin arası إلا ile ayrılmış ise fiilin müzekker kılınması gerekir:[224] "فَمَا اٰمَنَ لِمُوسٰى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ", *"...kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi."*[225] âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Ulemânın geneli bu görüşte olmakla beraber bir kısmı bu durumda şiire has olmak kaydıyla fiilin müennes kılınabileceğini belirtmiştir.[226] Ancak İbn Hişâm bu durumun nesirde de caiz olduğunu belirterek bu hususa bazı kıraatlere göre[227] "إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ"[228] şeklinde okunan âyet-i kerîmeyi ve seleften bir topluluğun[229] okuyuşuna göre "فَأَصْبَحُوا لَا تُرَى إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ"[230] şeklinde okunmuş olan âyet-i kerîmeyi delil göstermiştir.[231] Nitekim ilk âyet-i kerîmede fâil, mecazî müennes olan "صَيْحَةٌ" olup fiil olan "كَانَتْ"

---

217 Yâsîn 36/20.
218 el-Mâide 5/23.
219 Yûsuf 12/36.
220 el-Kehf 18/61.
221 el-Mü'minûn 23/1.
222 el-Câsiye 45/27.
223 el-A'râf 7/165.
224 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/170.
225 Yûnus 10/83.
226 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/ 113; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl**, (Thk. notu), 1-433-4; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/170.
227 Kıraât âlimlerinden Ebû Ca'fer el-Medenî bu şekilde okumuştur (bkz. Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, 20/511).
228 Yâsin 36/29.
229 Hasân Basrî bu şekilde rivayet etmiştir (bkz. Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, 22/130).
230 Ahkâf 46/25.
231 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/116; İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, s.203-204.

müennes kılınmıştır. İkinci âyet-i kerîmede de "مَسَاكِنُهُمْ" fâil olup fiil olan "تُرَى" müennes kılınmıştır.

Fiil ile zâhir müennes fâilin arasının إلا ile ayrılmış olması halinde fiilin müzekker kılınmasının sebebi, asıl fâilin mahzûf müstesnâ minhu olmasıdır.[232] Sözgelimi örnek olarak verdiğimiz âyet-i kerîmede asıl fâil mukadder bir أَحَدٌ olup âyet-i kerîmeyi فما آمن لموسى أحد إلا ذرية من قومه şeklinde anlamak mümkündür.

2.2.2. Fiilin Müennes Kılınmasının Zorunlu Olduğu Durumlar

1. Fâil, hakikî müfred müennes, müsennâ müennes veya cem'-i müennes -i sâlim ise fiilin müennes kılınması gerekir.[233] Ancak şiirde müzekker kılınması caiz görülmüştür.[234]

Örnekler:

"اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ عِمْرٰنَ", *"İmranın refikasının dediği zaman…"*[235],

"قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ", *"Azîz'in karısı 'Şimdi gerçek ortaya çıktı' dedi."*[236];

"اِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا", *"O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu."*[237],

"وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ", *"…ve elleriyle yaptığını unutandan…"*[238],

"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ", *"Size analarınız, kızlarınız… haram kılındı."*[239]

Ancak Kûfe dil mezhebine mensûp âlimler ve bazı Basra mezhebi mensûpları cem'-i müennes-i sâlimin fâil olduğu durumda, fiilin müzekker de kılınabileceğini belirtmiştir.[240] Bu cümleden İbn Mâlik ve Esterâbâdî de fâil cem'-i müennes-i sâlim olduğunda fiilin müenneslik alâmeti almasının zorunlu bir şey olmadığını düşünmektedir. Hatta Esterâbâdî ilginç bir şekilde, bu durumda fiilin müenneslik

232 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/170.
233 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/170.
234 Es'ırdî, **el-Kâmûsu's-sânî,** 2/35.
235 Âl-i İmrân 3/35.
236 Yûsuf 12/51.
237 Âl-i İmrân 3/122.
238 el-Kehf 18/57.
239 en-Nisâ 4/23.
240 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/171.

alâmeti almamasının daha doğru olduğunu belirtmektedir.[241] Ancak İbn-i Hişâm fiilin bu durumda müenneslik alâmeti almasını gerekli görmektedir.[242]

2. Fâil, hakikî veya mecazî bir müennese râcî olan bir zamîr ise fiilin müennes kılınması gerekir.[243] Ancak şiirde müzekker kılınması da caiz görülmüştür.[244]

Örnekler:

"وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا", *"Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse…"*[245]

"وَاِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ", *"Yok eğer gömleği arkadan yırtılmış ise o (kadın) yalan söylemiş ve bu sadıklardandır."*[246],

"اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ", *"Güneş, dürüldüğü zaman…"*[247]

3. Fâil, cem'-i müennes-i sâlim, cem'-i müennes-i gayr-i sâlim veya cem'-i gayr-i âkile râcî olan bir zamîr ise fiilin müennes kılınması gerekir. Ancak bu durumda müennes kılma tâ veya nûn ile olabilir.[248]

Örnekler:

"وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ", *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman"*[249] ve başka âyet-i kerîmeler[250];

الفواطِمُ أقبلت أو أقبلنَ *"Fatmalar geldi veya geldiler."*[251],

"وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ", *"Ve yıldızlar bulandığı vakit…"*[252],

الجمال تسير أو يسرْنَ. (*Develer yürüdü.*)"[253]

---

241 Bkz.: Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/342; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** 1/436,438
242 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/116.
243 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/108; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** 1/432; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/171.
244 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/342; İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/108.
245 en-Nisâ 4/128.
246 Yûsuf 12/27.
247 et-Tekvîr 81/1.
248 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/171.
249 el-Bakara 2/231.
250 en-Nûr 24/33; el-Bakara 2/228.
251 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/171.
252 et-Tekvîr 81/2.
253 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/171.

4. Fâil, müennes âkil bir ism-i cem‘e, kendi lafzından müfredi olmayan ya da olsa bile lafzen müennes olan gayr-i âkil bir ism-i cem‘e râcî olan bir zamîr ise tâ veya cem‘-i müennes zamîri (nûn) alarak müennes kılınır.[254]

Örnekler:

النساء ذهبت أو ذهبن. (*Kadınlar gitti veya gittiler.*) ,

الإبل سامت أو سُمْنَ. (*Develer otladı.*)

2.2.3. Fiilin Müzekker veya Müennes Gelebileceği Durumlar

1. Fâil, zâhir bir mecazî müennes ise fiil müzekker veya müennes gelebilir. Ancak müennes gelmesi daha fasih bir kullanımdır.[255]

Örnekler:

"فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى", *"Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse…"*[256],

"قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ", *"…muhakkak ki size Rabbinizden bir öğüt gelmiştir."*[257],

"فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ", *"…muhakkak ki Rabbinizden size apaçık bir delil (Kur'ân) gelmiştir…"*[258],

"قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ", *"…muhakkak ki Rabbinizden size apaçık bir delil gelmiştir…"*[259]

Bu âyet-i kerîmeler için farklı teviller yapılmış olmakla beraber bizim verdiğimiz kaideye bir örneklik teşkil ettiğinde bir şüphe yoktur.[260]

2. Fâil, özel bir isim olmayıp lafzen müennes olan hakikî bir müzekker ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir. Bu durum, الحمامة gibi lafzen müennes ancak

---

254 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/345; Es‘irdî, **el-Kâmûsu's-sânî,** 2/39-40.
255 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/341.
256 el-Bakara 2/275.
257 Yûnus 10/57.
258 el-En‘âm 6/157.
259 el-A‘râf 7/73.
260 Bkz.: Firâs ‘İsâm Şihâb es-Samurrâî, "el-Mutâbakâtu fi'n-nahvi'l-‘arabî ve tatbîkâtuhâ fi'l-Kur'âni'l-kerîm", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Basra, Basra Üniversitesi, t.y, s.49-51.

manen müzekker olabilecek kelimelerde söz konusu olabilmektedir.[261] Nitekim bu tür ism-i cins-i cem‘î olan kelimelerin sonundaki tâ, tâ-ı vahdet olup direkt olarak müennesliğe delâlet etmemektedir. Bu bağlamda fiil lafza riayet edilerek müennes kılınabileceği gibi manaya riayet edilerek müzekker de kılınabilir. Bu durum, bu tür kelimelerin sıfatları için de geçerlidir. Bu konudaki en meşhur örneklerden birisi şu âyet-i kerîmedir:

“قَالَتْ نَمْلَةٌ”, *“…bir karınca dedi ki…”*[262] Bu âyet-i kerîmede fiil müennes olarak gelmiş olmasına rağmen zikrettiğimiz kaide gereğince âyet-i kerîmede karıncanın dişiliğine kesin bir delâlet yoktur.[263]

3. Fâil, إلا dışında bir fasıla ile fiilinden ayrılmış hakikî bir müennes ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir. Ancak müennes kılınması daha fasihtir.[264]

“يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ”, *“Mümin kadınlar sana geldiğinde …”*[265] Bu âyet-i kerîmede mansûb muttasıl bir zamir, fiil ile fâil arasına girmiş olduğundan fiil müzekker gelebilmiştir. Ancak Kûfîler bu âyeti de esas alarak fâil cem‘-i müennes-i sâlim iken fiilin müzekker kılınabileceğini belirtmiştir.[266]

4. Fâil, müennes bir munfasıl zamîr ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir. Ancak müzekker kılınması daha fasihtir. إنما قام هي أو إنما قامت هي (*ondan başkası kalkmadı*) misalinde olduğu gibi.[267]

5. Fâil zâhir bir müennes olup fiil نعم ve بئس veya yergi manası bildiren ساء ise, fiil müzekker veya müennes kılınabilir.[268]

Örnekler:

“سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ”, *“(Derler ki) sabrettiğinizden dolayı üzerinize selâm olsun. Artık yurdun akıbeti ne güzeldir.”*[269]

---

261 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/338-339; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/37.
262 en-Neml 18/27.
263 Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-sânî**, 2/37.
264 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/341; Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 2/171
265 el-Mümtahine 60/12.
266 İbn Hişâm, **Evdâhu’l mesâlik**, 2/116.
267 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/342; Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 2/171.
268 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/341; İbn Hişâm, **Evdâhu’l mesâlik**, 2/112; Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 2/171.
269 er-Ra‘d 13/24.

"وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ", *"Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir."*[270]

نعم أو نعمت المرأة دعد. *"Da'd ne iyi kadındır."*[271]

6. Fâil, elif ve tâ ile cemi olunan bir müzekker isim ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir: جاء أو جاءت الطلحات (*Talhalar geldi*) misalinde olduğu gibi.[272]

7. Fâil, âkil cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir.[273] Galayînî, fâil müzekker iken fiilin müzekker, müennes iken de fiilin müennes kılınmasının daha güzel bir kullanım olduğunu belirtir.[274] Esterâbâdî, fâilin cem'-i müzekker-i sâlim olması durumu hariç bütün cemi durumlarında -hatta buna fâilin cem'-i müennes-i sâlim olması durumu da dâhildir- müenneslik alâmeti almamasının daha uygun olacağını belirtir.[275] Esterâbâdî'nin fiil-fâil uyumu hakkındaki görüşü, Ebû Âlî el-Fârisî'nin görüşüyle örtüşmektedir. Nitekim o, cem'-i müzekker-i sâlim dışındaki bütün cemiler için, fiilin müenneslik alâmeti alıp almama durumlarının mümkün olduğunu; cem'-i müzekker-i sâlimin ise müenneslik alâmeti almasının söz konusu olmadığını belirtir.[276]

Örnekler:

"وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ", *"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir."*[277],

"قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِى", *"De ki: 'Benden önce size nice peygamberler geldi…'"*[278],

"وَقَالَ نِسْوَةٌ فِى الْمَدِينَةِ", *"Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki…"*[279],

أخيرا سيعرف أو ستعرف النساء أن وظيفتهن الأصلية في الحياة أن يكن أما. (*Kadınlar sonunda hayattaki asıl vazifelerinin anne olmak olduğunu öğrenecekler.*)

---

270 en-Nahl 16/30.
271 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/171.
272 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, , 3/342; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/171.
273 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/116.
274 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/172.
275 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/342.
276 İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** (Thk. notu), 1/437; İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, (Thk. notu), 200.
277 Âl-i İmrân 3/144.
278 Âl-i İmrân 3/144.
279 Yûsuf 12/30.

8. Fâil, âkil cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlime râcî bir zamîr ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir ancak cem‘-i müzekker zamîri ile müzekker kılınması daha fasihtir.[280]

Örnekler:

"وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا", *"Andolsun ki, senden önce de birçok Peygamberler yalanlanmıştı da onlar sabretmişti…"*[281],

"وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ", *"Peygamberler için (ümmetlerine şahitlik etmek üzere) vakit belirlendiği zaman…"*[282]

9. Fâil, cem‘-i müzekker-i sâlime veya cem‘-i müennes-i sâlime mülhak kelimelerden ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir. Fâil müzekker iken fiilin müzekker ve fâil müennes iken de fiilin müennes kılınması tercihe şayandır.[283]

Örnekler:

"قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَا اِلٰـهَ اِلَّا الَّذِی اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُوا اِسْرَائِیْلَ", *"(Firavun) İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım, dedi."*[284],

فبكى بناتي شجوَهُنَّ وزوجتي والظاعنون إليَّ ثم تصدَّعوا

"*Ağladı hüznünden kızlarım, zevcem;*

Ve bana yönelenler… Sonra ise hep ayrılıp gittiler…"[285]

10. Fâil, zâhir bir ism-i cem‘ veya ism-i cins-i cem‘î ise fiil müzekker veya müennes kılınabilir. [286]

---

280 Esterâbâdî, **Esterâbâdî, Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/344; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/172.

281 el-En'âm 6/34.

282 el-Mürselât 77/11.

283 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/343; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/172.

284 Yûnus 10/90.

285 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/116; Eşmûni, **Şerhu'l Eşmûnî**, 2/177.

286 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/345; İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/116; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/172; Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 448, 458.

Örnekler:

"اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ", *"Hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de, Allah onların ellerini sizden çekmişti."*[287],

"كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ", *"Nuh kavmi peygamberleri yalancılıkla suçladı."*[288];

أورق أو أورقت الشجر. (*Ağaç yaprak açtı.*)[289]

11. Fâil, kendisi ile vâhidi birbirinden yâ (ي) ile ayrılan bir ism-i cins-i cem'îye yani âkil bir ism-i cins-i cem'îye[290] râcî olan bir zamîr ise fiil müennes kılınabileceği gibi, müfred müzekker veya cem'-i müzekker de kılınabilir.[291]

Örnekler:

"يحفل التاريخ بالعرب اللذين حققوا أو الذي حقق أو التي حققت انتصارات عسكرية ساحقة", "*Tarih Arapların ezici bir üstünlükle kazandığı zaferlerle doludur.*" ,

"الزنج فاز أو فازت أو فازوا بميداليات كثيرة بسباق العدائين", "*Zenciler koşu yarışmalarında birçok madalya kazanmıştır.*"[292]

12. Fâil, kendi lafzından müfredi olan lafzen müzekker gayr-i âkil ism-i cem'e veya kendisi ile vâhidi tâ (ة) ile ayrılan bir ism-i cins-i cem'îye râcî olan bir zamîr ise, fâil müzekker kılınabileceği gibi tâ veya nûn ile müennes de kılınabilir.[293]

Örnekler:

"اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ", *"Bakmazlar mı ki üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken?"*[294],

"تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ", *"Onlara (o kuşlar) siccîlden (katı, sert çamurlardan) taşlar atıyorlardı."*[295],

الطير فرَّ أو فرت أو فرَرن. (*Kuşlar kaçtı.*) ,

---

287 el-Mâide, 5/11.
288 eş-Şu'arâ 26/105.
289 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 2/116.
290 Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 449.
291 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/345; Es'ırdî, **el-Kâmûsu's-sânî,** 2/39-40.
292 Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 449.
293 Es'ırdî, **el-Kâmûsu's-sânî,** 2/40.
294 el-Mülk 67/19.
295 el-Fîl 105/4.

السنديان بسق أو بسقت أو بسقن. (*Meşe ağaçları uzadı.*)[296],

الشجر أورق أو أورقت أو أورقن. (*Ağaçlar yaprak açtı.*)

13. Fâil, müennes bir kelimeye muzâf olmuş müzekker bir kelime ise ve hazfedildiği zaman anlamda bir bozukluk meydana gelmiyorsa, fiil müzekker veya müennes kılınabilir. Ancak müzekker kılınması daha fasih ve yaygın bir kullanımdır. Galayînî, günümüzde birçok yazarın bu zayıf kullanım ile yazı yazma yanlışına düştüğünü söyler. [297] Bu duruma, fâil müennes olduğu halde, müzekker bir kelimeye muzâf olduğundan dolayı müzekkerlik kazanmış olması durumunu da eklemeliyiz.[298] Nitekim bu durumda da fiil müzekker veya müennes kılınabilir; ancak öncekinde olduğu üzere, burada da muzâfın cinsiyetine uyulması daha iyi bir kullanım olacaktır. Bu durumun bir istisnası bulunmaktadır, o da كلّ'nun fâil olup müennes bir kelimeye muzâf olması halidir. Bu durumda fiilin müennes kılınması daha fasih bir kullanım olacaktır.[299]

Örnekler:

Genel duruma Cerîr'in şu beyti örnek verilebilir:

لَمّا أَتى خَبَرُ الزُبَيرِ تَضَعْضَعَت سورُ المَدينَةِ وَالجِبالُ الخُشَّعُ

"Sallanıverdi gelince haberi Zübeyrin;
Huşu içindeki dağlar ve surları şehrin ..."[300]

Fâil, müzekker olan "سورُ" kelimesi olmasına rağmen müennes bir kelime olan "المَدينَةِ"ye muzâf olduğundan müenneslik kazanmış ve fiil de müennes olarak gelme imkânına kavuşmuştur.

كلّ'nun kullanımına ise şu âyet-i kerîmeler örnek verilebilir:

"وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ" *"...ve ödendiği vakit herkese kazandığı eksiksiz"*[301],

---

296 Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 448.
297 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/172, 3/161; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** 2/48.
298 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/161; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** 2/49.
299 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 3/162.
300 İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, 113.
301 Âl-i İmrân 3/25.

"يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا", *"Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi…"*[302]

2.3. MÜBTEDÂ-HABER İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

İsim cümlesini oluşturan iki temel unsur, mübtedâ ve haber olarak adlandırılmıştır. Mübtedâ, isim cümlesinde kendisi hakkında bir hüküm veya haber verilen kelime, haber ise mübtedâ hakkında verilen bilgi veya hüküm şeklinde tanımlanabilir.[303] Örneğin "الحياة كفاح" (*Hayat mücadeledir.*) denildiğinde kendisi hakkında bir hüküm ve haber verilen kelime الحياة olduğundan الحياة kelimesi mübtedâ ve hayat hakkında söylenen "mücadele" olma durumu da hayat hakkındaki hüküm olduğundan كفاح kelimesi haber olmuş olur.

Mübtedâ ve haberin çok farklı durumları olmakla beraber uyuma medar olacak husus mübtedânın haber almış olup almamasıdır. Verdiğimiz örnekte olduğu üzere mübtedâ, haber alabilmekle beraber haber yerine geçen bir fâil veya naib-i fâil ile iktifa da edebilmektedir: أ مجتهد إبناك؟ ve هل محبوب المجتهدون؟ misallerinde olduğu gibi.[304]

Bu iki durumda uyumun gerçekleşmesini sırayla ele alacağız:

2.3.1. Haber Alan Mübtedâ ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

Haber, müştâk veya câmid bir isim olabilir. Câmid bir isim sıfat manası taşımadığı takdirde mübtedâ-haber uyumu aranmaz. Nitekim böyle bir durumda haberden mübtedâya dönen bir zamîr söz konusu olmayacaktır. Bu durumda konuşanın kastına göre uyum gerçekleşebileceği gibi, gerçekleşmeye de bilir: الخبر نوعان, الشمس و القمر آيتان misallerinde olduğu gibi. Ancak Kûfîler câmid bir haberden de mübtedâya râcî bir zamîrin olduğunu belirtirler. Câmid bir isim sıfat manası taşıdığında ise mübtedânın zamîrini tazammun edeceğinden haber olması halinde mübtedâya uyması gerekir: الرجل أسد, الرجال آساد misalinde olduğu gibi.[305]

---

302 Âl-i İmrân 3/30.
303 Meylânî, **Şerhu'l-muğnî**, s. 14-15.
304 İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, s. 207; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/190; 'Umer vd., **en-Nahvu'l-esâsî**, s.
305 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/186.

Haber, müştâk ve mübtedânın zamîrini içeren bir formda ise mutâbakat gerçekleşir: علي مجتهد örneğinde olduğu gibi. Ancak haber, zâhir bir ismi rafʿ etmesi halinde mübtedânın zamîrini tazammun etmez ve uyum gerçekleşmez: علیون مجتهد أخوهم misalinde olduğu gibi.[306] Bu durumda haber ve fâili arasında bir uyum söz konusu olur ve bu uyum fiil-fâil uyumunda olduğu gibi gerçekleşir.

Yapılan bu tasnifte de görüldüğü üzere haberin mübtedâya râcî bir zamîr içerdiği bütün durumlarda uyum söz konusudur. Bu uyum sıfat ile mevsûf arasında gerçekleşen uyum ile aynıdır.[307] Sıfat ile mevsûf için gerçekleşen muhtemel durumlar mübtedâ ve haber için de söz konusudur ve mevsûfun müfred, müsennâ, cemi vb. olduğu durumlarda sıfatın farklı formlar aldığı gibi haber de mübtedânın müfred, müsennâ cemi vb. olmasına bağlı olarak farklı formlar alır. Bu durumları sırasıyla ele alalım:

1. Mübtedânın Müfred Olma Durumu

Müfred bir mübtedâ, müzekker veya müennes olabilir.

a) Mübtedâ, müzekker ise haber de müzekker olur.

Örnekler:

"اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ", *"Şüphesiz İbrahim; içten Allah'a yönelen, yumuşak huylu biri idi."*[308],

"اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِى السَّمَاءِ", *"Onun kökü sabit dalı semadadır."*[309]

b) Mübtedâ müennes ise haber de müennes olur.

Örnekler:

"كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ", *"Her canlı ölümü tadacaktır."*[310],

"وَاُمُّهُ صِدّيقَةٌ", *"Onun annesi de dosdoğru bir kadındır"*[311]

2. Mübtedânın Müsennâ Olma Durumu

Müsennâ mübtedânın müzekker veya müennes olma durumuna göre değişiklik arz eder.

a) Mübtedâ, müsennâ müzekker ise haber de müsennâ müzekker olur.

---

306 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/186.
307 Ezherî, **et-Tasrîh**, (Mhş. notu), 2/109-110; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/447-448.
308 et-Tevbe 9/114.
309 İbrâhîm 14/24.
310 Âl-i İmrân 3/185.
311 el-Mâide 5/75.

Örnekler:

"اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ", *"Bunlar (başka değil) her halde iki sihirbazdır…"*[312],

"وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ", *"Otlar ve ağaçlar (Allah'a) secde ederler."*[313]

b) Mübtedâ, müsennâ müennes ise haber de müsennâ müennes olur.

Örnekler:

"بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ", *"Hayır, O'nun iki eli de açıktır…"*[314],

3. Mübtedânın Cemi Olma Durumu

Haberin alacağı uyum formları mübtedâdın âkil veya gayr-i âkil olma durumuna göre değişmektedir.

a) Mübtedânın âkil olma durumu

(1) Mübtedâ, cem'-i müzekker-i sâlim ise, haber cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olabilir.

Örnekler:

"وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ", *"(Sefere katılmayanlardan) diğer bir kısmı da, Allah'ın emrine bırakılmışlardır."*[315],

"وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ", *"Zâlimler, Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman hâllerini bir görsen!"*[316],

"مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ", *"Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler"*[317]

(2) Mübtedâ, cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim ise haber müfred müennes, cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olabilir. Mübtedâ cem'-i müennes-i sâlim şeklinde cemi olunmuş müzekker bir kelime olduğunda da haber mezkûr formları alabilir.

312 Tâhâ 20/63.
313 er-Rarmân 55/6.
314 el-Mâide 5/64.
315 et-Tevbe 9/106.
316 es-Sebe' 34/31.
317 el-Fetih 48/29.

Örnekler:

"وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ", *"Peygamberler için (ümmetlerine şahitlik etmek üzere) vakit belirlendiği zaman…"*[318]

زارني فئة من أهل أردن وكان رجالهم حلماء أو حليمون جدا. (*Beni Ürdün'lü bir grup ziyaret etti ve bu gruptaki erkekler oldukça yumuşak insanlardı*.)

(3) Mübtedâ, cem'-i müennes-i sâlim ise, haber müfred müennes, cem'-i müennes -i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir.

Örnekler:

كانت طالبات الجامعة مجتهدة أو مجتهدات. (*Okulun hanım öğrencileri çalışkandı.*) ,

وكانت مدرساتها كرائم يهتمِمْنَ بدروسهن. (*Ve hanım hocaları derslerini önemseyen kıymetli insanlardı.*)

(4) Mübtedâ, cem'-i müennes-i gayr-i sâlim ise, haber müfred müennes, cem'-i müennes -i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir.

Örnekler:

النساء خاشعة أو خاشعات أو خُشَّعٌ يتضرعن إلى ربهن. (*O kadınlar huşu içinde Rablerine yakarışta bulunan kadınlardır.*)

b) Mübtedânın gayr-i âkil olma durumu

Mübtedâ, cem'-i gayr-i âkil ise, haber müfred müennes, cem'-i müennes-i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir. Abbas Hasan'ın da vurguladığı üzere sıfat-mevsûf uyumu ile mübtedâ-haber uyumu aynı şekkilde gerçekleşmektedir.[319] Sıfatın mezkûr şekillerde gelebileceğini âyet ve şiirden istişhatta bulunarak belirttik. Buna bağlı olarak aynı durumların mübtedâ için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

[318] el-Mürselât 77/11.
[319] Hasan Abbâs, **en-Nahvu'l Vâfî**, 3/348-349.

Örnekler:

"فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ", *"Ahirete imân etmeyenler ise onların kalpleri inkâr edicidir."*[320],

"وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ", *"Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir."*[321],

كانت بقرات القرية سمانا. (*Köyün inekleri semiz idi.*).

4. Mübtedânın İsm-i Cem' Olma Durumu

a) Mübtedânın âkil olma durumu

(1) Mübtedâ olan bir ism-i cem', müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yoksa haber, mübtedânın lafzına riayet edilerek müfred müzekker veya manasına riayet edilerek cem'-i müzekker ya da müfred müennes muamelesi görebilir. Eğer bu tür bir ism-i cem' lafız itibariyle müennes ise lafzen müzekker olarak muamele görmek yerine müennes olarak muamele görür. Haber, cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak cem' edilebilir. Ancak daha önce bahsettiğimiz sebeplerden ötürü[322] lafzen müzekker olan bu tür ism-i cem'lerin haberlerinin müfred müennes gelmesi çok sık rastlanılan bir durum değildir.

Örnekler:

أخيرا أصبح فريق عملي مجتهدا أو مجتهدين. (*Çalışma grubum sonunda çalışkan oldu.*)

صار قومه أعِزّةً بالإسلام. (*Kavmi İslama girmekle izzetli oldu.*)

(2) Mübtedâ olan bir ism-i cem', müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi varsa haber, mübtedânın lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cemi muamelesi görebilir. Bu bağlamda haber, müfred müennes olarak gelebileceği gibi cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak da gelebilir.

320 en-Nahl 16/22.
321 en-Nahl 16/12.
322 Bkz.: s. 39-40.

Örnekler:

صحبي كريم أو كريمة أو كرام أو كريمون أقدرهم ويقدرونني. (*Arkadaşlarım kıymetli insanlardır. Onlar beni takdir eder ben de onları takdir ederim.*)

(3) Mübtedâ olan bir ism-i cem‘, müennes bir topluluğa delâlet ederse, mübtedânın kendi lafzından müfredinin olup olmadığına bakılmaksızın, haber, müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir. Nitekim müennes bir topluluğa delâlet eden ism-i cem‘, lafız itibariyle müfred müennes kabul edilir. Dolayısıyla lafzına riayet edilmesi durumunda da haber, müfred müennes olacaktır.

Örnekler:

لا أدري هل بعد الحركات النسوية أصبحت النساء كريمة (كريمات/كرائم) أم لا. (*Feminist hareketlerden sonra kadın onurlandı mı onurlanmadı mı bilmiyorum.*)

b) Mübtedânın gayr-i âkil olma durumu

(1) Mübtedâ ism-i cem‘, gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yok ise, haber, müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir. Daha önce zikredildiği üzere, insanların dışındaki ism-i cem‘ler müennes kabul edilir. Bu nedenle lafızlarına itibar edilirse müfred müennes, manalarına itibar edilince ise cem‘-i müennes-i sâlim veya gayr-i sâlim muamelesi göreceklerdir.

Örnekler:

تلك الإبل سايمة أو سوائم أو سائمات. (*O develer salı verilmiş bir şekilde otlamaktadır.*)

(2) Mübtedâ ism-i cem‘, gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi var ise, haber, lafza riayet edilerek müfred müzekker veya müennes gelebileceği gibi, manaya riayet edilerek de müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir.

Örnekler:

هذه الطير خميص البطون أو خميصة البطون او خماص البطون. (*Bu kuşlar açtır.*)

5. Mübtedânın İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu

İsm-i cins-i cem‘î daha önce bahsedildiği üzere kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılanlar ve kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu itibarla haber-mübtedâ uyumunu, bu ayrımı esas alarak inceleyeceğiz

a) Kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılan ism-i cins-i cem‘î mübtedâ olduğunda haberin, ism-i cins-i cem‘înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müennes gelmesi de mümkündür. Cem‘-i müennes gelmesi, cem‘-i sâlim şeklinde olabileceği gibi cem‘-i teksîr şeklinde de olabilir.

Örnekler:

البقر سمين أو سمينة أو سمان أو سمينات. (*İnekler semizdir.*)

هذا النخل باسق أو هذه النخل ياسقة أو هؤلاء النخل بواسق أو باسقات. (Bu hurma ağaçları uzundur.)

b) Kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılan ism-i cins-i cem‘î mübtedâ olduğunda haberin, ism-i cins-i cem‘înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müzekker gelmesi mümkündür. Bu tür ism-i cins-i cem‘îler görebildiğimiz kadarıyla her zaman için âkil ve müzekker veya müzekker ve müennesleri içerisine alan kelimeler olduğu için müzekker muamelesi gören kelimeler olduğundan mana itibariyle cem‘-i müzekker muamelesi görürler.

Örnekler:

العرب كريم أو كريمة أو كرام أو كريمون. (Araplar cömerttirler.)

2.3.2. Haber Almayan Mübtedâ ve Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

Bu mübtedâ türü sıfat olup kendisinden önce nefiy veya istifhamın gelmesi gerekir. Bu tür bir mübtedâ merfû kıldığı kelime ile haberden istiğna eder ve bu merfû kelime haberin yerine geçer. Bu mübtedâ ile merfû kıldığı fâil veya naib-i fâil arasında fiil ile fâil arasındaki mutâbakat hali geçerlidir. Fiil tesniye ve cemi kılınmadığı gibi bu tür bir mübtedâ da tesniye ve cemi kılınmaz. Sadece fâilinin müzekkerlik-müennesliik durumuna göre müenneslik alâmeti alır veya almaz:[323]

Örnekler:

"اَ رَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتِى يَا اِبْرٰهِيمُ", *"Ey İbrahim! Yoksa sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun?"*[324]

Âyet-i kerîmede رَاغِبٌ mübtedâ olup münfasıl zamîri merfû kılarak onunla haberden istiğna etmiştir.[325]

خَلِيلَيَّ مَا وَافٍ بِعَهْدِي أَنْتُمَا إذا لَمْ تَكُونَا لِي عَلَى مَنْ أُقَاطِعُ

"*Ey dostlarım! Bana verdiğiniz söz üzere değilsiniz;*

Benimle olmadığınız sürece boykot ettiğime karşı…"[326]

أَ قاطِنٌ قَوْمُ سَلْمَى أَمْ نَوَوْا ظَعَنَا إِنْ يَظْعَنُوا فَعَجِيبٌ عَيْشُ مَنْ قَطَنَا

"*Selma'nın kavmi kalıcı mı yoksa gidici mi?*

Gidiciyse, siz görün geride kalanın şaşılacak halini…"[327]

İlk beyitte وَافٍ mübtedâ olup munfasıl zamîr olan أَنْتُمَا fâildir ve haberin yerine geçmiştir. İkinci beyitte ise قاطِنٌ mübtedâ olup قَوْمُ fâildir ve haberin yerine geçmiştir.

---

323 İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, s. 117; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl**, 1/178; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/190.

324 Meryem 19/46.

325 İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl**, (Thk. notu), 1/181.

326 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 1/189; İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, s. 207; Eşmûni, **Şerhu'l Eşmûnî**, 1/247. Şair "Ey dostum!" da demiş olabilir. Nitekim müsenna ile tek ve çok kişiye hitap Arap kelamınnda cari bir âdettir. Meşhur muallaka şairi İmriu'l Kays da muallakasına aynı uslup ile başlar (bkz.: Ebû Abdillâh Huseyn b. Ahmed ez- Zevzenî, **Şerhu'l mu'allakâti'salim-seb'**, Beyrût, ed-Dâru'l-'âlemiyye, 1992, s. 13).

327 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 1/190; İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- zeheb**, s. 208; Eşmûni, **Şerhu'l Eşmûnî**, 1/244

Basra ekolünden Ahfeş ve Kûfe ekolü haberden istiğna eden mübtedâdan önce nefiy veya istifhamı şart koşmazlar. Dolayısıyla onlara göre söz gelimi قائم الزيدان veya ناجح الطلاب demek de mümkündür.[328]

2.4. HÂL-SAHİBU'L-HÂL İLİŞKİSİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

Hâl, fiilin gerçekleşmesi esnasında sahibinin durumunu beyan eden nekre ve mansûp bir sıfattır. Hâlin durumunu beyan ettiği şey ise sâhibu'l-hâl (hâlin sahibi) olarak adlandırılır.[329] Örneğin "وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا", *"Ve insan oldukça zayıf yaratılmıştır."*[330] âyet-i kerîmesinde "ضَعِيفًا" vasfı, insanın yaratılma esnasında oldukça zayıf bir şekilde yaratıldığını beyan ettiğinden insanın hali olmuş olur ve الْإِنْسَانُ da bu hale haiz olan şey olduğundan sahibu'l hal olarak adlandırılır.

Hâl, sahibine müfredlik, müsennâlık, cemilik, müzekkerlik ve müenneslik açısından uyum gösterir. Bu uyum sıfatınki ile tamamen aynı şekilde gerçekleşir.[331] Bu itibarla sâhibu'l-hâlin müfred, müsennâ veya cemi ve cemi benzerlerinden biri ve bunlardan herbirinin de müzekker veya müennes olmasına bağlı olarak hâlin durumu değişiklik arz eder. Bu durumları sırayla ele alacağız:

1. Sâhibu'l-hâlin Müfred Olma Durumu

Müfred bir sâhibu'l-hâl, müzekker veya müennes olabilir.

a) Sâhibu'l-hâl, müzekker ise hâl de müzekker olur.

Örnek:

"فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ", *"Bunun üzerine (Musa) korkarak (ve etrafı) gözetleyerek oradan çıktı."*[332]

b) Sâhibu'l-hâl müennes ise hâl de müennes olur.

Örnek:

328 İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl**, 1/1; Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 2/190.
329 'Umer vd., **en-Nahvu'l-esâsî**, s. 458.
330 en-Nisa 4/28.
331 İbn Ya'iş, **Şerhu'l-mufassal**, 5/71;Ezherî, **et-Tasrîh**, (Mhş. notu), 2/109-110; Hasan, **en-Nahvu'l Vâfî**, 3/447-448.
332 el-Kasas 28/21.

"فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّی هٰذَا اَكْبَرُ", *"Güneşi doğarken görünce de, 'İşte benim Rabbim! Bu daha büyük' dedi."*[333]

2. Sâhibu'l-hâlin Müsennâ Olma Durumu

Müsennâ sâhibu'l-hâlin müzekker veya müennes olma durumuna göre değişiklik arz eder.

a) Sâhibu'l-hâl müsennâ müzekker ise hâl de müsennâ müzekker olur

Örnek:

"مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ", *"İki denizi salıvermiştir kavuşacak bir şekilde birbirleriyle"*[334]

b) Sâhibu'l-hâl müsennâ müennes ise hâl de müsennâ müennes olur

Örnek:

جاءت إليها بنتان طالبتين منها لغة القرآن. (*İki kız Ona kendisinden Kur'ân dilini öğrenmek üzere geldi.*)

3. Sâhibu'l-hâlin Cemi Olma Durumu

a) Sâhibu'l-hâlin âkil olma durumu

(1) Sâhibu'l-hâl, cem'-i müzekker-i sâlim ise, hâl cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olabilir.

Örnekler:

"اِنَّ الْمُتَّقِيْنَ فِی جَنّٰتٍ وَعُيُوْنٍ اٰخِذِيْنَ مَا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ ", *"Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar…"*[335]

"تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ", *"Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün"*[336]

(2) Sâhibu'l-hâl, cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim veya cem'-i müennes-i sâlim şeklinde cem' olunmuş müzekker bir kelime ise hâl; müfred müennes, cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olabilir.

---

333 el-En'âm 6/78.
334 er-Rahmân 55/19.
335 ez-Zariyât 51/15-16.
336 el-Fetih 48/29.

Örnekler:

"وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ", *"Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün."*[337]

كان الرجال يمشون بطاء أو بطيئين أو بطيئة. (*Adamlar yavaşça yürüyorlardı.*)

وكان الطلحات يمشون سراعا أو سريعين أو سريعة. (*Ve Talhalar hızlıca yürüyorlardı.*)

(3) Sâhibu'l-hâl, cem'-i müennes-i sâlim ise, hâl müfred müennes, cem'-i müennes -i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir.

Örnekler:

أجابت الطالبات الأسئلة واثقات بأنفسهن أو واثقة بأنفسهن. (*Hanım öğrenciler sorulara öz güvenle cevap verdi.*)

تعلمت الطالبات العربية سراعا. (*Hanım öğrenciler Arapçayı hızlıca öğrendiler.*)

(4) Sâhibu'l-hâl, cem'-i müennes-i gayr-i sâlim ise, hâl müfred müennes, cem'-i müennes -i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir. Nitekim mevsûf cem'-i müennes-i gayr-i salim olduğunda sıfat için de aynı durumlar söz konusu olmaktadır.[338]

Örnekler:

أجابت النساء الأسئلة واثقات بأنفسهن أو واثقة بأنفسهن. (Kadınlar sorulan sorulara öz güven duyarak cevap verdi).

سمعت نساء يعشن حرائر لا يبالين لومة لائم. (Herhangi bir kınayıcının kınamasına ehemmiyet vermeyip özgürce yaşayan kadınların olduğunu duydum).

b) Sâhibu'l-hâlin gayr-i âkil olma durumu

Aşağıda zikrettiğimiz âyetlerde de görüldüğü üzere sâhibu'l-hâl, cem'-i gayr-i âkil ise, hâl müfred müennes, cem'-i müennes-i sâlim veya cem'-i müennes-i gayr-i sâlim olabilir.[339]

337 ez-Zümer 39/75.
338 Hasan Abbâs, **en-Nahvu'l Vâfî**, 3/448.
339 Hasan Abbâs, **en-Nahvu'l Vâfî**, 3/447-448.

Örnekler:

"فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا", *"İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri!"*[340],

"وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ", *"Güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak (yaratan Allah'tır)"*[341]

"خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ", *"Gözlerî zeliller olarak kabirlerinden çıkacaklardır. Sanki onlar dağılmış çekirgelerdir."*[342]

4. Sâhibu'l-hâlin İsm-i Cem' Olma Durumu

a) Sâhibu'l-hâlin âkil olma durumu

(1) Sâhibu'l-hâl ism-i cem', müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yoksa hâl, sâhibu'l-hâlin lafzına riayet edilerek müfred müzekker veya manasına riayet edilerek cem'-i müzekker ya da müfred müennes muamelesi görebilir. Eğer bu tür bir ism-i cem' lafız itibariyle müennes ise lafzen müzekker olarak muamele görmek yerine müennes olarak muamele görür. Hâl, cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak cem edilebilir. Ancak daha önce bahsettiğimiz sebeplere binaen[343] lafzen müzekker olan bu tür ism-i cem'lerin hâllerinin müfred müennes gelmesi çok sık rastlanılan bir durum değildir.

Örnekler:

حاول القوم أن يحل مشاكله دائبا أو دائبين. (*Toplum, sorunlarını çözmek için çalıştı.*)

طالما قدر القوم الفواضل عاش أعزة. (*Bir toplum, faziletli meziyetleri takdir ettikçe izzetli bir şekilde yaşar.*)

(2) Sâhibu'l-hâl ism-i cem', müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi varsa hâl, sâhibu'l-hâlin lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cem' muamelesi görebilir. Bu bağlamda hâl, müfred müennes olarak gelebileceği gibi cem'-i müzekker-i sâlim veya cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak da gelebilir.

340 en-Neml 27/52.
341 el-A'râf 7/54.
342 el-Kamer 54/7.
343 Bkz.: s. 39-40.

Örnekler:

أَلا أَيُّها الرَّكْبُ المُخِبُّونَ هل لكُمْ بسَيِّدِ أهْلِ الشَّامِ تُحْبَوْا وَتَرْجِعُوْا

"Var mısınız ey süratli atlılar?

Şam'ın efendisiyle şereflenip geri dönmeye…"[344],

فَلَمَّا رَدِفْنَا مِنْ عُمَيْرٍ وَصَحْبِهِ تَوَلَّوا سِرَاعاً وَالمَنِيَّةُ تُعْنِقُ

"Yaklaşınca Umeyr ve arkadaşlarına

Kaçıverdiler hızlıca ve ölüm peşlerinde…"[345]

جاءني صحبي عارضة عليي مشروعهم القيم. (*Arkadaşlarım değerli projelerini bana sunmak üzere yanıma geldi.*)

(3) Sâhibu'l-hâl ism-i cem', müennes bir topluluğa delâlet ederse sâhibu'l-hâlin kendi lafzından müfredinin olup olmadığına bakılmaksızın hâl, müfred müennes veya cem'-i müennes olarak gelebilir. Nitekim müennes bir topluluğa delâlet eden ism-i cem', lafız itibariyle müfred müennes kabul edilir. Dolayısıyla lafzına riayet edilmesi durumunda da hâl, müfred müennes olacaktır.

Örnekler:

أجابت النساء الأسئلة واثقات بأنفسهن أو واثقة بأنفسهن. (*Kadınlar sorulan sorulara öz güven duyarak cevap verdi.*)

سمعت نساء يعشن حرائر لا يبالين لومة لائم. (*Herhangi bir kınayıcının kınamasına ehemmiyet vermeyip özgürce yaşayan kadınların olduğunu duydum.*)

b) Sâhibu'l-hâlin gayr-i âkil olma durumu

(1) Sâhibu'l-hâl ism-i cem', gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yok ise, hâl, müfred müennes veya cem'-i müennes olarak gelebilir. Nitekim insanların dışındaki ism-i cem'ler müennes kabul edilir. Bu nedenle lafızlarına itibar edilirse müfred müennes, manalarına itibar edilince ise cem'-i müennes-i sâlim veya gayr-i sâlim muamelesi görecektir.

---

344 Câhiz, **el-Beyân ve't-tebyîn**, 1/313; Muberrid, **el-Kâmil**,1/325.

345 Ebû Hayyân Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, **el-Bahru'l muhit fi't-tefsîr**, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut, Dâru'l Fikr, 2000, 8/266.

Örnekler:

وجدت الإبل سائمة أو سوائم أو سائمات. (*Develeri Salı verilmiş bir şekilde otlarken buldum.*)

ورأيت الغنم راعية أو رواع أو راعيات. (*Küçük baş hayvanları otlarken gördüm.*)

(2) Sâhibu'l-hâl ism-i cem', gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi var ise, hâl, lafza riayet edilerek- ki lafzı, müzekker veya müennes olabilir- müfred müzekker veya müennes gelebileceği gibi, manaya riayet edilerek de müfred müennes, cem'-i müennes-i sâlim veya gayr-i sâlim olarak gelebilir.

Örnekler:

"اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ", *"Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı ?"*[346],

"وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ اَوَّابٌ", *"Kuşları da toplanmış olarak (Davud'a tâbi kıldık). Hepsi de O'na rücu ediciler idi."*[347]

"لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ، تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا", *"Siz Allah'a hakkıyla tevekkül edebilseydiniz, sizleri de, kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırırdı: Sabahleyin aç çıkar, akşama tok dönerdiniz."*[348]

5. Sâhibu'l-hâlin İsm-i Cins-i Cem'î Olma Durumu

İsm-i cins-i cem'î daha önce bahsedildiği üzere kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılanlar ve kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. Hâl-sâhibu'l-hâl uyumunu, bu ayrımı esas alarak inceleyeceğiz.

a) Kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılan ism-i cins-i cem'î sâhibu'l-hâl olduğunda hâlin, ism-i cins-i cem'înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem'-i müennes gelmesi de mümkündür. Cem'-i müennes gelmesi, cem'-i sâlim şeklinde olabileceği gibi cem'-i teksîr şeklinde de olabilir.

346 el-Mülk 67/19.
347 Sâd 38/19.
348 Tirmizî, Zühd, 33.

Örnekler:

"ثُمَّ كُلِى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا", *" Sonra bütün meyvelerden ye ve Rabbinin yollarına emrine musahhar bir şekilde gir."*[349]

Âyet-i kerîmedeki "ذُلُلًا" kelimesi bir önceki âyette geçen "النحل" kelimesinden hal olabilir.[350]

وجدت البقر سمينا أو سمينة أو سمانا أو سمينات. (*İnekleri semiz olarak buldum.*)

أنبت الله النخل باسقا أو باسقة أو بواسقا أو باسقات. (*Allah hurma ağaçlarını yüksek bir şekilde bitirdi.*)

b) Kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılan ism-i cins-i cem'î sâhibu'l-hâl olduğunda hâlin, ism-i cins-i cem'înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem'-i müzekker gelmesi mümkündür. Bu tür ism-i cins-i cem'îler görebildiğimiz kadarıyla her zaman için âkil müzekker bir topluluğa delâlet etmekte veya müzekker ve müennesleri içerisine alan kelimeler olduğu için müzekker muamelesi gören kelimeler olduğundan mana itibariyle cem'-i müzekker muamelesi görürler.

Örnekler:

وجدت العرب كريما أو كريمة أو كراما أو كريمين. (*Arapları cömert olarak buldum.*) ,

ووجدت الروم مغلوبا أو مغلوبة أو مغلوبين. (*Ve Rumları mağlup olarak buldum.*)

349 en-Nahl 16/69.
350 Bkz.: Zemahşerî, **Keşşâf**, 2/618.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAMÎR, İSM-İ İŞÂRET, İSM-İ MEVSÛL VE ADEDLERDE MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

3.1. ZAMÎR VE MERCİİ AÇISINDAN MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

3.1.1. Zamîr ve Çeşitleri

Zamîr, mütekellim, muhatâp veya gâibe delâlet eden kelimedir.[351] Mütekellim için kullanılan zamîrler müzekker ve müennes için aynı olduğundan mutâbakata konu olmamaktadır. Ancak muhatâp ve gâib için kullanılan zamîrlerde uyum söz konusu olmaktadır. Muhâtabın müzekker veya müennes olması veya müfred, müsennâ veya cemi olması, zamîrin ilgili duruma has bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Bu durum ise mutâbakat konusunu karşımıza çıkarmaktadır.

Zamîrler birçok açıdan tasnife tutulmuş ve çeşitli açılardan incelenmişlerdir. Ancak bizim asıl konumuz zamîrler olmadığından konumuz açısından yeterli olacak düzeyde gerekli bilgilere değinecek ve daha sonra asıl konumuz olan zamîrlerde müzekkerlik-müenneslik uyumunu ele alacağız.

Zamîrler müstetir ve bâriz zamîrler olmak üzere ikiye ayrılır. Zamîr cümle içerisinde zikredilmiş ise bâriz zamîr, zikredilmemiş ise müstetir zamîr olarak isimlendirilir. Müstetir zamîr de vücuben müstetir ve cevâzen müstetir zamîr olmak üzere ikiye ayrılır. Müstetirlik sadece merfû zamîrlere has bir durumdur.[352] Bâriz zamîrler de muttasıl ve munfasıl zamîrler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Muttasıl zamîrler de cümle içerisindeki i'rab durumuna göre merfû, mansûb ve mecrûr zamîrler olmak üzere üçe, munfasıl zamîrler de merfû ve mansûb zamîrler olamak üzere ikiye

---

351 İbn 'Akîl, **Şerhu İbn-i 'Akîl,** 87; İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûri'z- Zeheb**, 166; İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, 97; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/217.

352 İbn Hişâm, **Evdâhu'l mesâlik**, 1/87.

ayrılırlar.[353] Biz burada, uyumun cümle içerisinde açık bir şekilde ortaya çıktığı bâriz zamîrleri, tablo şeklinde vermekle yetineceğiz.

1. Merfû Munfasıl Zamîrler

Cemi	Müsennâ	Müfred		
هم	هما	هو	Müzekker	Gâib
هنّ	هما	هي	Müennes	
أنتم	أنتما	أنتَ	Müzekker	Muhâtab
أنتنّ	أنتما	أنتِ	Müennes	
نحن	نحن	أنا	Mütekellim (Müzekker-Müennes ortak)	

2. Mansûb Munfasıl Zamîrler

Cemi	Müsennâ	Müfred		
إياهم	إياهما	إياه	Müzekker	Gâib
إياهنّ	إياهما	إياها	Müennes	
إياكم	إياكما	إياكَ	Müzekker	Muhâtab
إياكنّ	إياكما	إياكِ	Müennes	
إيانا	إيانا	إياي	Mütekellim (Müzekker-Müennes ortak)	

[353] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, 97.

3. Merfu Muttasıl Zamîrler

Cemi	Müsennâ	Müfred		
ـو	ـا	ـ	Müzekker	Gâib
ـن	ـا	ـ	Müennes	
ـتم	ـتما	ـتَ	Müzekker	Muhâtab
ـتنّ	ـتما	ـتِ	Müennes	
ـنا	ـنا	ـتُ	Mütekellim (Müzekker-Müennes ortak)	

4. Mansûb ve Mecrûr Muttasıl Zamîrler

Cemi	Müsennâ	Müfred		
ـهم	ـهما	ـه، ه	Müzekker	Gâib
ـهن	ـهما	ها	Müennes	
ـكم	ـكما	ـكَ	Müzekker	Muhâtab
ـكنّ	ـكما	ـكِ	Müennes	
ـنا	ـنا	ـي،ي	Mütekellim (Müzekker-Müennes ortak)	

3.1.2. Zamir ve Uyum

Zamîr için muhakkak surette bir merci‘ söz konusudur.[354] Merci‘, zamîrin kendisine râcî olduğu (döndüğü), başka bir deyişle, kendisi için kullanıldığı şeydir. İbn Hişâm, merci‘ yerine müfessir kelimesini kullanmaktadır.[355] Zamîr, merci‘iyle mutâbakat içerisinde olmak zorundadır. Bu itibarla merci‘i belirli bir şekilde tasnif ederek her bir duruma göre zamîrin alabileceği ihtimalleri tespit ettik. Mütekellim ve

354 Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî,** 1/255.
355 İbn ‘Akîl, **Şerhu Şuzûri’z- Zeheb,** 167.

muhatâp zamîrlerinin merci‘i belli olduğundan, “ gâib zamîrlerin muhakkak surette bir merci‘i olmalıdır” denilmiştir.[356] Buna bağlı olarak biz de çalışmamızda daha çok gâib zamîrleri ele alacağız.

1. Merci‘in Müfred Olma Durumu

a) Zamîrin merci‘i, müzekker ise zamîr de müzekker olur.

“ هُوَ مَوْلَانَا ”, *“O, bizim Mevlâmızdır… ”*[357]

“ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ”, *“O bütün âlemler için sırf bir zikir, bir öğüttür.”*[358]

“ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ ”, *“Ramazan ayı Kur’ân’ın kendisinde indiği aydır… ”*[359] âyetlerinde olduğu gibi.

b) Merci‘ müennes ise zamîr de müennes olur.

“ قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنِى عَنْ نَفْسِى”, *“(Yusuf:) ‘Benim gönlümü çelmek isteyen asıl o!’ dedi… ”*[360]

“ وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَا ”, *“Onlara gösterdiğimiz her bir mucize önceki benzerinden daha büyüktü… ”*[361]

“ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا ”, *“…kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister… ”*[362]

2. Merci‘in Müsennâ Olma Durumu

Müsennâ merci‘in müzekker veya müennes olma durumuna göre değişiklik arz eder.

a) Merci‘ müsennâ müzekker ise zamîr de müsennâ müzekker olur.

Örnekler:

356 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 1/95; Afgânî, **el-Mûcez**, 96.
357 Tevbe 9/51
358 Sâd 38/87.
359 el-Bakara 2/185.
360 Yusuf 12/26.
361 Zuhruf 43/48.
362 Âli İmrân 3/30.

" قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا ", *"Korkanların içinden Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle demişti…"*[363]

" فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ", *"Birisinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti…"*[364]

b) Merci' müsennâ müennes ise zamîr de müsennâ müennes olur.

Örnekler:

" اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا ", *"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir… "*[365]

" فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ", *"İçlerinde akan iki pınar vardır. "*[366]

3. Merci'in Cemi Olma Durumu

a) Merci'in âkil olma durumu

(1) Merci', cem'-i müzekker-i sâlim ise, zamîr cem'-i müzekker olur.[367]

" اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً ", *"Ancak onlardan (kâfirlerden) gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır."*[368] Nitekim âyet-i kerîmedeki هم zamîri âyetin başındaki cem'-i müzekker-i sâlim olan الكافرين kelimesine râcîdir.

" لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ", *"Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler…"*[369]

" اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ", *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir."*[370]

(2) Merci', cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim veya cem'-i müennes-i sâlim şeklinde cem' olunmuş müzekker bir kelime ise zamîr, müfred müennes veya cem'-i müzekker olabilir.[371]

---

363 Mâide 5/23.
364 Mâide 5/26.
365 el-Bakara 2/282.
366 Rahmân 55/50.
367 Es'ırdî, **el-Kamûsu's-Sânî**, 2/39.
368 Âli İmrân 3/28.
369 Nisâ 4/162.
370 Enfâl 8/2.
371 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/344; Es'ırdî, **el-Kamûsu's-Sânî**, 2/39.

" وَنَادٰى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ ", *"Arâftâkiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir…"*[372],

" رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ ", *"(Öyle) Adamlar ki, ne ticaret, ne alışveriş onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz…"*[373]

(3) Merci', cem'-i müennes-i sâlim ise, zamîr müfred müennes veya cem'-i müennes olabilir.[374]

" وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ ", *"Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar."*[375],

" يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ ", *"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan kendilerini boşadığınızda…"*[376],

السيدات صلاحها صلاح الأمة (*Hanımefendilerin iyi hali (salahı) ümmetin iyiliği demektir.*)

(4) Merci', cem'-i müennes-i gayr-i sâlim ise, zamîr müfred müennes veya cem'-i müennes olabilir.

" فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ ", *"Ay hâlinde kadınlardan uzak durun."*[377],

"يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ", *"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler…"*[378]

النساء هي قوام المجتمع إذا فسدت فسد المجتمع (*Kadınlar toplumun direğidir; onlar fesada uğrarsa toplum da fesada uğrar.*)

---

372 el-A'râf 7/48.
373 en-Nûr 24/37.
374 Es'irdî, **el-Kamûsu's-Sânî**, 2/39.
375 en-Nûr 24/31.
376 el-Ahzâb 33/49.
377 el-Bakara 2/222.
378 el-Ahzâb 33/49.

b) Merci‘in gayr-i âkil olma durumu

Merci‘, cem‘-i gayr-i âkil ise, zamîr müfred müennes veya cem‘-i müennes olabilir.[379] Gayr-i âkil ceminin cem‘-i teksîr vezinlerinden birinde olmasıyla cem‘-i müennes -i sâlim vezninde olması arasında bir fark yoktur.

“وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ”, *“Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.”*[380],

“وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلَّا الْفَاسِقُونَ”, *“Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. (Ey Muhammed!) Onları ancak fasıklar inkâr eder.”*[381],

“اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ”, *“Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse…”*[382],

“مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ”, *“Ondan (Kur’ândan) bazı âyetler muhkemdir ki, onlar Kitab'ın esasıdır.”*[383]

“وَقَالَ الْمَلِكُ اِنِّى اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَاْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ”, *“Kral, ‘Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini…”*[384]

4. Merci‘in İsm-i Cem‘ Olma Durumu

a) Merci‘in âkil olma durumu

(1) Merci‘ olan ism-i cem‘, müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yoksa zamîr, merci‘in lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cem‘-i müzekker ya da müfred müennes muamelesi görebilir.[385] Eğer bu tür bir ism-i cem‘ lafız itibariyle müennes ise, lafzen müzekker olarak muamele görmek yerine, müennes olarak muamele görür. Fakat daha önce bahsettiğimiz hususlara binaen[386] lafzen müzekker olan bu tür ism-i cem‘lerin zamîrlerinin müfred müennes gelmesi çok sık rastlanılan bir durum değildir.

379 Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-Sânî**, 2/39.
380 el-Mülk 67/5.
381 el-Bakara 2/99.
382 el-Bakara 2/197.
383 Âl-i İmrân 3/7.
384 Yûsuf 12/43.
385 Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 222; Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 456.
386 Bkz.: 40.

"اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ", *"Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez..."*[387]

"يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ", *"Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinmeyin"*[388]

إن القوم هو الذي/ (هي التي) يشي/ (تشي) الأرض. (*Yeryüzünü bezeyerek güzelleştiren şüphesiz ki topluluktur.*)[389]

(2) Merci‘ ism-i cem‘, müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi varsa, zamîr, merci‘in lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cem‘ muamelesi görebilir. Bu bağlamda zamîr, müfred müennes olarak gelebileceği gibi cem‘-i müzekker olarak da gelebilir.[390] Burada şu hususu belirtmekte fayda olacağını düşünmekteyiz: Klasik kitaplarımız zamîrde müzekkerlik-müenneslik konusunu müzekker-müennes bahsinde ele almış ve fâilin zamîr olması halinde fiilinin alabileceği formlar ile zamîrin münferît olarak kullanılırken alabileceği formların aynı olacağını belirtmiştir. Molla Halîl'in, eserinde fiilin mezkûr hal karşısında alabileceği durumları sıraladıktan sonra "tek başlarına kullanılan zamîrleri (bu duruma) kıyas et" demesi[391] bu durumun en açık bir ifadesidir. Radiyüddin Esterâbâdî de bu hususu beyan etmiştir.[392] Bu bağlamda nitelediğimiz bu kategoriye uyan الركب kelimesi için fiilin alabileceği durumlar şu şekilde sıralanmıştır[393]: الركب مضى و مضت و مضوا bizim buradan çıkardığımız sonuç ise bu kategorideki kelimeler için kullanılabilecek zamîrlerin هو, هي ve هم olabileceğidir. الصحب kelimesini de bu grup için örnek verebiliriz.

صحبي هو الذي نسّق البرنامج أو صحبي هي التي نسّقت البرنامج أو صحبي هم اللذين نسّقوا البرنامج.

(*Programı arkadaşlarım koordine etti.*)

الشرذمة هي أو هم جماعة قليلة من الناس. (*"Eş-şirzime", insanlardan küçük bir topluluk demektir.*)

(3) Merci‘ ism-i cem‘, müennes bir topluluğa delâlet ederse merci‘in kendi lafzından müfredinin olup olmadığına bakılmaksızın zamîr, müfred müennes veya

---

387 er-Ra‘d 13/11.
388 el-Mücâdele 58/14.
389 Tarabay, 456.
390 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/345;Es‘irdî, **el-Kamûsu's-Sânî**, 2/40.
391 Es‘irdî, **el-Kamûsu's-Sânî**, 2/39.
392 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/345.
393 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/345;Es‘irdî, **el-Kamûsu's-Sânî**, 2/40.

cem‘-i müennes olarak gelebilir.[394] Nitekim müennes bir topluluğa delâlet eden ism-i cem‘, lafız itibariyle müfred müennes kabul edilir. Dolayısıyla lafzına riayet edilmesi durumunda da zamîr müfred müennes olacaktır.

Örnekler:

“ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ”, *“Ay hâlinde kadınlardan uzak durun.”*[395],

“يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ”, *“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü’minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler…”*[396]

a) Merci‘in gayr-i âkil olma durumu

(1) Merci‘ ism-i cem‘, gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından bir müfredi yoksa zamîr, müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir.[397] Nitekim insanların dışındaki ism-i cem‘ler müennes kabul edilir.[398] Bu nedenle bu tür ism-i cem‘ler lafızlarına itibar edilince müfred müennes, manalarına itibar edilince ise cem‘-i müennes muamelesi görecektir.

Örnekler:

الإبل التي يسار عليها تسمى ركابا. (*Kendisi üzerinde yolculuk yapılan develere ركاب denilir.*)[399] Aynı şekilde şöyle de denilebilir: الإبل اللاتي يسار عليهن تسمى ركابا Tarabay bu kullanımı belirtmemiştir.

(2) Merci‘ ism-i cem‘, gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi var ise zamîr, lafza riayet edilerek müfred müzekker veya müennes gelebileceği gibi, manaya riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir.

394 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/345; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-Sânî**, 2/39.
395 el-Bakara 2/222.
396 el-Ahzâb 33/49.
397 Esterâbâdî, **Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye**, 3/345; Es‘irdî, **el-Kamûsu’s-Sânî**, 2/40.
398 Bkz.: Muberred, **el-Muzekker ve’l-muennes**, s. 110; Cevherî, **es-Sihâh**, s. 24
399 Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 458.

Örnekler:

فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَاْتِيْنَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ " اَنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ " *"Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[400],

"اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ", *"Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) ancak Rahmân tutuyor. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla görendir."*[401],

الطير التي حلقت فوقنا هي البلبل أو هو البلبل. (*Üzerimizde uçuşan kuşlar bülbül idi.*)

5. Merci'in İsm-i Cins-i Cem'î Olma Durumu

İsm-i cins-i cem'î daha önce bahsedildiği üzere kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılanlar ve kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. İsm-i cins-i cem'îlerde zamîr-merci' uyumunu, bu ayrımı esas alarak inceleyeceğiz.

a) Kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılan ism-i cins-i cem'î merci' olduğunda zamîrin, ism-i cins-i cem'înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem'-i müennes gelmesi de mümkündür.[402]

Örnekler:

زرعت النخل وسقيته أو سقيتها أو سقيتهن. (*Hurma ağaçları ekip onları suladım.*)

أكلت التمر ولفظت نواه أو نواها أو نواهن صندوق القمامة (*Hurma yedim ve çekirdeğini çöp kutusuna attım.*)

b) Kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılan ism-i cins-i cem'î merci' olduğunda zamîrin, ism-i cins-i cem'înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem'-i müzekker gelmesi mümkündür.[403]

400 el-Bakara 2/260.
401 el-Mülk 67/19.
402 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/449.
403 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/22.

Örnekler:

العرب جميلة لغته أو لغتها أو لغتهم. (*Arapların dili güzeldir.*)

الإنس هو الذي أو هي التي أم هم اللذين أفسد (أو أفسدت أو أفسدوا) الدنيا. (Dünyayı yaşanmaz hale getiren insan oğludur.)

3.2. İSM-İ İŞARET VE MÜŞARUN İLEYH ARASINDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

3.2.1. İsm-i İşaret

İsm-i işaret, belirli bir varlığa işaret yoluyla delâlet eden kelime türü olarak tanımlanabilir. Kendisine işaret edilen varlığa ise müşârün ileyh denir.[404] Arap dilinde kullanılan ism-i işaretler aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir.

Cemi	Müsennâ	Müfred	
أولاء، أولى	ذان	ذا	Müzekker
أولاء، أولى	تان	ذي، ذِهِ، ذِهْ، ذات، ذِهي، تا، تي، تِهِ، تِهْ، تِهي[405]	Müennes

Müsennâ için kullanılan ism-i işaretler olan ذان ve تان kelimeleri müsennânın i'rabıyla i'rab olunur, onların dışındaki ism-i işaretler ise mebnidir.[406] İsm-i işaretler farklı uzaklık düzeylerine göre değişiklik arz ederler[407]:

404 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/96; Afgânî, **el-Mûcez**, s. 103.

405 Müfred müennes için kullanılan ism-i işaret çeşidi, yukarıda zikredildiği üzere on aded olarak sayılmıştır. Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu katri'n-nedâ** s.101; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/321-322. Ancak günümüzde müfred müennes için en çok kullanılan ism-i işaret ذِهِ dir. Bundan sonraki açıklama ve tablolarımızda sadece bu ism-i işareti esas alacağız. Diğerleri ona kıyas edilmelidir.

406 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/336.

407 İsm-i işaretin mertebeleri üzerine görüşler için bkz.: Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, **Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik**, thk. Abdurrahman Seyyid, Muhammed Bedevi, Hicr, t.y, s. 1/250; Medenî, **el-Hedâiku'n-nediyye**, s. 482.

1. Yakın için kullanılan ism-i işaretler

Cemi	Müsennâ	Müfred	
هؤلاء	هاذان	هذا	Müzekker
هؤلاء	هاتان	هذه	Müennes

Yakın için kullanılan ism-i işaretlerin yalın halde bulunması ya da hâ-ı tenbîh alması gerekir.[408]

2. Orta uzak için kullanılan ism-i işaretler

Cemi	Müsennâ	Müfred	
أولـئك	ذانك	ذاك	Müzekker
أولـئك	تانك	تاك	Müennes

İsm-i işaretlerin orta uzaklığa delâleti sonlarına kâf-ı hitâbın eklenmesi ile gerçekleşir.[409] Kâf-ı hitâb, muhâtaba göre şekillenir. Buna bağlı olarak ism-i işaret söz gelimi ذا için ذاكنّ، ذاكم، ذاكما، ذاكِ، ذاك hallerinden birine dönüşür.[410] Diğer ism-i işaretler de bu duruma kıyas edilmelidir.

3. Uzak için kullanılan ism-i işaretler

Cemi	Müsennâ	Müfred	
أولـئك	ذانك	ذالك	Müzekker
أولـئك	تانك	تلك	Müennes

Orta uzaklık için kullanılan ism-i işaretlere lâm-ı bu‘d eklenerek elde edilen ism-i işaretler uzak için kullanılır.[411] Ancak lâm-ı bu‘d, müsennâ ism-i işaretlere, medli cemi ism-i işarete ve hâ-ı tenbîh almış ism-i işaretlere eklenemez.[412]

---

408 İbn Hişâm, **Şerhu katri’n-nedâ**, s. 102.
409 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 1/97.
410 Medenî, **el-Hedâiku’n-nediyye**, s. 481; Ali Cârim, Mustafâ Emîn, **en-Nahvu’l vâdih li’l medâris es-saneviyye**, Beyrut, el-Mektebetu’l lugaviyya, 2005, 2/114.
411 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 1/97.
412 İbn Hişâm, **Şerhu katri’n-nedâ**, s. 102-103.

3.2.2. İsm-i İşaret ve Uyum

İsm-i işaret müzekkerlik-müenneslik, müfredlik, müsennâlık ve cemilik açısından müşârün ileyhe uyar.[413] Bu uyumu daha önce yaptığımız tasnif çerçevesinde inceleyeceğiz.

1. Müşârün ileyhin Müfred Olma Durumu

a) Müşârün ileyh müzekker ise ism-i işaret de müzekker olur.

Örnekler:

"قَالَ يَا وَيْلَتٰى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ", *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım dedi."*[414],

"وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِى اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا", *"Peygamber, 'Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'ân'ı terk edilmiş bir şey hâline getirdi' dedi."*[415],

"وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا", *"...bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran..."*[416]

b) Müşârün ileyh müennes ise ism-i işaret de müennes olur.[417]

Örnekler:

"وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ", *"...ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz..."*[418],

"وَيَا قَوْمِ هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً", *"Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın dişi bir devesi..."*[419],

"فَابْعَثُوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهِ اِلَى الْمَدِينَةِ", *"Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin..."*[420]

---

413 Cârim, **en-Nahvu'l vâdih**, 2/114.
414 el-Mâide 5/31.
415 el-Furkân 25/30.
416 el-Enʿâm 6/130.
417 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/322.
418 el-Bakara 2/35.
419 Hûd 11/65.
420 el-Kehf 18/19.

2. Müşârün ileyhin Müsennâ Olma Durumu

a) Müşârün ileyh müsennâ müzekker ise ism-i işaret de müsennâ müzekker olur.

"قَالُوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ", *"Şüphesiz bu iki sihirbazdır…"*[421],

"هٰذَانِ خَصْمَانِ", *"İşte iki hasım taraf…"*[422]

b) Müşârün ileyh müsennâ müennes ise ism-i işaret de müsennâ müennes olur.[423]

"قَالَ اِنِّی اُرِیدُ اَنْ اُنْکِحَکَ اِحْدَی ابْنَتَیَّ هَاتَیْنِ عَلٰی اَنْ تَاْجُرَنِی ثَمَانِیَ حِجَجٍ", *"Şu'ayb, 'Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum…' dedi."*[424]

3. Müşârün ileyhin Cemi Olma Durumu

a) Müşârün ileyhin âkil olma durumu

(1) Müşârün ileyh, cem'-i müzekker-i sâlim ise, ism-i işaret cem'-i müzekker olur.

"هَا اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِیمَا لَکُمْ بِهِ عِلْمٌ", *"İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız."*[425],

"هَا اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِی سَبِیلِ اللّٰهِ", *"İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz."*[426],

"اُولٰئِکَ عَلٰی هُدًی مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ", *"İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."*[427]

(2) Müşârün ileyh, cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim ise ism-i işaret, müfred müennes veya cem'-i müzekker olabilir. Nitekim âyet-i kerîmede " تِلْکَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰی بَعْضٍ", *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."* şeklinde bir kullanım varit olmuş ve müfessirler bunun resuller cemaatinin

421 Tâha 20/63.
422 el-Hac 22/19.
423 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/334.
424 el-Kasas 28/27.
425 Âl-i İmrân 3/66.
426 Muhammed 47/38.
427 el-Bakara 2/5.

kastedilmesine mebni bir kullanım olduğunu beyan etmişlerdir.[428] Müşârün ileyhin cem‘-i müennes-i sâlim şeklinde cem‘ olunmuş müzekker bir kelime olması halinde de ism-i işaret mezkûr şekillerde gelebilir.

Örnekler:

"مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَا اِلٰى هٰؤُلَاءِ وَلَا اِلٰى هٰؤُلَاءِ", *"Onlar (küfür ile iman) arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar."*[429]

هؤلاء الرجال أو هذه الرجال من خيرة أهل دياربكر. (*Bu adamlar Diyarbakırlıların en iyilerindendir.*)

(3) Müşârün ileyh, cem‘-i müennes-i sâlim ise, ism-i işaret müfred müennes veya cem‘-i müennes olabilir.

Örnekler:

هؤلاء الزوجات المؤمنات، أصبحت لا صلة لهن بأزواجهن المشركين. (*Bu mümine zevcelerin müşrik eşleriyle bir irtibatı kalmadı.*)[430],

هذه سيدات أعمال خليجيات أغنى النساء. (*Bu körfezli iş kadınları en zengin kadınlardır.*)

(4) Müşârün ileyh, cem‘-i müennes-i gayr-i sâlim ise, ism-i işaret müfred müennes veya cem‘-i müennes olabilir.[431]

Örnekler:

"قَالَ يَا قَوْمِ هٰؤُلَاءِ بَنَاتِى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ", "*İşte kızlarım. Onlarla nikâhlanmanız sizin için daha temizdir.*"[432]

أين حق هؤلاء النساء من الإرث أو أين حق هذه النساء من الإرث. (*Kadınların miras hakkı nerede?*)

---

428 Zemahşerî, **Keşşâf**, 1/297; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Kurtubî, **el-Câmi‘ li ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş, Kahire, Dâru'l Kutub el-Misriyya, 1964, 3/261; Beydâvî, **Envâru't-tenzîl**, 1/152; Endelüsî, **el-Bahru'l muhît**, 2/599.

429 en-Nisâ 4/143.

430 Muhammed Seyyid Tantâvî, **et-Tefsîru'l vasit, li'l-Kurâni'l-kerîm**, Kâhire, Dâru Nahdati'l Misr, 1997, 14/340.

431 Galâyînî, **Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyye**, 96-97; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 1/323.

432 Hûd 11/78.

هذه النساء هن فلسطينيات صابرات. (*Bu kadınlar sabırlı Filistinli kadınlardır.*)

b) Müşârün ileyhin gayr-i âkil olma durumu

Müşârün ileyh, cem‘-i gayr-i âkil ise, ism-i işaret müfred müennes veya cem‘-i müennes olabilir.[433] Gayr-i âkil ceminin cem‘-i teksîr vezinlerinden birinde olmasıyla cem‘-i müennes -i sâlim vezninde olması arasında bir fark yoktur.

Örnekler:

“اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤٰادَ كُلُّ اُولٰـئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا”, *“Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”*[434],

ذُمَّ الْمَنَازِلَ بَعْدَ مَنْزِلَةِ اللِّوَى وَالْعَيْشَ بَعْدَ أُولَئِكَ الأَيَّام

“Yer! Bütün yerleri Livâ’dan sonra;

Ve yer hayatı! O günlerden sonra…”[435],

هؤلاء الكتب أو هذه الكتب كتب قيمة. (*Bu kitaplar değerli kitaplardır.*)

هؤلاء الذئاب ما أكلن يوسف أو هذه الذئاب ما أكلت يوسف. (*Bu kurtlar Yusuf’u yemedi.*)

4. Müşârün ileyhin İsm-i Cem‘ Olma Durumu

a) Müşârün ileyhin âkil olma durumu

(1) Müşârün ileyh olan ism-i cem‘, müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yoksa ism-i işaret, müşârün ileyhin lafzına riayet edilerek müfred müzekker veya manasına riayet edilerek cem‘-i müzekker ya da müfred müennes muamelesi görebilir. Eğer bu tür bir ism-i cem‘ lafız itibariyle müennes ise lafzen müzekker olarak muamele görmek yerine müennes olarak muamele görür.[436] Fakat lafzen müzekker olan bu tür ism-i cem‘lerin ism-i işaretlerinin müfred müennes gelmesi, çok sık rastlanılan bir durum değildir.

433 Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, s. 96.
434 el-İsrâ 17/36.
435 İbn Hişâm, **Evdâhu’l mesâlik**, 1/134; Eşmûni, **Şerhu’l Eşmûnî**, 1/134.
436 Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 456.

Örnekler:

"قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَمَالِ هٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا", *"De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!"*[437],

"اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ", *"Şüphe yok, bunlar (İsrailoğulları) az kimselerden ibaret bir tâifedir"*[438]

من عجائب هذا القوم أن لا يصغوا إلى الآخرين. (*Başkalarını dinlememek bu toplumun garipliklerindendir.*)

(2) Müşârün ileyh ism-i cem', müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi varsa ism-i işaret, müşârün ileyhin lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cem' muamelesi görebilir. Bu bağlamda ism-i işaret, müfred müennes olarak gelebileceği gibi cem'-i müzekker olarak da gelebilir.[439]

Örnekler:

جاء هذا الوفد أو هذه الوفد أو هؤلاء الوفد من ماردين. (*Bu heyet Mardin'den geldi.*)

هذا الركب قد سار مسرعا أو هذه الركب قد سار مسرعا أو هؤلاء الركب قد سار مسرعا. (*Bu kafile hızlıca yoluna devam etti.*)

(3) Müşârün ileyh ism-i cem', müennes bir topluluğa delâlet eder ise müşârün ileyhin kendi lafzından müfredinin olup olmadığına bakılmaksızın ism-i işaret, müfred müennes veya cem'-i müennes olarak gelebilir.[440] Nitekim müennes bir topluluğa delâlet eden ism-i cem', lafız itibariyle müfred müennes kabul edilir. Dolayısıyla lafzına riayet edilmesi durumunda da ism-i işaret, müfred müennes olacaktır.

Örnekler:

أين حق هؤلاء النساء من الإرث أو أين حق هذه النساء من الإرث. (*Kadınların miras hakkı nerede?*)

هذه النساء هن فلسطينيات صابرات. (*Bu kadınlar sabırlı Filistinli kadınlardır.*)

---

437 en-Nisâ 4/78.
438 eş-Şu'arâ 26/54.
439 Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 456.
440 Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 456-458

b) Müşârün ileyhin gayr-i âkil olma durumu

(1) Müşârün ileyh ism-i cem‘, gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından bir müfredi yoksa ism-i işaret, müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir.[441] Nitekim insanların dışındaki ism-i cem‘ler müennes kabul edilir.[442] Bu nedenle bu tür ism-i cem‘iler lafızlarına itibar edilir ise müfred müennes, manalarına itibar edilir ise, cem‘-i müennes muamelesi görecektir.

Örnekler:

الإبل التي سرنا عليها هذه الإبل أو الإبل الاتي سرنا عليها هؤلاء الإبل. (*Kendisine binerek yolculuk ettiğimiz develer bunlardır.*)

الغنم التي رعيناها هذه الغنم أو هؤلاء الغنم. (*Otlattığımız küçükbaş hayvanlar bunlardır.*)

(2) Müşârün ileyh ism-i cem‘, gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi var ise, ism-i işaret, lafza riayet edilerek müfred müzekker veya müennes gelebileceği gibi, manaya riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir.

Örnekler:

هذا الطير أو هذه الطير أو هؤلاء الطير حطت على الغصن. (*Bu kuşlar dala kondu.*)

هذا الضأن أو هذه الضأن أو هؤلاء الضأن قد رعيناها. (*Bu koyunları otlattık.*)

5. Müşârün ileyhin İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu

İsm-i cins-i cem‘î daha önce bahsedildiği üzere kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılanlar ve kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. İsm-i cins-i cem‘îlerde ism-i işaret-müşârün ileyh uyumunu, bu ayrımı esas alarak inceleyeceğiz.

a) Kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılan ism-i cins-i cem‘î müşârün ileyh olduğunda ism-i işaretin, ism-i cins-i cem‘înin lafzına riayet edilerek, müfred

441 Kabâve, **Tasrîfu’l esmâ’ ve’l ef‘âl**, s. 222.
442 Bkz.: Muberred, **el-Muzekker ve’l-muennes**, s. 110; Cevherî, **es-Sihâh**, s. 24;

müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müennes gelmesi de mümkündür.[443]

Örnekler:

هذا التمر حلو أو هذه التمر أو هؤلاء التمر حلوة. (*Bu hurmalar tatlıdır.*)

هذا الشجر طويل أو هذه الشجر أو هؤلاء الشجر طويلة. (*Bu ağaçlar uzundur.*)

b) Kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılan ism-i cins-i cem‘î müşârün ileyh olduğunda ism-i işaretin, ism-i cins-i cem‘înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müzekker gelmesi mümkündür.[444] Bu tür ism-i cins-i cem‘îler görebildiğimiz kadarıyla her zaman için âkil ve müzekker veya müzekker ve müennesleri içerisine aldığı için müzekker muamelesi gören kelimeler olduğu için mana itibariyle cem‘-i müzekker muamelesi görürler.

Örnekler:

هذا أو هذه أو هؤلاء العرب لغتهم جميلة. (*Bu Arapların dili güzeldir.*)

لقد ظلم هذا اليهود أو هذه اليهود أو هؤلاء اليهود ظلما شديدا ولكن بعد ذلك أصبحوا ظالمين أشداء. (*Şüphesiz bu Yahudiler şiddetli bir zulme uğradılar. Ancak daha sonra onlar şiddetli zalimler oldular.*)

3.3. İSM-İ MEVSÛL VE MEVSÛFU ARASINDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

3.3.1. İsm-i Mevsûl

Kendisinden sonra gelen ve sıla olarak isimlendirilen bir cümle vasıtasıyla, muayyen bir şeye delâlet eden kelime olarak tanımlanmıştır.[445] Nitekim kendisine ulaşılan veya bir şey ile birleştirilen manasına gelen mevsûl kelimesi,[446] ulaşılmak için bir "sıla"ya, yani vasıtaya ihtiyacın varlığını ihsas etmekte, yani ism-i mevsûlün anlamı ancak bir sıla ile tamamlanabilmektedir.

---

443 Esterâbâdî, **Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib**, 3/449; Tarabay, **Mu‘cemu'l-cumû‘**, s. 448.
444 Tarabay, **Mu‘cemu'l-cumû‘**, s. 449.
445 Galâyînî, **Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyye**, 1/98; Afgânî, **el-Mûcez**, 104.
446 Medenî, **el-Hedâiku'n-Nediyye**, s. 448.

İsm-i mevsûller hâs ve müşterek olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu ayrım, ilgili ism-i mevsûlün delâlet etmiş olduğu şeylere göre çekimlenip çekimlenemeyeceğine göre yapılmıştır. Buna göre, ilgili duruma göre müfred, müsennâ, cemi, müzekker veya müennes kılınabilen ism-i mevsûller ism-i mevsûl-i hâs, kılınamayanlar ise ism-i mevsûl-i müşterek olarak tasnif edilmiştir.[447]

Müşterek ism-i mevsûller ile harf-i mevsûllerde[448] bir uyum söz konusu olmadığından onlardan bahsetmeyeceğiz. Hâs ism-i mevsûller aşağıda tablo olarak gösterilmiştir.

Cemi	Müsennâ	Müfred	
اللذين، الألى	اللذان	الذي	Müzekker
اللاتي، اللواتي، اللائي، الألى	اللتان	التي	Müennes

İsm-i mevsûller cümlede çok farklı görevlerde bulunabilirler; fâil, mefûl vb. birçok durumda oldukları vakidir; ancak uyumun en fazla göze çarptığı durum, ism-i mevsûllerin sıfat oldukları durumdur. Binaenaleyh bu durumu ele almayı uygun gördük. Diğer durumlarda da bu uyum hali takdir edilebilir.

Aşağıda detaylarıyla inceleyeceğimiz ism-i mevsûl ve mevsûfu arasındaki müzekkerlik-müenneslik uyumu konusuna dair çeşitli hususlara kaynaklarımızda rastlayamadık. Örneğin, müfred müennes kelimelerin yanı sıra, âkil cem‘-i müzekker-i gayr-i sâlim olarak tasnif ettiğimiz kelimelerin ism-i mevsûllerinin veya ism-i işaretlerinin de müfred müennes gelebileceğine dair direkt bir bilgi bulamadık. Ancak bazı kelime türleri için sıfat-mevsûf arasındaki uyum incelenirken, aynı uyum kaidelerinin benzer şekilde ism-i işâret, zamîr vb. için de geçerli olacağına dair ifadeler bulunmaktadır.[449] Biz de buna binaen sıfat-mevsûf uyumu için zikredilen muhtemel

447 İbn Hişâm, **Şerhu Katri’n-nedâ**, s. 103-104; Galâyînî, **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye**, 1/98.

448 Sılasıyla beraber mastar olarak tevil edilen mevsûle harfî mevsûl (الموصول الحرفي) denilmektedir. Bkn: Suyûtî, **el-Behcetu’l Merdiyye**, s.88; Muhammed Süleymân Yâkût, **en-Nahvu’l ta‘lîmî ve’t-tatbîk fi’l Kur’âni’l kerîm**, Kuveyt, Mektebeu’l Menâr el-İslâmiyye, 1996, s.216. Biz bunu, ism-i mevsûle kıyasen harf-i mevsûl olarak tercüme ettik.

449 Hasan, **en-Nahvu’l-vâfî**, 3/449.

durumları ism-i mevsûl için de tatbik ettik. Nitekim âyet-i kerîmelerde "اٰلِهَتُهُمُ الَّتِى"[450] ve "تِلْكَ الرُّسُلُ"[451] şeklinde örnekler görmekteyiz. Bu yüzden ilgili kelime çeşidi incelenirken ism-i mevsûlünün müfred müennes de gelebileceğini belirttik. Konuyu bu bakış açısıyla yani gerektiğinde bu minval üzere çıkarsamalar yaparak ele alacağız.

3.3.2. İsm-i Mevsûl ve Uyum

1. Mevsûfun Müfred Olma Durumu

a) İsm-i mevsûlün mevsûfu, müzekker ise ism-i mevsûl de müzekker olur.

Örnekler:

"وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَىِّ الَّذِى لَا يَمُوتُ", *"Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et."*[452],

"شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ", *"Ramazan ayı öyle bir aydır ki onda Kur'ân inmiştir…"*[453],

"هُوَ الَّذِى يُصَوِّرُكُمْ فِى الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ", *"O, sizi rahimlerde, dilediği gibi şekillendirendir."*[454]

b) Mevsûf müennes ise ism-i mevsûl de müennes olur.[455] Her iki durumda da mevsûfun âkil veya gayr-i âkil olması durumunda bir fark yoktur.[456]

Örnekler:

"وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا", *"İffetini korumuş olan, İmran kızı Meryem'i de (Allah örnek gösterdi)."*[457],

"فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ", *"…o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır."*[458]

---

450 Hûd, 11/101.
451 el-Bakara 2/253.
452 el-Furkân 25/58.
453 el-Bakara 2/185.
454 Âl-i İmrân 3/6.
455 Muhtâr, **Nahvu'l Esâsî**, s. 46-47.
456 Cemîl Ahmed Mîr Zufer, **en-Nahvu'l Kur'ânî, kavâ'id ve şevâhid**, Mekke, y.e.y., 1998, s. 107.
457 et-Tahrîm 66/12.
458 el-Bakara 2/24.

2. Mevsûfun Müsennâ Olma Durumu

Müsennâ mevsûfun müzekker veya müennes olma durumuna göre değişiklik arz eder.

a) Mevsûf müsennâ müzekker ise ism-i mevsûl de müsennâ müzekker olur.

Örnekler:

"وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا", *"Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisini de incitip kınayın."*[459],

"وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا اَرِنَا اللذين اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ", *"(Ateşe giren) inkârcılar şöyle derler: "Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster..."*[460]

b) Mevsûf müsennâ müennes ise ism-i mevsûl de müsennâ müennes olur.[461]

Örnekler:

هل تعرف البنتين اللتين مرتا بنا مسلمتين. (*Bize selam vererek yanımızdan geçen iki kızı tanıyor musun?*),

هل هنأت الطالبتين اللتين فازتا في المسابقة. (*Yarışmada başarılı olan iki hanım öğrenciyi tebrik ettin mi?*)

3. Mevsûfun Cemi Olma Durumu

a) Mevsûfun âkil olma durumu

(1) Mevsûf, cem'-i müzekker-i sâlim ise, ism-i mevsûl de cem'-i müzekker olur.[462]

Örnekler:

"يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ اَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا", *"(Allah'a) teslim olmuş nebiler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi."*[463],

459 en-Nisâ 4/16.
460 Fussilet 41/29.
461 Muhtâr, **Nahvu'l Esâsî**, s. 47-48.
462 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/98-99.
463 el-Mâide 5/44.

"اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ", *"Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*[464]

(2) Mevsûf, cem'-i müzekker-i gayr-i sâlim ise ism-i mevsûl, daha çok cem'-i müzekker gelmekle beraber müfred müennes de gelebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "اٰلِهَتُهُمُ الَّتِى ", *"...o ilahları ki..."*[465] şeklinde bir ibare geçer. Mevsûfun cem'-i müennes-i sâlim şeklinde cem' olunmuş müzekker bir kelime olması halinde de ism-i mevsûl mezkûr şekillerde gelebilir.

Örnekler:

"قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ", *"(Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki: 'Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının..."*[466],

(3) Mevsûf, cem'-i müennes-i sâlim ise, ism-i mevsûl daha çok cem'-i müennes gelmekle beraber[467] müfred müennes de gelebilir.

Örnekler:

المعلمات التي أو الاتي رأيتهن يعملن في مدرستنا. (*Gördüğün hanım öğretmenler bizim okulda çalışıyor.*)

هؤلاء البريطانيات التي أو الاتي أسلمت حديثا. (*Bu hanımlar yeni müslüman olmuş Britanyalı kadınlardır.*)

(4) Mevsûf, cem'-i müennes-i gayr-i sâlim ise, ism-i mevsûl cem'-i müennes[468] veya müfred müennes olabilir.

Örnekler:

"قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتِى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ", *"Yusuf: 'Efendine dön de, ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor' dedi"*[469]

---

464 el-Bakara 2/3.
465 Hûd 11/101.
466 ez-Zümer 39/10.
467 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/98.
468 Galâyînî, **Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye**, 1/98.
469 Yûsuf 12/50.

"وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا", *"Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların…"*[470], âyet-i kerîmelerin dışında bu ifadelerde التي de kullanılabilir.

b) Mevsûfun gayr-i âkil olma durumu

Mevsûf, cem'-i gayr-i âkil ise, ism-i mevsûl, müfred müennes veya cem'-i müennes olabilir. Gayr-i âkil ceminin cem'-i teksîr vezinlerinden birinde olmasıyla cem'-i müennes -i sâlim vezninde olması arasında bir fark yoktur. Ayrıca müfredinin müzekker veya müennes olmasının da uyum açısından bir önemi yoktur.

Örnekler:

"وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِى جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا", *"Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin."*[471],

"فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِى فِى الصُّدُورِ", *"Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."*[472] Mübalağa vb. gayelerle bu ifadeler, âyet-i kerîmeler dışında اللاتي şeklinde de gelebilir.

4. Mevsûfun İsm-i Cem' Olma Durumu

a) Mevsûfun âkil olma durumu

(1) Mevsûf olan ism-i cem', müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi yoksa ism-i mevsûl, mevsûfun lafzına riayet edilerek müfred müzekker veya manasına riayet edilerek cem'-i müzekker ya da müfred müennes muamelesi görebilir. Fakat lafzen müzekker olan bu tür ism-i cem'lerin ism-i mevsûllerinin müfred müennes gelmesi çok sık rastlanılan bir durum değildir.[473] Eğer bu tür bir ism-i cem' lafız itibariyle müennes ise lafzen müzekker olarak muamele görmek yerine müennes olarak muamele görür.[474]

---

470 en-Nûr 24/60.
471 en-Nisâ 4/5.
472 el-Hac 22/46.
473 Bkz.: s. 39-40.
474 Tarabay, **Mu'cemu'l-cumû'**, s. 456-458.

Örnekler:

"وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا", *"Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (İsrailoğullarını), toprağına bolluk ve bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık."*[475],

العصبة التي أو اللذين تعارفتهم عصبة الشعراء. (K*endisiyle tanıştığın topluluk şairler topluluğudur.*)

هذا هو الجيش الذي أو اللذين هزم أو هزموا العدو. (*Düşmanı hezimete uğratan ordu işte bu ordudur.*)

(2) Mevsûf ism-i cem‘, müzekker bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi varsa ism-i mevsûl, mevsûfun lafzına riayet edilerek müfred müzekker, manasına riayet edilerek cemi muamelesi görebilir. Bu bağlamda ism-i mevsûl, müfred müennes olarak gelebileceği gibi cem‘-i müzekker olarak da gelebilir.[476]

Örnekler:

جاء الوفد الذي أو التي أو اللذين تنتظرونه. (*Beklediğiniz heyet geldi.*)

نزل الركب الذي أو التي أو اللذين سيسافر أو ستسافر أو سيسافرون إلى بيت الله عندنا لفترة قصيرة. (*Beytullaha gidecek kafile kısa bir süreliğine yanımızda konakladı*.)

(3) Mevsûf ism-i cem‘in müennes bir topluluğa delâlet etmesi durumudur. Lafız-mana ayrımı bütün ism-i cem‘lerde geçerli olduğu gibi bu tür ism-i cem‘ler için de geçerlidir.[477] Buna göre, mevsûf ism-i cem‘, müennes bir topluluğa delâlet ederse mevsûfun kendi lafzından müfredinin olup olmadığına bakılmaksızın ism-i mevsûl, müfred müennes veya cem‘-i müennes olarak gelebilir. Nitekim müennes bir topluluğa delâlet eden ism-i cem‘, lafız itibariyle müfred müennes kabul edilir. Dolayısıyla lafzına riayet edilmesi durumunda da ism-i mevsûl müfred müennes olacaktır.

475 el-A‘râf 7/137.
476 Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 456-458.
477 Kabâve, **Tasrîfu’l Esmâ’ ve’l Ef‘âl**, s. 222

Örnekler:

"قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتِى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ", *"Yusuf dedi ki: 'Efendine dön de, ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor.'"*[478],

"وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا", *"Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların…"*[479] Âyet-i kerîmelerin dışında bu ifadelerde التي de kullanılabilir.

b) Mevsûfun gayr-i âkil olma durumu

(1) Mevsûf ism-i cem', gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından bir müfredi yoksa ism-i mevsûl, müfred müennes veya cem'-i müennes olarak gelebilir. Nitekim insanların dışındaki ism-i cem'ler müennes kabul edilir. Bu nedenle lafızlarına itibar edilirse müfred müennes, manalarına itibar edilince ise cem'-i müennes muamelesi göreceklerdir.[480]

Örnekler:

الإبل التي أو اللاتي لا تحتاج إلى الماء لمسافات طويلة تشتهر بسنامها. (*Uzun mesafeler boyunca suya ihtiyaç hissetmeyen develer hörgüçleriyle meşhurdur.*)

ما رعيت الغنم التي أو اللاتي اشتريها أو اشتريهن أبي قط. (*Babamın satın aldığı koyun ve keçi sürüsüni hiçbir zaman gütmedim.*)

(2) Mevsûf ism-i cem', gayr-i âkil bir topluluğa delâlet edip kendi lafzından müfredi var ise, ism-i mevsûl, lafza riayet edilerek müfred müzekker veya müennes gelebileceği gibi, manaya riayet edilerek müfred müennes veya cem'-i müennes olarak da gelebilir.

Örnekler:

الطير الذي أو التي أو اللاتي تحلق فوقنا هي العصفور. (Üzerimizde uçan kuşlar serçedir.)

ضحينا بالضأن الذي أو التي أو اللاتي اشترينا. (Satın aldığımız koyunları kurban ettik.)

---

478 Yûsuf 12/50.
479 en-Nûr 24/60.
480 Kabâve, **Tasrîfu'l Esmâ' ve'l Ef'âl**, s. 222.

5. Mevsûfun İsm-i Cins-i Cem‘î Olma Durumu

İsm-i cins-i cem‘î daha önce bahsedildiği üzere kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılanlar ve kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. İsm-i cins-i cem‘îlerde ism-i mevsûl-mevsûf uyumunu, bu ayrımı esas alarak inceleyeceğiz.

a) Kendisiyle vâhidi tâ (ة) ile ayrılan ism-i cins-i cem‘î mevsûf olduğunda ism-i mevsûlün, ism-i cins-i cem‘înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müennes gelmesi de mümkündür.[481]

Örnekler:

أكرمنا الضيف التمر الذي أو التي أو اللاتي أتينا به من المدينة المنورة. (*Medine-i münevvere’den getirdiğimiz hurmaları misafirlere ikram ettik.*)

هل رأيت البقر الذي أو التي أو اللاتي حلبتها أمك. (*Annenin sağdığı inekleri gördün mü?*)

b) Kendisiyle vâhidi yâ (ي) ile ayrılan ism-i cins-i cem‘î mevsûf olduğunda ism-i mevsûlün, ism-i cins-i cem‘înin lafzına riayet edilerek, müfred müzekker gelmesi mümkün olabileceği gibi, manasına riayet edilerek müfred müennes veya cem‘-i müzekker gelmesi mümkündür.[482]

Örnekler:

يحفل التاريخ بالعرب اللذين حققوا أو الذي حقق أو التي حققت انتصارات عسكرية ساحقة. (*Tarih, Arapların ezici bir üstünlükle kazandığı zaferlerle doludur.*)[483]

---

481 Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 448.
482 Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 449.
483 Tarabay, **Mu‘cemu’l-cumû‘**, s. 449.

3.4. ADED-MADÛD ARASINDA MÜZEKKERLİK-MÜENNESLİK UYUMU

Arapçada sayıya aded ve sayılana da madûd denir ve madûd, adedin temyizi durumundadır. Aded ile madûd arasında müzekkerlik-müenneslik açısından belirli hususlar söz konusudur. Biz bu durumları genel olarak serdettikten sonra asıl gayemiz olan ve yeterince zikredilmeyen madûdun cemi benzeri yani ism-i cem‘ veya ism-i cins-i cem‘î olması durumunda karşılaşılan durumları ele alacağız. Nitekim bizim asıl gayemiz aded-madûd konusunu anlatmak değildir.

Bir ve iki sayının madûdunun yani temyizinin olması gerekmemektedir. Zira sözgelimi قلم veya قلمان denildiğinde kalemin sayısı anlaşılmaktadır. Ancak özel olarak belirtilmek istendiği takdirde bir ve iki sayısı madûddan sonra zikredilir ve madûdun sıfatı olarak madûda müzekkerlik-müenneslik açısından uyar: قلمان اثنان ve قلم واحد misallerinde olduğu gibi. On bir ve on iki sayısında da uyum sayıyı oluşturan iki kısımda da geçerlidir ve bu sayılar temyiz de alırlar: اثنى عشر ولدا ve احدى عشرة بنتا misallerinde olduğu gibi.

Üç ile on arasındaki sayılar ve madûdları arasında ise uyum durumu şu şekilde gerçekleşir: Madûd cem‘-i teksîr ile cem‘ edilebilen müfred bir kelime ise yani cemi benzerlerinden değil ise adedin müzekkerlik-müenneslik durumunda müfred kelimenin durumu göz önüne alınır. Eğer müfred kelime müzekker ise aded müennes kılınır. Yani sonuna tâ-ı marbûta eklenir. Ancak müfred müennes ise aded müzekker kılınır:[484]

“اَلَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ”, *“Gökleri, yeri ve ikisinin arasındâkileri altı günde yaratan…”*[485] ,

---

484 İbn Mâlik, “ ثلاثة رجلة ” terkibindeki adede tanın eklenme sebebini açıklarken رجلة nin رجال olarak düşünüldüğünü ve bu sebeple adedin müzekker kılındığını belirtir (bkz.: Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, **Şerhu’l kâfiye eş-şâfiye**, thk. Abdulmünîm Ahmed Herîrî, Mekke, Dâru’l Me’mûn li’t-Turâs, 1982, s. 1680). Fahreddin Kabâve de ta’nın kullanım amaçlarını sayarken bazı adedleri müzekker kılmak için de kullanıldığını belirtir (bkz.: Kabâve, **Tasrîfu’l Esmâ’ ve’l Ef‘âl**, s.182). Bu bağlamda tâ alan adedlerin müzekker kılındığını ve tâ almayanların da müennes kılındığını söylemek mümkün ve uyum açısından daha güzel olmakla beraber yaygın bir kullanım olmadığından bu kullanımı tercih etmedik.

485 el-Furkan 25/59.

"فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ", *"Şu halde (yeminin)kefareti on yoksulu doyurmaktır…"*[486],

"وَقَالَ الْمَلِكُ اِنِّى اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَاْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ", *"Kral, "Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum."*[487] âyetlerinde olduğu gibi.

Bu durumda, madûd kelimenin sadece cem'-i kıllet veya cem'-i kesretinin var olması halinde var olan cem' türü madûd kılınır: أربعة رجال, ثمانية أقلام misallerinde olduğu gibi. Ancak madûdun hem cem'-i kıllet hem de cem'-i kesretinin var olması durumunda çoğunlukla cem'-i kıllet itibara alınır: ثلاثة أجبال misalinde olduğu gibi.[488] Cem'-i sâlimin de cem'-i kılletten sayıldığını tekrar belirtmeliyiz.[489] Ancak bu konuda farklı yaklaşımlar söz konusu olup birçok âlimin madûdun cem'-i sâlim olmasını uygun görmediği belirtilmiştir.[490]

Madûdun mevsûf olması ve hazfedilmesi durumunda onun yerine geçen sıfat dikkate alınmayıp yine mevsûf dikkate alınır. "مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا", *"Kim bir iyilik ile gelirse ona on misli vardır."*[491] âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Nitekim burada asıl madûd, hazfedilen mevsûf olan "الحسنات" tır.[492]

Cem' benzerleri olarak nitelediğimiz ism-i cem' ve ism-i cins-i cem'îlerde madûdun kendi lafzından müfredi olsun ya da olmasın aded, bizâtîhi ism-i cem' veya ism-i cins-i cem'înin lafzî olarak müennes veya müzekker oluşuna göre değişir. Yani, madûd olan ism-i cem' veya ism-i cins-i cem'înin lafzî durumu önem kazanmaktadır. Eğer bu ism-i cem' veya ism-i cins-i cem'î, müzekker ise aded müennes kılınır, müennes ise aded müzekker kılınır. Cemilerde aded, madûdun müfredine göre değişmekteydi. Eğer ceminin müfredi müzekker ise aded müennes, ceminin müfredi müennes ise aded müzekker kılınmaktaydı. Burada ise direkt olarak madûd önem

---

486 el-Mâide 5/89.
487 Yûsuf 12/43.
488 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/301; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî** 4/527-528.
489 Abdurrahmân b. Ebî Bekr Cemâlüddîn es- Suyûtî, **Heme'u'l-hevâmi'fî şerhi cem'i'l-cevâmi'**, Misr, el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, t.y., 2/348.
490 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî** 4/527, 631.
491 el-En'âm 6/160.
492 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/292; Suyûtî, **Hemeu'l hevami'**, 3/255.

kazanmaktadır. Madûdun kendi lafzından olsun olmasın vâhidinin bir ehemmiyeti yoktur:[493]

"فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ", *"O halde dört kuş al…"*[494], "تِسْعَةُ رَهْطٍ", *"Dokuz kişi…"*[495] âyetlerinde olduğu gibi.

Lafzın dikkate alınması kriteri dikkate alındığında رهط ,قوم gibi ism-i cem'lerin adedi müzekker kılınacaktır. خيل ,إبل gibi gayr-i âkil ism-i cem'lerin adedi müennes kılınacaktır. نخل; دجاج gibi ism-i cins-i cem'îlerin kendileri hem müzekker hem de müennes kılınabildiğinden adedleri hem müzekker hem de müennes kılınabilecektir.[496]

Ancak رجلة ثلاثة ,أشياء ثلاثة gibi istisnalar söz konusu olmuştur. رجلة müennes bir ism-i cem' olduğundan sayının müzekker kılınması gerekirdi ve فَعْلاَءُ vezninde bir ism-i cem' olan أشياء kelimesi de müennes olduğundan sayının müzekker kılınması gerekirdi. Ancak her iki durumda da müfredler dikkate alınmış ve aded ona göre şekillenmiştir. Nitekim رجلة nin müfredi راجل (yaya) ve أشياء nın müfredi de شيء dir.[497]

Dil âlimlerinin çoğu ism-i cem' veya ism-i cins-i cem'î madûd olduğu zaman min (من) ile mecrûr kılınmasını yeğlerler. Bazıları ise "min"siz bir şekilde madûd kılınamıyacaklarını belirtmiştir. Ancak Esterâbâdî bu sözün "تِسْعَةُ رَهْطٍ", *"Dokuz kişi…"*[498] âyetince geçersiz olduğunu belirtmiş, İbn Mâlik ise âyetteki bu durumun genelleştirilemeyeceğini belirtmiştir.[499]

11-19 arası sayılar mürekkeb sayılar olarak adlandırılmıştır. Mürekkep sayılarda 11 ve 12 sayısı hariç adedin ilk kısmı madûd ile uyumsuz iken ikinci kısmı

---

493 İbn Mâlik, **Şerhu'l Kâfiye eş-Şâfiye**, s. 1677-1680; Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/292.

494 el-Bakara 2/260.

495 en-Neml, 27/48.

496 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/292-293.

497 İbn Mâlik, **Şerhu'l kâfiye eş-şâfiye**, s. 1680.

498 en-Neml, 27/48.

499 İbn Mâlik, **Şerhu'l kâfiye eş-şâfiye**, s. 1679; Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/301; Suyûtî, **Hemeu'l hevami'**, 2/347; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 4/527. Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Ebû Hayyân Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, **İrtişâfu'd-darb**, thk. Receb Osman Muhammed, Kâhire, Mektebetu'l-Hâncî, 1998, s. 746-749; Muhibbiddin Yûsuf b. Ahmed Nâziru'l-ceyş, **Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi teshîlu'l fevâid**, thk. Ali Muhammed Fâhir vd., Kâhire, Dâru's-selâm, 2007 5/2414.

uyum içerisindedir. 11 ve 12'de ise her iki kısım madûd ile uyum içerisindedir: أربع أربعة عشر ولدا ,عشرة بنتا misallerinde olduğu gibi.[500]

İsm-i cem'ler ve ism-i cins-i cem'îler mürekkep sayılara da temyiz olabilirler.[501] اشتريت خمسة عشر إبلا misalinde olduğu gibi.

Üç ile on arasındaki sayılar diğer durumlar da olduğu gibi matufun aleyh olarak geldiklerinde de madûd ile uyumsuzluk içerisindedir: خمسة و ,خمس و سبعون طالبة سبعون طالبا misallerinde olduğu gibi.[502]

مئة (yüz), ألف (bin) kelimeleri müzekker ve müennes madud için ortak olup maduda muzâf durumundadır. مئة رجل ve مئة امرأة misallerinde olduğu gibi.

Adedin madûdtan sonra gelmesi veya madûdun hazfedilerek manasının kastedilmeye devam etmesi durumunda aded müzekker veya müennes kılınabilir: كتبت صحفا ثلاثا veya ثلاثة ve صافحت أربعة veya أربعا misallerinde olduğu gibi.[503]

Temyizi niteleyen bir sıfatın kendisinden sonra gelmesi halinde lafza riayet edilebileceği gibi manaya da riayet edilebilir: مائة رجل طويل veya مائة رجل طوال denilebilmesi gibi.[504]

500 Çörtü, **Arapça Dilbilgisi**, s. 232.
501 Es'irdî, **el-Kamûsu's-sânî**, 2/56.
502 Çörtü, **Arapça Dilbilgisi**, s. 234.
503 Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 4/538, 545
504 Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye**, 3/306; Hasan, **en-Nahvu'l-vâfî**, 3/450; Râcihî, **et-Tatbîku'n-nahvî**, s. 430.

SONUÇ

Uyum konusu, nahiv kitaplarında ilgili konular ele alındığında yeri geldiğinde zikredilmiş ve çoğu zaman detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Geniş nahiv kitapları ise uyum konusunu ele almış olmakla beraber, uyumun gerçekleştiği bütün durumlar toplu bir şekilde bu eserlerde özel bir bâbın konusu olmamıştır. Biz çalışmamızda genel anlamda uyum konusunun gerçekleştiği durumları ve bu durumlarda uyumun gerçekleşme şekillerini tespit etmeye ve sistematik bir şekilde serdetmeye çalıştık.

Öncelikle Arap dilinde uyuma temel teşkil etmesi bağlamında kelimelerin gelebileceği formları tespit ettik. Bunları müfred, müsennâ, cemi, ism-i cem‘ ve ism-i cins-i cem‘î olarak belirledik ve bu formları da kendi içerisinde belirli bir tasnife tabi tuttuk. Cemi kavramının dil çalışmalarında biri lugavî öteki nahvî olmak üzere iki manada kullanıldığı neticesine vardık. Lugavî anlamı itibariyle cemi, ism-i cem‘ ve ism-i cins-i cem‘îyi kapsayan bir kavram olmasına rağmen nahvî açıdan sadece cem‘ kategorisine delâlet ettiği kanaatine vardık. Araştırmalarımız boyunca cemi ve cemi benzerlerinin uyum açısından farklı muamele görebileceği sonucuna vardığımızdan bu kategorilerin ayrı ayrı ele alınması gerektiği neticesine vardık.

“Kullu cem‘in muennesun” kaidesinde zikredilen “cemi”nin lugavî anlamıyla kullanıldığını ve cem‘-i müzekker-i salim dışındaki cemi ve cemi benzerlerini kapsadığını ve müenneslikten kastın da müfred müenneslik olduğunu tespit ettik. Nitekim bazı cem‘ çeşitleri cem‘-i müennes muamelesi de görebilmektedir. Böylelikle bu kaideden maksadın daha anlaşılır bir hale geldiğini düşünmekteyiz. Aslında tezimizin "kullu cem‘in muennesun" kaidesinin lafız-mana ayrımı bağlamında bir tahkiki ve uyumun gerçekleştiği her bir duruma tekabül eden karşılığının tespiti olduğunu söylersek yanlış olmaz.

Âkil cem‘-i müennes ile gayr-i âkil cemi uyum açısından aynı özelliklere sahiptir. Ancak günümüzde gayr-i âkil cemiler için cem-i müennes sıfatların kullanmamak için özel bir gayretin sarf edildiği gözden kaçmamaktadır. Oysa bu, öteden beri cari olan bir kullanım olmaktan öte bir şey değildir. Dolayısıyla bu kullanımın çeşitli saiklerle tedavülden kaldırılması kanaatimizce doğru değildir.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm de dilin ehlinin konuştuğu üzere nazil olmuştur. Ayrıca bu kullanımı modern dönem şairlerinde de görmek mümkündür. Nitekim beyitlerin Arap dilinin müzikal boyutu olan aruz vezinlerine uygun bir hale getirilmesinde her bir uyum formunun ayrı bir değeri vardır. Hal böyleyken bu kullanımdan sakınmak yerine, dilin bir imkânı olarak yeterince istifade etmek daha doğru olacaktır.

İsm-i cem' ve ism-i cins-i cem'î kategorilerinin genel olarak ihmal edilen kelime türleri olduğunu söyleyebiliriz. Arap dilinde azımsanmayacak bir yere sahip olan bu kelime türlerinin öğretici kitaplarda daha önemli bir yere sahip olması gerektiği kanaatine vardık. Ayrıca bu iki kategorinin cemi kategorisinden bağımsız ele alınması gerekmektedir. Nitekim uyum açısından cemiden farklı durumları söz konusu olabilmektedir. Söz gelimi, ism-i cins-i cem'î mevsûf olduğunda sıfatının hem müfred müzekker hem de müfred müennes ve söz konusu ism-i cins-i cem'î gayr-i âkil ise sıfatının cem'-i müennes, âkil ise cem'-i müzekker şeklinde gelebilmesi, bu kategoriyi cemiden ayırmakta ve bu kategoriyi cemiden ayrı olarak ele alma zarureti doğurmaktadır.

İki öğe arasında birinden diğerine râci olan bir zamîrin takdir edildiği durumlarda, zamîrin alabileceği formlar ile ilgili öğelerden uyum davranışı gösteren öğenin alabileceği formlar aynıdır. Söz gelimi sıfattan mevsûfa bir zamîrin râci olduğu kabul edilir ve mevsûfa râci zamîrlerin alabileceği formlar ile sıfatın alabileceği formlar aynıdır. Çalışmamız neticesinde vardığımız diğer bir sonuç da sıfat-mevsûf, mübtedâ-haber, hâl-sâhibu'l-hâl arasında gerçekleşen uyumun gerçekleşme şekillerinin birbiriyle aynı olduğudur. Ayrıca sıfatların müstakil olarak ele alınıp müzekkerlik-müenneslik açısından mutâbakat durumlarının cemi vezinlerlerinin de dikkate alınarak ele alındığı çalışmaların, Arap dili çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacağı kanaatine vardık.

Elimizden gelen gayreti göstermemize rağmen çalışmamızın mükemmellik iddiasında olmadığını ve Arapça gibi geniş bir dilin kurallarına dair söylenecek şeylerde kesin bir görüş beyan etmenin kolay olmadığını belirtmek isteriz. Bununla birlikte çalışmamızın özellikle bu dili öğretmek için hazırlanacak eserlere kaynaklık teşkil etmesini ümit etmekteyiz.

EKLER

TABLO-1: Sıfat-Mevsûf Açısından Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

M E V S Û F																	S I F A T
İSM-İ CİNS-İ CEM'Î		İSM-İ CEM'						CEMİ					MÜSENNÂ		MÜFRED		
Vâhidi Yâ Alan	Vâhidi Tâ Alan	Kendi Lafzından Müfredi Olan G.Âkil	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan G.Âkil	Lafzen müe. Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müe.	Kendi Lafzından Müfredi Olan Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müz.	Gayr-i âkil	Müe. Müks.	Müz. Müks. Ve Müe. Sâlim	Müe. Sâlim	Müz. Sâlim	Hakîkî Mecâzî Müe	Hakîkî Mecâzî Müz.	Hakîkî Mecâzî Müe.	Hakîkî Mecâzî Müz.	
عرب، إنس	نخل	طير	إبل	أمة	نساء	صحب	قوم	كتب، سجلات	نساء	رجال، ملائكة؛ طلحات	مسلمات	مسلمون	مرأتان، موعظتان	رجلان، كتابان	مرأة؛ موعظة، شمس	رجل،طلحة ؛ كتاب	
كريم	كريم	كريم	كريمة	كريمة	كرائم	كريم	كريم	كريمة	كرائم	كرام	كريمات	كريمون	كريمتان	كريمان	كريمة	كريم	
كريمة	كريمة	كريمة	كرائم	كرام	كريمات	كرام	كرام	كريمات	كريمات	كريمون	كرائم	كرام					
كرام	كرائم	كرائم	كريمات	كريمون	كريمة	كريمة	كريمون	كرائم	كريمة	كريمة	كريمة						
	كريمون	كريمات				كريمون	كريمة										

TABLO-2: Fiil-Fâil Açısından Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

FÂİL (ZÂHİR-ZAMÎR)																	FİİL
İSM-İ CİNS-İ CEM'Î		İSM-İ CEM'						CEMİ					MÜSENNÂ		MÜFRED		
Vâhidi Yâ Alan	Vâhidi Tâ Alan	Kendi Lafzından Müfredi Olan G.Âkil	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan G.Âkil	Lafzen müe. Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müe.	Kendi Lafzından Müfredi Olan Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müz.	Gayr-i âkil	Müe. Müks.	Müz. Müks. Ve Müe. Sâlim	Müe. Sâlim	Müz. Sâlim	Hakîkî Mecâzî Müe	Hakîkî Mecâzî Müz.	Hakîkî Mecâzî Müe.	Hakîkî Mecâzî Müz.	
عرب، إنس	نخل	طير	إبل	أمة	نساء	صحب	قوم	كتب سجلات	نساء	رجال، ملائكة، طلحات	مسلمات	مسلمون	مرأتان موعظتان	رجلان كتابان	مرأة؛ موعظة، شمس	رجل،طلحة ؛ كتاب	
سار/ سارت	سارت/ سار	سارت/ سار	سارت/ سار	سارت/ سار	سارت/ سار	سار	سار	سارت/ سار	سارت/سار	سار/ سارت	سارت/ سار	سار	سارت	سار	سارت/ سار(موعظة)	سار	
سار	سار	سار	سارت	سارت	سرن	سار	سار	سارت	سرن	ساروا	سارت	ساروا	سارتا	سارا	سارت	سار	
		سارت	سرن	ساروا	سارت	ساروا	ساروا	سرن	سارت	سارت	سرن						
سارت	سرن	سرن				سارت	سارت										

TABLO-3: Mübtedâ-Haber Açısından Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

MÜBTEDÂ																	HABER
İSM-İ CİNS-İ CEM'Î		İSM-İ CEM'						CEMİ					MÜSENNÂ		MÜFRED		
Vâhidi Yâ Alan	Vâhidi Tâ Alan	Kendi Lafzından Müfredi Olan G.Âkil	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan G.Âkil	Lafzen müe. Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müe.	Kendi Lafzından Müfredi Olan Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müz.	Gayr-i âkil	Müe. Müks.	Müz. Müks. Ve Müe. Sâlim	Müe. Sâlim	Müz. Sâlim	Hakîkî Mecâzî Müe	Hakîkî Mecâzî Müz.	Hakîkî Mecâzî Müe.	Hakîkî Mecâzî Müz.	
عرب، إنس	نخل	طير	إبل	أمة	نساء	صحب	قوم	كتب سجلات	نساء	رجال، ملائكة، طلحات	مسلمات	مسلمون	مرأتان موعظتان	رجلان كتابان	مرأة؛ موعظة، شمس	رجل،طلحة ؛ كتاب	
كريم	كريم	كريم	كريمة	كريمة	كرائم	كريم	كريم	كريمة	كرائم	كرام	كريمات	كريمون	كريمتان	كريمان	كريمة	كريم	
كريمة	كريمة	كريمة	كرائم	كرام	كريمات	كرام	كرام	كريمات	كريمات	كريمون	كرائم	كرام					
كرام	كرائم	كرائم	كريمات	كريمون	كريمة	كريمة	كريمون	كرائم	كريمة	كريمة	كريمة						
كريمون	كريمات	كريمات				كريمون	كريمة										

TABLO-4: Hâl-Sâhibu'l-Hâl Açısından Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

SÂHİBU'L HÂL																	HÂL
İSM-İ CİNS-İ CEM'Î		İSM-İ CEM'						CEMİ					MÜSENNÂ		MÜFRED		
Vâhidi Yâ Alan	Vâhidi Tâ Alan	Kendi Lafzından Müfredi Olan G.Âkil	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan G.Âkil	Lafzen müe. Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müe.	Kendi Lafzından Müfredi Olan Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müz.	Gayr-i âkil	Müe. Müks.	Müz. Müks. Ve Müe. Sâlim	Müe. Sâlim	Müz. Sâlim	Hakîkî Mecâzî Müe	Hakîkî Mecâzî Müz.	Hakîkî Mecâzî Müe.	Hakîkî Mecâzî Müz.	
عرب، إنس	نخل	طير	إبل	أمة	نساء	صحب	قوم	كتب سجلات	نساء	رجال، ملائكة، طلحات	مسلمات	مسلمون	مرأتان موعظتان	رجلان كتابان	مرأة؛ موعظة، شمس	رجل،طلحة ؛ كتاب	
كريما	كريما	كريما	كريمة	كريمة	كرائم	كريما	كريما	كريمة	كرائم	كرام	كريمات	كريمين	كريمتين	كريمين	كريمة	كريما	
كريمة	كريمة	كريمة	كرائم	كراما	كريمات	كراما	كراما	كريمات	كريمات	كريمون	كرائم	كراما					
كرائم	كرائم	كرائم	كريمات	كريمين	كريمة	كريمة	كريمين	كرائم	كريمة	كريمة	كريمة						
كريمات	كريمات	كريمات				كريمين	كريمة										

TABLO-5: Zamîr-Merci‘ Açısından Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

M E R C İ																	ZAMÎR
İSM-İ CİNS-İ CEM'Î		İSM-İ CEM'						CEMİ					MÜSENNÂ		MÜFRED		
Vâhidi Yâ Alan	Vâhidi Tâ Alan	Kendi Lafzından Müfredi Olan G.Âkil	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan G.Âkil	Lafzen müe. Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müe.	Kendi Lafzından Müfredi Olan Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müz.	Gayr-i âkil	Müe. Müks.	Müz. Müks. Ve Müe. Sâlim	Müe. Sâlim	Müz. Sâlim	Hakîkî Mecâzî Müe	Hakîkî Mecâzî Müz.	Hakîkî Mecâzî Müe.	Hakîkî Mecâzî Müz.	
عرب، إنس	نخل	طير	إبل	أمة	نساء	صحب	قوم	كتب سجلات	نساء	رجال، ملائكة، طلحات	مسلمات	مسلمون	مرأتان موعظتان	رجلان كتابان	مرأة؛ موعظة، شمس	رجل،طلحة ؛ كتاب	
هم	هو	هو	هي	هي	هن	هم	هم	ها	هن	هم	هن	هم	هما	هما	هي	هو	
هو	هي	هي	هن	هم	ها	هو	هو	هن	ها	ها	ها	هم	هما	هما	ها	ه	
هي	هن	هن	ها	ها	هن	هي	هي	ها	هن	هم	هن						
هم	ه	ه	هن	هم	ها	هم	هم	هن	ها	ها	ها						
ه	ها	ها				ه	ه										
ها	هن	هن				ها	ها										

TABLO-6: İsm-i İşâret-Müşârün İleyh Açısından Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

MÜŞÂRÜN İLEYH																	İSM-İ İŞÂRET
İSM-İ CİNS-İ CEM'Î		İSM-İ CEM'						CEMİ					MÜSENNÂ		MÜFRED		
Vâhidi Yâ Alan	Vâhidi Tâ Alan	Kendi Lafzından Müfredi Olan G.Âkil	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan G.Âkil	Lafzen müe. Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müe.	Kendi Lafzından Müfredi Olan Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müz.	Gayr-i âkil	Müe. Müks.	Müz. Müks. Ve Müe. Sâlim	Müe. Sâlim	Müz. Sâlim	Hakîkî Mecâzî Müe	Hakîkî Mecâzî Müz.	Hakîkî Mecâzî Müe.	Hakîkî Mecâzî Müz.	
عرب، إنس	نخل	طير	إبل	أمة	نساء	صحب	قوم	كتب سجلات	نساء	رجال، ملائكة، طلحات	مسلمات	مسلمون	مرأتان موعظتان	رجلان كتابان	مرأة؛ موعظة، شمس	رجل،طلحة ؛ كتاب	
هؤلاء	هذا	هذا	هذه	هذه	هؤلاء	هؤلاء	هؤلاء	هذه	هؤلاء	هؤلاء	هؤلاء	هؤلاء	هاتان	هاذان	هذه	هذا	
هذا	هذه	هذه	هؤلاء	هؤلاء	هذه	هذا	هذا	هؤلاء	هذه	هذه	هذه						
هذه	هؤلاء	هؤلاء				هذه	هذه										

TABLO-7: İsm-i Mevsûl-Mevsûf Açısından Müzekkerlik-Müenneslik Uyumu

M E V S Û F																	İ S M - İ M E V S Û L
İSM-İ CİNS-İ CEM'Î		İSM-İ CEM'						CEMİ					MÜSENNÂ		MÜFRED		
Vâhidi Yâ Alan	Vâhidi Tâ Alan	Kendi Lafzından Müfredi Olan G.Âkil	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan G.Âkil	Lafzen müe. Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müe.	Kendi Lafzından Müfredi Olan Âkil Müz.	Kendi Lafzından Müfredi Olmayan Âkil Müz.	Gayr-i âkil	Müe. Müks.	Müz. Müks. Ve Müe. Sâlim	Müe. Sâlim	Müz. Sâlim	Hakîkî Mecâzî Müe	Hakîkî Mecâzî Müz.	Hakîkî Mecâzî Müe.	Hakîkî Mecâzî Müz.	
عرب، إنس	نخل	طير	إبل	أمة	نساء	صحب	قوم	كتب سجلات	نساء	رجال، ملائكة، طلحات	مسلمات	مسلمون	مرأتان موعظتان	رجلان كتابان	مرأة؛ موعظة، شمس	رجل،طلحة ؛ كتاب	
الذي	الذي	الذي	التي	التي	اللاتي	الذي	الذي	اللاتي	اللاتي	الذين	اللاتي	الذين	التان	اللذان	التي	الذي	
التي	التي	التي	اللاتي	الذين	اللواتي	الذين	الذين	اللواتي	اللواتي	الألى	اللواتي	الألى					
الذين	اللاتي	اللاتي	اللواتي	الألى	اللائي	الألى	الألى	اللائي	اللائي	التي	اللائي						
الألى	اللواتي	اللواتي	اللائي		الألى	التي	التي	الألى	الألى		الألى						
	اللائي	اللائي	الألى		التي			التي	التي		التي						
	الألى	الألى															

KAYNAKÇA

Abdunnâsir, Muhammed: "et-Tezkîr ve't-te'nîs fi'l-Kur'âni'l-kerîm", (Basılmamış Doktora Tezi), Mekke, Ümmül Kura Üniversitesi, t.y.

Afgânî, Saîd: **el-Mûcez fi kavâidi'l luğati'l 'Arabiyya**, y.y., Dâru'l Fikr, t.y.

Akdağ, Hasan: **Arap Dili Dilbilgisi**, Konya, Tekin Dağıtım, 1997.

Bedruddîn, Ebû'l-berekât eş-Şeyh Muhammed: **Ebde'u'l-beyân li cem''i âyi'l-Kur'ân**, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2010.

Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd: **Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl**, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arâbî, 1998.

Câhiz, Amr b. Bahr b. Mahbûb, Ebû Usmân: **el-Beyân ve't-tebyîn**, Beyrut, Dâru ve Mektebetu Hilâl, 2002.

Câmî, Mollâ: **el-Fevâidu'd-diyâiyye**, İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, t.y.

Cârim, Ali, Emîn, Mustafâ: **en-Nahvu'l vâdih li'l medâris es-saneviyye**, Beyrut, el-Mektebetu'l lugavîyya, 2005.

Cârim, Ali, Emîn, Mustafâ: **el-Belağatu'l-vâdiha**, Karaçi, Mektebetu'l-Büşrâ, 2010.

Cevherî, İsmail b. Hammad: **es-Sihâh**, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 2012.

Curcânî, 'Alî b. Muhammed es-Seyyid Şerîf: **et-Ta'rîfât**, Kâhire, thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî, Dâru'l-Fadîle, t.y.

Çörtü, Mustafa Meral: **Arapça Dilbilgisi Nahiv**, İstanbul, MÜİF Vakfı Yay., 2014.

Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Alî b. Yûsuf: **el-Bahru'l muhit fi't-tefsîr**, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut, Dâru'l Fikr, 2000.

Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Alî b. Yûsuf: **İrtişâfu'd-darb**, thk. Receb Osman Muhammed, Kâhire, Mektebetu'l-Hâncî, 1998.

Es'irdî, Molla Halil b. Molla Hüseyin: **el-Kamûsu'-sânî fî'n-nahvî ve's-sarfi ve'l-me'ânî**, Diyârbekir, Mektebetu Diyârbekir, 2012.

Esterâbâdî, Radiyyuddîn: **Şerhu Şâfiyeti İbni'l Hâcib**, thk: Heyet, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.

Esterâbâdî, Radiyyuddîn: **Şerhu'r-Radi 'ale'l kâfiye**, tsh: Yûsuf Hasan 'Umar, Bingâzî, Menşûrâtu Câmi'atu Kân Yûnus, 1996.

Ezherî, Hâlid b. Abdullâh: **et-Tasrîh bi madmûni't tavdîh fi'n-nahv**, thk. Muhammed Basil 'Uyûnu's-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

Ezherî, Hâlid b. Abdullâh: **Şerhu't-tasrîh 'ala't-tavdîh ve hâşiyetuhu li'ş-Şeyh Yâsîn**, y.y., el-Matba'atu'l-Ezheriyye, 1325h.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, **el-Muzekker ve'l muennes**, thk. Ramazân Abduttevvâb, Kâhire, Dâru't-Turâs, 1989.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb: **el-Kâmûsu'l muhît**, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 2011.

Galâyînî, Mustafa: **Câmiu'd-durûs el-'Arabiyye**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.

Hamlavî, eş-Şeyh Ahmed: **Şeze'l-'arf fi fenni'-sarf**: haz. Mustafa Ahmed Abdulhalîm, Riyad, Mektebetu'l Meârif, 2001.

Hasan, Abbâs: **en-Nahvu'l vâfî**, y.y., Dâru'l Me'ârif bi'l-Misr, t.y.

Hasenat-4.0, **Kur'ân Araştırma Sistemi** (İnteraktif), Tasarım: Bahadır Çolak, 2007-2009.

İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah: **Şerhu İbn-i 'Akîl**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, el-Mektebetu'l Asriyye, 2011.

İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah: **el-Musâid 'alâ teshîli'l-fevâid**, y.y., Ümmül Kura Üniversitesi. t.y.

İbn ‘Asâkir, Ebû’l-Kâsim ‘Alî b. Hasn b. Hibetullâh: **Târihu Dimaşk**, thk. ‘Amr b. Ğurâme el- ‘Amravî, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1995.

İbn Enbârî, Ebû Bekr: **el-Muzekker ve’l-muennes**, thk. Muhammed Abdulhâlik Adîme, Kâhire, Vizâretu’l-Evkâf, 1981.

İbn Hişâm, Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî: **Evdahu’l-mesâlik**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, el-Mektebetu’l Asriyye, t.y.

İbn Hişâm, Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî: **Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sedâ**: thk. Îmîl Bedî‘ Ya‘kûb, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2007.

İbn Hişâm, Abdullah b.Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî: **Şerhu şuzuri’z- zeheb**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, el-Mektebetu’l Asriyye, 2011.

İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdulmelik: **es-Sîretu’n-nebeviyye li’bni Hişâm**, thk. Mustafâ es-Sekâ, İbrâhîm Ebyârî, Abdulhafîz eş-Şilbî, Misr, Mektebetu Mustafâ el-Bâbî, 1955.

İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Abdillâh et-Tâî: **Şerhu’l kâfiye eş-şâfiye**, thk. Abdulmünîm Ahmed Herîrî, Mekke, Dâru’l Me’mûn li’t-Turâs, 1982.

İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Abdillâh et-Tâî: **Şerhu’t-teshîl li İbn Mâlik**, thk. Abdurrahman Seyyid, Muhammed Bedevi, Hicr, t.y.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî el-Mısrî: **Lisânu’l-’Arab**, Beyrut, Dâru Sâdir, 1994.

İbn Seleme, Mufaddal: “Muhtasaru’l muzekker ve’l muennes, thk. Ramazân Abduttevvâb”, **Mecelletu Ma‘hed Mahtûtât el-‘Arabiyye**, Sayı: 17, 1997, s. 288-346.

İbn Tusterî: **el-Muzekker ve'l muennes**, thk. Ahmed Abdulmecîd Herîdî, Kâhire, Mektebetu'l-Hâncî, 1983.

İbn Ya'iş, Muvaffaka'd-dîn Yâ'iş b. 'Alî: **Şerhu'l-mufassal**, Mısır, İdâretu't-Tibâ'ah el-Munirîyye, t.y.

İsfehânî, Rağib: **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân**, Beyrut, el-Mektebetu'l Asriyye, 2009.

Kabâve, Fahreddin: **Tasrîfu'l esmâ' ve'l ef'âl**, Beyrut, Mektebetu'l Meârif, 1988.

Komisyon: **el-Mu'cemu'l-vasît**, Mısır, Mektebetü'ş-Şürûki'd-Düveliyye, 2011.

Komisyon: **el-Mu'cem el 'Arabîyyu'l-esâsî**, y.y., Lârûs, 2003.

Komisyon: **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2005.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed: **el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân**, thk. Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş, Kahire, Dâru'l Kutub el-Misriyya, 1964.

Medenî, es-Seyyid Alîhân: **el-Hadâiku'n-nediyye fi şerhi'l-fevâid es-Samediyye**, thk. Seyyid Ebu'l Fadl Seccadî, Kum, Menşûrâtu Zevî'l-Kurbâ, 2011.

Meylânî, Muhammed b. Abdurrahîm el-Umerî: **Şerhu'l Muğnî**, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi, t.y.

Muberred, Ebû'l Abbâs Muhammed b. Yezîd: **el-Kâmil**, tah. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut, Muessesetu'r Risâle Nâşirûn, 2013.

Muberred, Ebû'l Abbâs Muhammed b. Yezîd: **el-Muzekker ve'l-muennes**, thk. Ramazân Abduttevvâb, Salâhaddîn el-Hâdî, y.y., Matha'atu Dâri'l-Kutub, 1970.

Nâziru'l-ceyş, Muhibbiddin Yûsuf b. Ahmed: **Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi teshîlu'l fevâid**, thk. Ali Muhammed Fâhir vd., Kâhire, Dâru's-selâm, 2007.

Özek, Ali, Hayrettin Karaman, İ. Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut: **Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali**, Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu, Medine 1992.

Râcihî, Abduh: **et-Tatbîku'n-nahvî**, Beyrut, Dâru'n-nahda el-'Arabiyye, 2010.

Sabbân, Muhammed b. 'Alî: **Hâşiyetu Sabbân**, y.y., el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, t.y.

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Cemâlüddîn: **el-Behcetu'l-Mardiyye me'a hâşiyeti et-tahkîkâtu'l-vefiyye**, mhş. Molla Muhammed Salih b. Ahmed el-ğursî, Diyârbekir, Mektebetu seydâ, 2012.

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Cemâlüddîn: **Heme'u'l-hevâmi'fî şerhi cem'i'l-cevâmi'**, Misr, el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, t.y.

Şenocak, Abdurrahim: **Arap Dilinde Müzekker Müennes**, İzmir, Bilimadamı Yay., 2007.

Şihâb es-Samurrâî, Firâs 'İsâm: "el-Mutâbakâtu fi'n-nahvî'l-'arabî ve tatbîkâtuhâ fi'l-Kur'âni'l-kerîm", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Basra, Basra Üniversitesi, t.y.

Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer: **Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l- Kur'ân**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y., Muessesetu'r-Risâle, 2000.

Tahânevi, Muhammed 'Alî: **Keşşâfu istilâhati'l-funûni ve'l-'ulûm**, thk. 'Alî Dahrûc, Beyrût, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996.

Tantâvî, Muhammed Seyyid: **et-Tefsîru'l vasit, li'l-Kurâni'l-kerîm**, Kâhire, Dâru Nahdati'l Misr, 1997.

Tarabay, Edmâ: **Mu'cemu'l-cumû' fi'l-luğati'l-'Arabiyye**, Beyrut, Mektebetu Lubnân, 2003.

'Umer, Ahmed Muhtâr, Zehrân, Mustafâ en-Nehhâs, Abdullatîf, Muhammed Hammâse: **en-Nahvu'l-esâsî**, Kuveyt, Dâru'l-selâsil, 1994.

Uylaş, Sait: "Arap Dilinde Tezkîr Te'nîs", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1995.

Wright, W.: **A Grammar of the Arabic Language**, Beirut, Librarie du Luban, 1996.

Ya‘kûb, İmîl Bedî‘: **el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’l-cumû‘**, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2004.

Ya‘kûb, İmîl Bedî‘: **el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’l-muzekker ve’l-muennes**, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1994.

Yâkût, Muhammed Süleymân: **en-Nahvu’t-ta‘lîmî ve’t-tatbîk fi’l Kur’âni’l kerîm**, Kuveyt, Mektebeu’l Menâr el-İslâmiyye, 1996.

Zemahşerî, Ebû’l Kâsim Mahmûd b. ‘Amr b. Ahmed: **Tefsiru’l-keşşâf ‘an hakâiki ğavâmidi’t-tenzîl**, Beyrut, Dâru’l-Kitâb el-‘Arâbî, 2002.

Zevzenî, Ebû Abdillâh Huseyn b. Ahmed: **Şerhu’l mu‘allakâti’-seb‘**, Beyrût, ed-Dâru’l-‘âlemiyye, 1992.

Zihni Efendi, Mehmed: **el-Muntehâb ve’l-muktedâb fi kavâidi’s-sarfi ve’n-nahv**, İstanbul, Marifet Yayınları, Ofset Baskı, 2014.

Zufer, Cemîl Ahmed Mîr: **en-Nahvu’l Kur’ânî, kavâ‘id ve şevâhid**, Mekke, y.e.y., 1998.